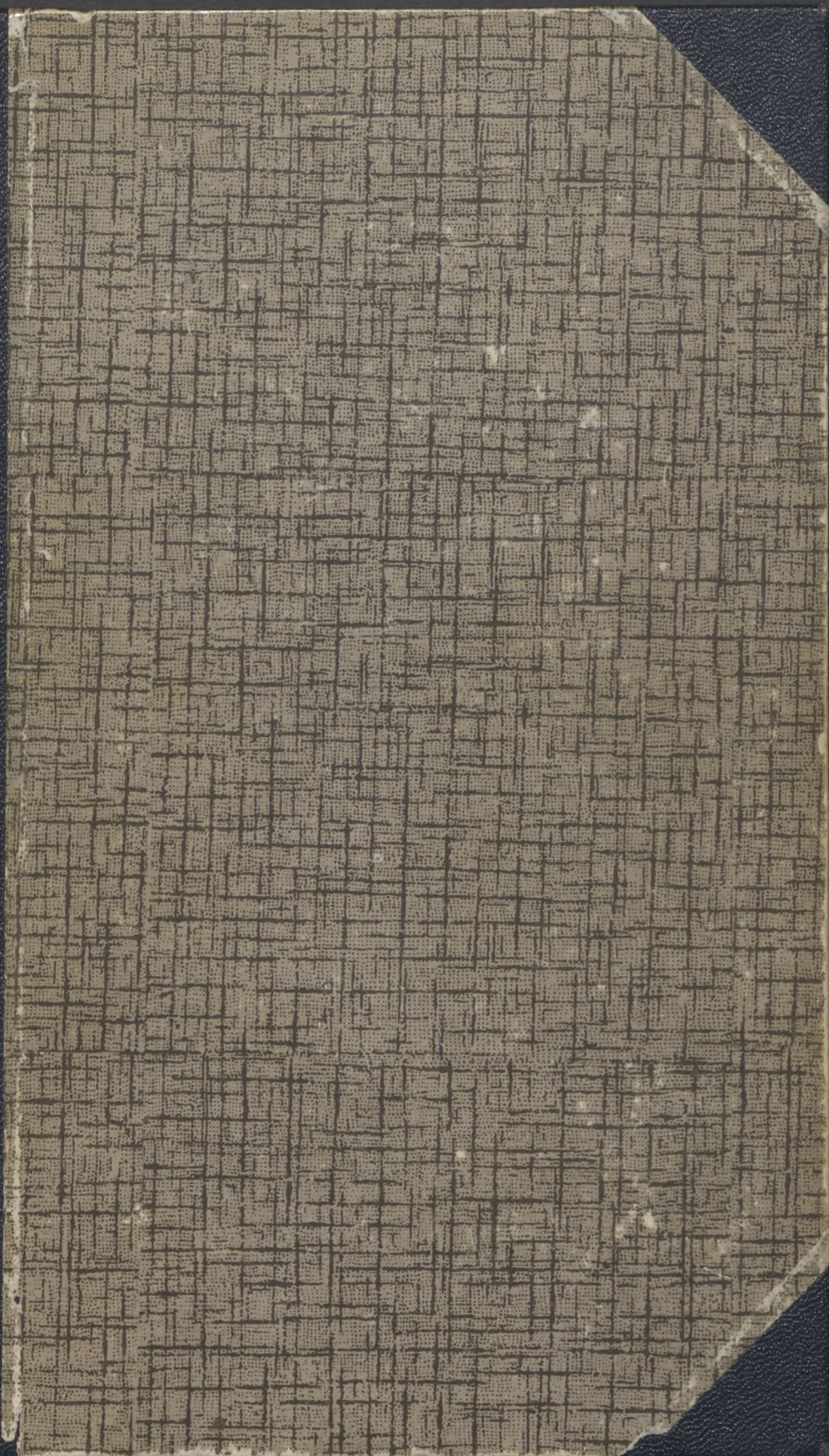
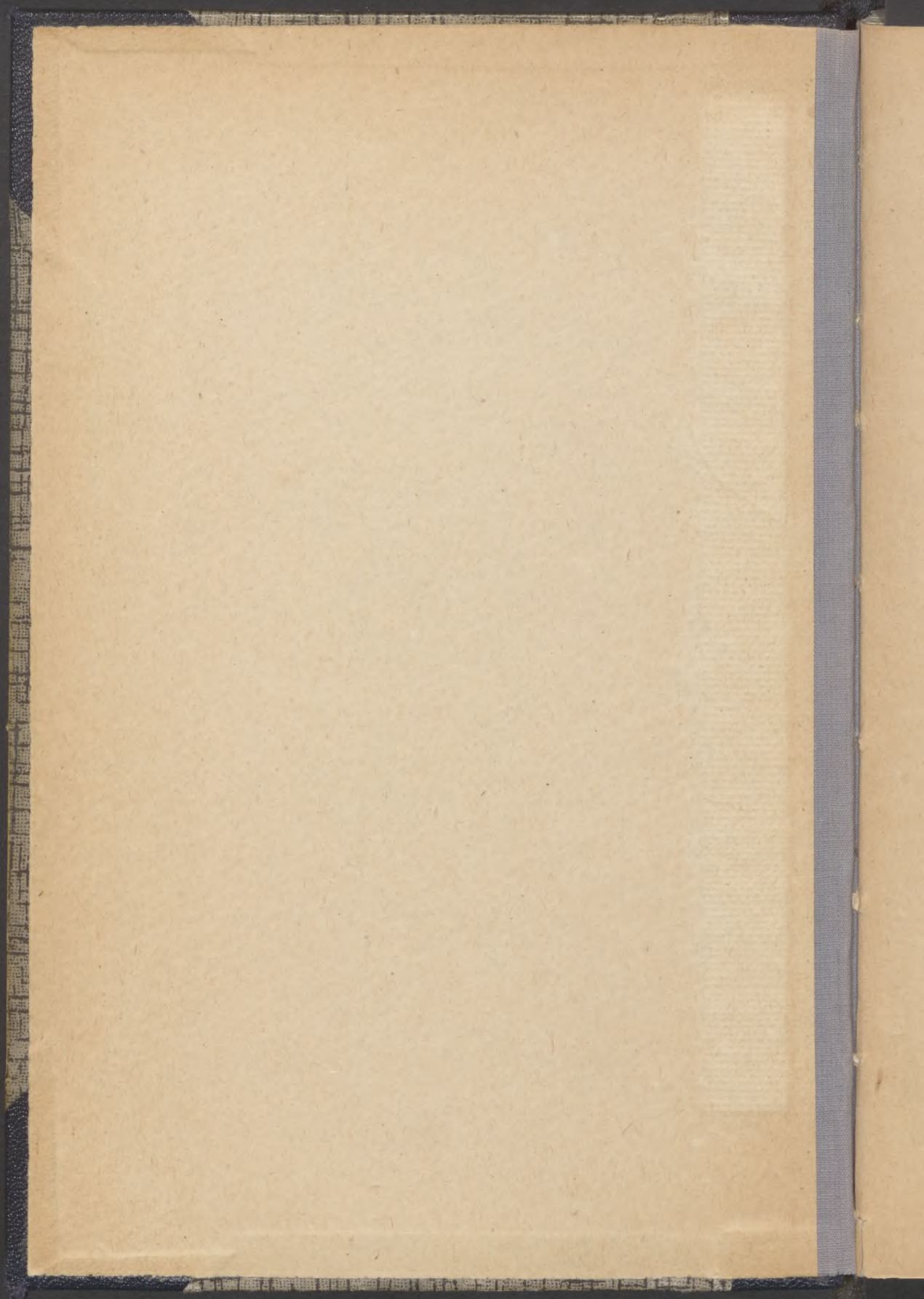
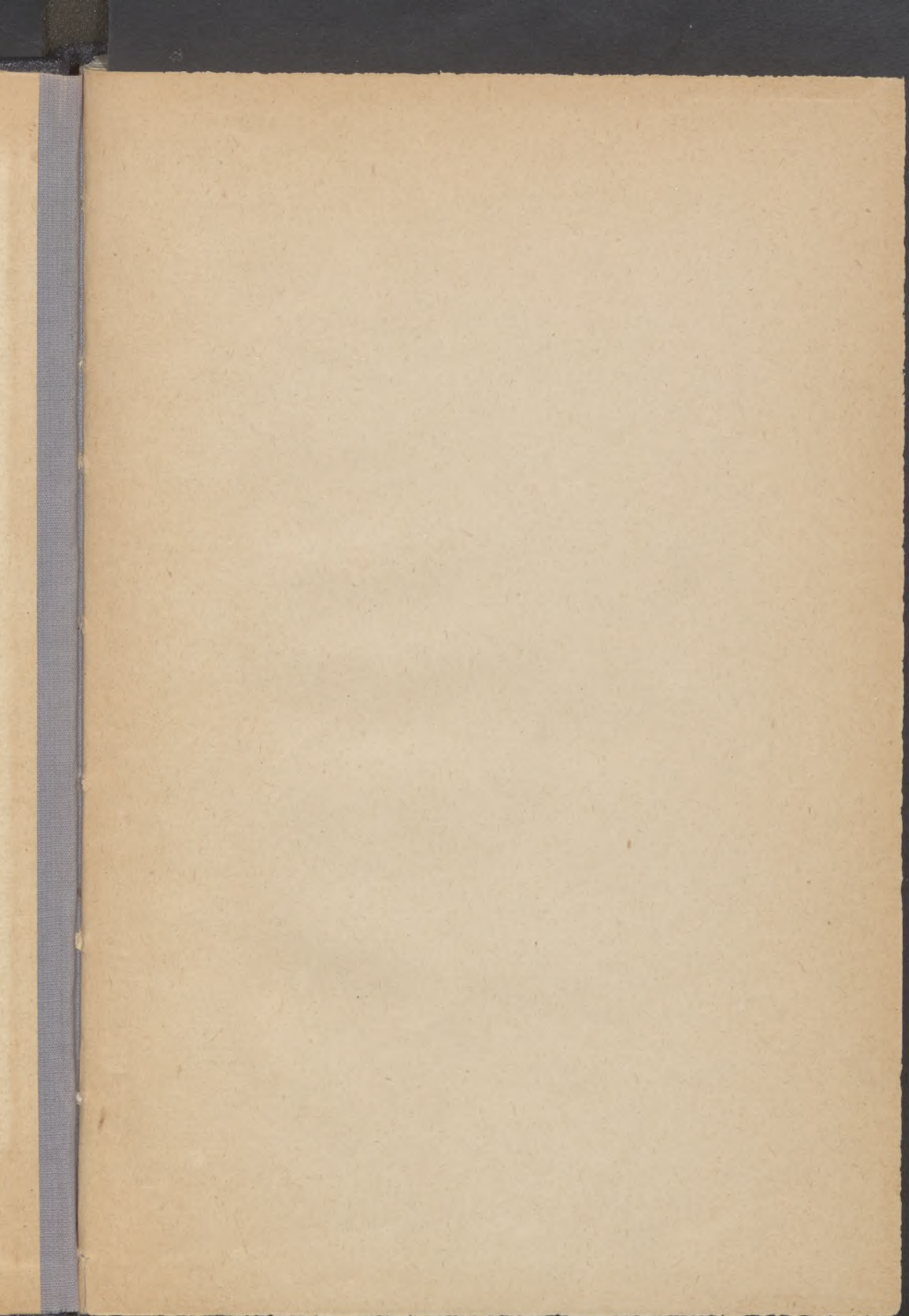

121.996

121996

33.

OLASZ
EGYETEMI VÁROSOK
MAGYAR VONATKOZÁSAI

IRTA

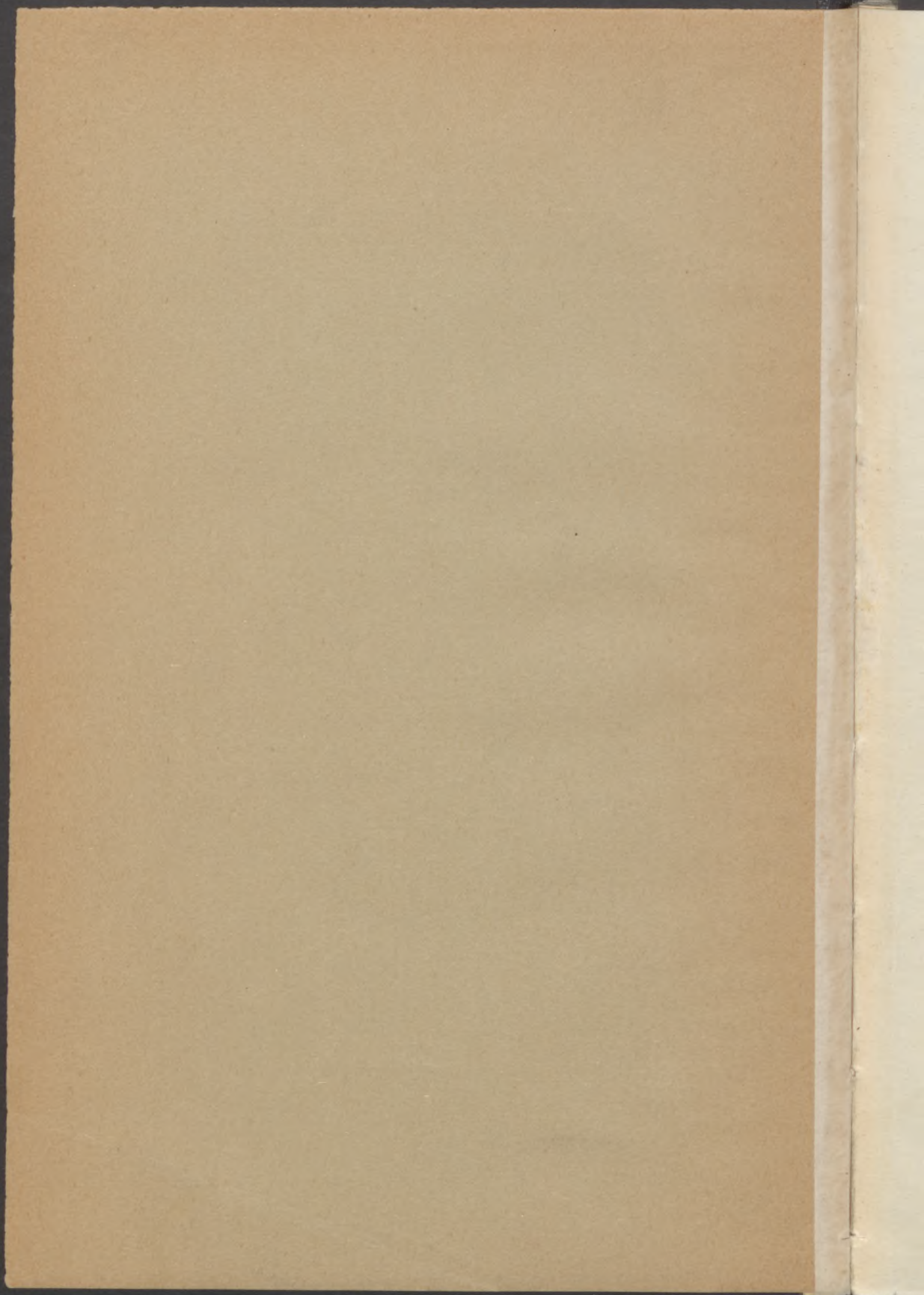
DR. VERESS ENDRE

KÜLÖNNYOMAT AKADÉMIAI KÖTETÉBŐL

PÉCS

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

1941

OLASZ
EGYETEMI VÁROSOK
MAGYAR VONATKOZÁSAI

IRTA

DR. VERESS ENDRE

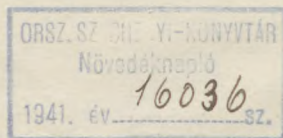
KÜLÖNNYOMAT AKADÉMIAI KÖTETÉBŐL

PÉCS

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

1941

121996

A SZÖVEGÉRT FELELŐS DR. VERESS ENDRE.

A nyomdáért felelős: Mészáros József.

ELŐSZÓ.

MAGYAR Tudományos Akadémia Forster—Scitovszky-féle tanulmányi alapja ösztöndíjasaként 1901 január 9-én érkeztem először Rómába kutatni. Kitűzött célom volt a Báthoryak kora (1571—1613) részleteinek s főleg művelődéstörténeti vonatkozásainak felderítése, meg külföldi összeköttetései ismeretének kimélyítése, amikkel immár tíz esztendeje hivatás-szerűen foglalkoztam. Tárgyköröm azonban munkaközben hamarosan kibővült: abban az arányban, ahogy levéltári kutatásaim folyamán (a Vatikánban s az örökváros egyéb gyűjteményeiben) mind több magyar anyagra bukkantam. Másolati kötegeim hétről-hétre gazdagodtak és váltak változatosabbakká, úgyhogy egy szép nap arra a nagy elhatározásra jutottam, hogy összegyűjtöm az *olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók* anyakönyvi bejegyzéseit és minden életrajzi adalékát, ami még olasz földön vagy egyebütt feltalálható. Hogy e feladat mily óriási arányú volt, megítélhető abból is, hogy midőn a M. Tud. Akadémia 1859-i nagygyűléséből hasonló tárgyra hirdetett jutalomtételt, azt csupán az Árpádok idejében külföldön tanult magyarokra korlátozta.

A beérkezett akadémiai pályaművek közt Vass József kegyesrendi tanáré lett a győztes, de bizony abban a megkívánt „kútfői nyomozások“ addigi gyér számú oklevéltáraink néhány szűkös adatára szorítkoztak, amennyiben mindössze négy tanulót birt felsorolni Bologna, Pádua és Vicenza egyetemein, s ezek közt is csupán egy a szorosan vett magyar.

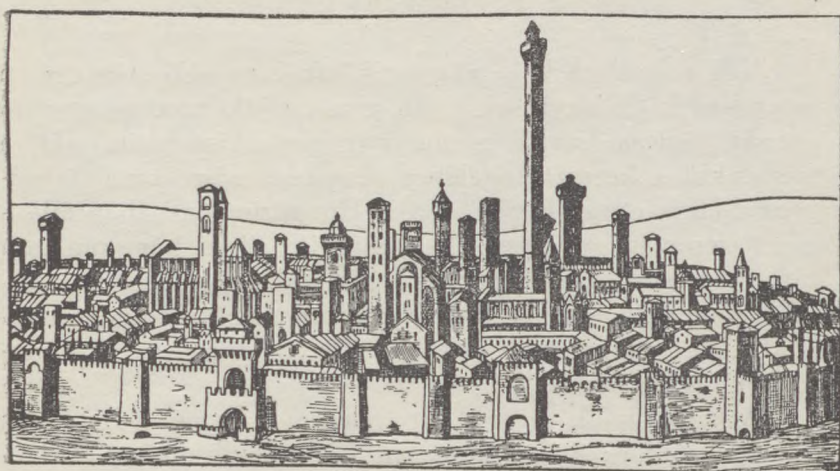
Ily szegényes eredmény mellett az Akadémia 1869-ben újabb jutalmat tűzött ki, most már a hazai és külföldi iskolázás XVI. századi története megírására. A nehéz feladatot Frankl (Fraknói) Vilmos áldozár oldotta meg, Vassénál nagyobb készsúltséggel, bár kutatásai csak hazai levéltárakra terjedtek. Műve hézagait azonban nemsokára kiegészítette

további gyűjtésével, 1878 tavaszán pedig Bolognában is dolgozott pár napig, magyar diákok után kutatva.

Így állott e fontos művelődéstörténeti tárgyunk, midőn hazatérőben Bologna és Pádua levéltáraiban értékes adalékokat sikerült gyűjtenem ott járt tanulóinkról. Ezirányú tanulmányaimat állandósítván, magam *egész ezeréves multunk* idejét felöleltem kutatásaimban. Az évek hosszú során teljessé aztán először páduai gyűjtésem vált s az „A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai” című díszes munkámban 1915-ben jelent meg. Ezt követte — két év múlva — a római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak még gazdagabb kötete, most pedig a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent harmadik szép kötetben bemutatom azt a további anyagot, melyet 12 egyéb olasz egyetemi város közgyűjteményeiben s a pármái Nemesi konviktus matrikulájából összeszedettem, kiegészítve egykorú könyvek, síriratok s más természetű források 1221—1864 közti magyar adalékaival. Ezek egy 704 lapnyi műben jelentek meg az „Olaszországi Magyar Emlékek” sorozatában, az egyetemek alapítása időrendje szerinti beosztásban, azok rövid története kíséretében. A tárgyalt egyetemek jelentőségét és fontosságát, a városok egyéb magyar vonatkozásaival együtt jelen tanulmányunk méltatja, fel egész a kalandozások koráig. Ez a vázlatos összefoglalás első kísérlet e téren, de annyira változatos és élénk, hogy kielégítő képet nyújthat olasz-magyar kapcsolataink ezeréves multjáról.

Budán, 1941 szeptember 8-án.

BOLOGNA.

ELSŐOKTATÁSÜGYÜNKRE a korai középkoron kezdve túl a tizenhatodik századon keresztül egyetlen külföldi egyetemnek sem volt olyan döntő és fejlesztő hatása, mint a bolognainak. Nemcsak mert a legrégebb volt, hanem főleg annál a jótékony, nevelő szelleménél fogva, amely falai közt honolt s igen hamar az egész világra és tanulni vágyó társadalmára belőlük kisugárzott. Hiszen rendszeresebb működésének alig volt még multja s már magyarországi tanulót találhatunk benne: 1221-ben a dalmát Magyar Pál domonkosrendi atyát, aki éveken át tanárkodott is az egyetemen, amikor hazánkba jött s rendje magyarországi tartományának megalapítója lett Győrött. Így részben az ő befolyásának tulajdonítható, hogy utána Bolognát a magyar tanulók oly tömegesen keresték fel, hogy 1265 tavaszán már külön testületben egyesültek az egyetem „nemzetei” közt, annak kialakult hagyományos szokása szerint. A tudományegyetem hallgatói két csoportra oszlottak: a *Citramontánok* egyetemére, amely három olasz nemzetet foglalt magában s az *Ultramontánokéra*, 13 külföldi nemzettel. Ezekhez később járult egy harmadik: az orvosoké, melyet rövidesen az *Artisták* egyetemének neveztek s a fenti kétfajta hallgatókból négy nemzetet foglalt magában.

Kik voltak azok a magyarok, akik ez első szervezésen megjelentek, feljegyzések híján nem tudjuk, mert névszerint csupán Bancsa István pozsonyi prépostot ismerjük, aki a megalakulás keresztülvitelében tényleges részt vett. A magyar diákok e testülete, a „Natio Hungarica“ azonban állandóan szerepel az egyetem életében és irataiban, bár saját irattára — sajnos — elveszett; nem maradt reánk, mint a németeké¹ s e miatt úgy kell a magyarokra vonatkozó szórványos adalékokat összeszedeztetni a legkülönbébb helyekről, okiratokból és könyvekből.

A bolognaiak egyébként nem most ismerkedtek meg a magyarokkal: érintkezésbe jutottak velük már a kalandozások korában, midőn 899 őszén a brentai ütközet² után Bolognáig haladtak, s a többek közt a San Petronio által 430-ban épített székesegyházat feldúlták és felégették.³ Ezután a bolognaiak századokig nem látták őket, csak olykor egy-egy városukig elvetődött magyar árúst, aki náluk posztót meg bőrárút vásárolt s vitt haza Magyarországra. Elkövetkezett azonban Nagy Lajos király ideje, mikor testvéröccse, az aversai kastélyában megölt András megbosszulására haddal jött le és 1347. december elején Bolognában is megállapodott. A város és püspöke a királyt jószívvel fogadta⁴ s azontúl is jó egyetértésben élt vele. Ez abban nyilvánult meg, hogy midőn Bernabò Visconti lázadást szított Bolognában 1360 tavaszán, annak lecsillapítására Lajos király János kalocsai prépostot küldte le. Bernabònak 7000 magyar vitéze volt, de azok az Egyház zsoldján lévén, a pápa kiátkozta gazdájukat, a

¹ Carlo Malagola „Della vita e delle opere di Antonio Urceo detto Codro“ nyomán Dr. Wattenbach: Sonst bildeten die „Ungheresi“ eine eigene Nation, deren Dokumente verloren sind. (A nagyszebeni Korrespondenzblatt 1878 p. 100.

² Corvina 1922 p. 5—39. Fest.

³ Haec omnia aedificia, procedente tempore, Ungari in Italiam venientes, destruxerunt ac igne consumpserunt. Crux autem praedicta nunquam potuit igne cremari — olvassuk erről Frater Hyeronimus de Bursellis bolognai krónikájában, p. 9. Bologna, 1929.

⁴ Rex Hungariae, transitum faciens 1347 per Bononiam, cum honore hospitatus est in episcopatu. Domini Iacobus et Iohannes de Populis, conservatores Bononiae, eum quasi continue associabant. Ibidem, p. 43.

város hadai pedig megverték a hídnál.⁵ Ekkor a követ intelmére Bernabò hajlandónak mutatkozott a csendességre, de amint az eltávozott, ígéretét megszegte. Letörésére így aztán királyunk hadat indított Olaszországba.⁶ Az ötezer főnyi sereg, élén Halál Simon vezérrel szeptember 30-án vonult be Bolognába, miután környékét elpusztították. Később, november 1-én, őrségváltáskor, a város egyik bástyáját a magyar hadvezérnek adták át, aki a magyar király címerét a toronyra függesztette s a bástyát tíz napig védelmezte vitézeivel, amíg Aegidius bíboros-legátus Simontól azt átvehette, mire a többi ellenfél is megadta magát.⁷

Dolgukvégeztével a magyarok Parma felé távoztak: rabolva, ölvé, mintha ellenségek lettek volna vagy valami renegát saracénok és kutyák, miként keserűségében az egykorú krónikás megjegyezte.⁸ Ám harcolni ezek a magyarok tudtak. Ezt mindenki elismerte aki őket látta, s ezért Bo-

⁵ Anno 1562 ad reprimendos hostes apud pontem Rheni facta est a nostris una bastia. Ad dictam bastiam Ungarorum exercitus a domino Barnabove missus, cum nichil contra eam potuisset, a Bononiensibus insecutus, ultimo fusus est et multi comprehensi. Ibidem, p. 50.

⁶ Raynald annalesi nyomán, Pauer: Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében, p. 214.

⁷ Rex Ungariae misit dicto anno 1560 in auxilium Ecclesiae V mille Ungaros, sub stipendio tamen Ecclesiae, quorum caput erat dominus Symon Morto; et dicti Ungari venerunt Paduam et Ferrariam, et postea Romandiolam. Et exercitus domini Bernabovis, cum audivit de adventu dictorum Ungarorum, fugam arripuit versus Castrum Franchum et dimiserunt bastitam de Castenaxio munitam et fulcitam. Quam bastitam pars populi bononiensis die xxvj. septembris, una cum domino Galaocto de Malatestis, qui iverat ad supravivendum ipsam bastiam, dictus populus, invito dicto domino Galaocto, expugnaverunt et per vim et cum igne viriliter acceperunt et occiderunt, et ceperunt omnes inimicos, qui erant in dicta bastia, et certos captos de Bononia, qui erant in cippis, alacriter relaxarunt. (Mathaei de Griffonibus: Memoriale Historicum de rebus Bononiensium, p. 63.) Bővebben Pór: Nagy Lajos életrajza 342. lapján, ahol azt is megtudjuk, hogy a „Halál“ meléknevű magyar vitéz családi neve tulajdonképpen Móroc Simon volt.

⁸ Il Bartolomeo della Pugliola scrive sugli soldati ungheresi: E fecero contra di noi e contra la santa Chiesa, come se fossero stati nimici mortali... brevemente dicendo, se essi fossero stati Saraceni e cani rinegati, non potrebbberono aver fatto peggio. (Muratori, tom. XVIII p. 458.)

logna a hazatérő vitézek közül nagyobb csapatot fogadott fel s tartott zsoldos hadként majd a század végéig, saját biztonsága védelmére. Nagyrészek lovas volt, akik a város „*Liber equitum*” című számadáskönyvében sokat szerepelnek.⁹ Bekerültek a krónikákba is, amelyek feljegyezték, hogy 1386 elején a magyar király 500 magyar lovast küldött saját zsoldján azért, mert V. Orbán pápa egyidőre lemondott javára a tizedről; tíz év múlva pedig Messer Carlo ellenséges seregében is valami 300 magyar katona szolgált.¹⁰ De míg a magyar vitézeknek rendes havi zsold járt, másfelől a város sok pénzt látott azoktól a magyar diákoktól, akik Bolognát IV. Béla uralkodása utolsó évtizedétől kezdve mind nagyobb számban keresték fel.

Ezek életéről és bolognai dolgairól a város hivatalos jegyzőkönyve, az úgynevezett „*Memoriali*” gyűjtemény kötetei nyújtanak értékes adatokat. Ez a maga nemében az egész világon páratlan sorozat 1265 tavaszán keletkezett, midőn Bologna város tanácsa (véget akarván vetni a mind gyakoribb visszaéléseknek) elhatározta, hogy minden 20 lírán felüli adásvevési és kereskedelmi ügyletet be kell jegyezni éppúgy, mint a végrendeletek szövegét egy erre a célra szolgáló törzskönyvbe, kimondván, hogy semminek sincs jogi értéke, ha abba nincs bevezetve. A nagyszerű elgondolású új intézmény hártyalapos irattára ekként 322 kötetre gyarapodott s köztük mindössze 44 papírosra írott. Bezárólag 1436-ig terjed,¹¹ amikor szerepét a város közjegyzői hivatala vette át, melynek iratait ekként az Archivio Notarile őrzi.

A *Memoriali*-gyűjteményről és jelentőségéről Luschin von Ebengreuth ismertetéséből értesültem először¹² és tizenkét

⁹ A Bolognában 1360–85 közt szolgált magyar katonaság címerekkel díszített számadáskönyvét Schäfer adta ki 1911-ben. Közülök 17 magyart állapított meg Lukesics Pál 1928-ban, míg három évre reá bővebben is írt róluk.

¹⁰ La Cronica di Bologna del Bartolomeo della Pugliola, p. 484 e 521.

¹¹ Vedi l'articolo di V. Franchini, in Archiginnasio vol. IX. 1914 p. 95 sequenti, e quello di W. Cesarini Sforza; ibidem, p. 379 segg.

¹² Luschin von Ebengreuth: Quellen Heft I/3 S. 9–15; ismertetésével megelőzván az olasz írókat, akiknél azonban a kötetek száma kisebb.

éve elmúlt, hogy benne lapozgatni kezdtem. De bár gyakran 4—5 hetet is töltöttem egyfolytában Bolognában, teljesen ki-látástalannak látszott gondos átnézése, amihez egy egész kutató gárda, megfelelő útiköltség és hosszú évek munkája kel-lene. Egy-két bökpróba nagy eredményt ígért, hanem midőn az anyag rendszeres kibányászására emberileg képtelennek éreztem magamat, segítségemre jött a véletlen szerencse, amennyiben pár éve a bolognai egyetem történeti forrásai-nak kiadására alakult olasz bizottság elhatározta kiadását a „Chartularium Studii Bononiensis“ sorozatában. Ebben ed-dig immár hat kötete jelent meg s mindössze az 1265—1269 közti éveket ölelik fel, 3439 teljes szöveget, illetve kivonatot nyújtván. Hogy pedig a gyűjtemény milyen gazdag, legjob-ban mutatja az, hogy tudós kiadója, Zaccagnini Guido ta-nár alig jutott az anyag kiírásával a 10-ik kötet 76-ik lapjáig s egyelőre — sajnos — be is végezte nagy fontosságú mun-káját, miután nyugdíjba vonulásával elköltözött a városból.

A Chartularium-kiadvány némely kötetére irodalmunk-ban elsőül Kardos Tibor mutatott reá,¹³ míg magam vala-mennyi kötete magyar adalékát átvettem jelen munkámba, gondosan kijavítgatva a magyarul nem tudó kiadó olvasási hibáit, amelyek a hely- és tulajdonnevekben fordulnak elő, gyakran a felismerhetetlenségig eltorzítva; persze olykor ma-gától a középkori jegyzőtől, aki a neveket a legtöbbször be-mondás — tehát hallás — után jegyezte be a hivatalos pro-tokollumba. Az így nyert gazdag anyagot kiegészítettem a Memoriali-sorozat 15-ik kötetéig bezárólag terjedő kutató-saimmal s ennek köszönhetem azt a rengeteg új mívelődési adalékot, amellyel gyér ismereteinket az Árpádok korából s az utána következett félszázad idejéből gazdagítanom sike-rült.

A Memoriali-gyűjtemény kötetei abból kifolyólag gaz-dagíták kötetünk bolognai részét magyar tanulók nevével, hogy azok érkezésük alkalmával a szükséges, előírt tan-könyveket megvásárolták, távozásukkor pedig mint már fe-lelgeseket rendesen eladogatták s ezt a kereskedelmi ügy-

¹³ Kardos idézetei az V—VII. és X—XI. kötetekből, a Századok 1939. évf. 311. l.

letet — a város rendelkezései értelmében — illő módon be kellett vezetniök a jelzett törzskönyvbe. Az első tanulóink, akivel így találkozunk, Antonius de Ungaria, amint 1265 június 30-án három olasz bolognai tanuló társától egyetemlegesen az „Infortiatum” nevű hártýára írt egyházjogi kézikönyvet megvásárolta 40 bolognai líra áron, amiről a város jegyzője az adásvevési szerződés kivonatát a hivatalos registoromba, két tanú előtt bevezette. Antal diákunk mint Decretorum Doctor tért haza s lett pozsonyi prépost; követségekben is járt tanult ember, kinek könyvszeretete abból is kitűnik, hogy László esztergomi nagypréposttól (1277 tavaszán kelt végrendeletében) egy „Summa Goffridi” című kéziratot kapott, ami tulajdonképpen egy szokásos másik tankönyv volt, melyből adományozója nyilván maga is készült egykor a bolognai egyetemen.

Ime, mennyi változatos adalékot nyújt ez az egyetlen bejegyzés, melyhez hasonló egy rakás követi aztán ezt az elsőt, lapokon és éveken át, a század végéig, habár részletezésükre eléggé ki nem térhetünk.

Aki Bolognában egyházi jogot tanult, annak az alábbiak voltak kézikönyvei: a római jogot magyarázó Digestum vetus és a Codex a délelőtti rendes előadásokhoz, meg az Infortiatum;¹⁴ a Digestum novum s a Volumen primum vagyis az Institutiók könyve a délutáni rendkívüli előadásokhoz. Kellett továbbá délelőtt Gratianus Decretuma és a Decretaliumok hat könyve IX. Gergely és VIII. Bonifacius rendeleteivel, délután pedig a Clementinák, azaz V. Kelemen pápa gyűjteménye meg az Extravagantesek vagyis a Decretumok.¹⁵ Leckeóráikat a tanárok ezek tételei felolvasásával kezdték, hozzájuk fűzván hosszabb-rövidebb magyarázataikat, amelyek időnk folyamán úgy felszaporodtak, hogy a XV. század közepén a kézikönyvek száma már egy 216 számot kitevő könyvtárra szaporodott.¹⁶ E „kurzusok” nagyrészt az egyetem megbízásából a mindenkori kari jegyző, tulajdonképpen az egyetem főpedellusa (bidello generale) s egyben a jogi kar stationari-

¹⁴ Békefi: A bolognai jogi egyetem statutumai, p. 8—9.

¹⁵ Finácsy id. m. 281—3. lapján: A tanulmányi rend Bolognában.

¹⁶ Brugi tanulmánya a Studi e Memorie V. kötetében.

usa (stazionario dell'Università dei giuristi) kezelte, amolyan hivatalosan kinevezett könyvkereskedő, akinél a tanulók a tanárok előadásai szövegét szerezhették meg pénzen vagy kölcsön, bizonyos megállapított díjért. Így ők egész rakás tanult könyvmásolót tartottak és foglalkoztattak s akadát köztük olykor rászorult magyar tanuló is; például 1310-ben János diák, aki az Alapszabályok leírásáért tizennégy szoldót kapott, míg kompendiumokért magasabb díj járta.

Ilykép jóformán ennek a célszerű intézménynek köszönhető, hogy a tanárok művei közül elég tekintélyes szám megmaradt mind a mainapig. Megmaradt még nálunk is, mert amelyik diák tehette, hazatérésekor magával hozta értékes tankönyveit, amelyeknek papi hivatása gyakorlásában is sokszor hasznát látta, halála után pedig azok a legtöbbször egyházmegyéje könyvtárába jutottak és szolgálták tovább papi utódaikat. Így találkozunk e művek nagyrészeivel — kisebb-nagyobb számban — a pozsonyi káptalan¹⁷ XIV. századi könyvjegyzékében,¹⁸ a XV. század első feléből a veszprémiben,¹⁹ meg a szebeni kápolna könyvtárában, amely a híres Paduai Albert 1442-ből való Postilláját, továbbá Pisani Summáját őrizi, ez utóbbit Valentinus Mathiae de Cibinio hagyatékából,²⁰ amelyekhez hasonlókat találunk a zágrábi káptalani könyvtár középkori leltárában is.²¹

Ezek a hasznos kézikönyvek egyáltalán nem voltak ritkák hazánkban s azokat az egyházi férfiak közül azok is előszeretettel forgatták, akik anyagi vagy más okokból külföldre nem juthattak, itthon pedig a hazai egyetemek rövid élettartama folytán nem volt más lehetősége önművelődésüknek. Különben is a külföldi egyetemeken való iskoláztatás — egy újabb igen szellemes megállapítás szerint — nagy szerepet játszott ugyan a magyar középkori szellemi életben, de mégsem tudta úgy áthatni az egész ország kul-

¹⁷ Uj Magyar Múzeum 1856. Ipolyi.

¹⁸ Magyar Könyvszemle 1900. Varju.

¹⁹ Történelmi Tár 1886. és 1887. Fejérpataky.

²⁰ A nagyszebeni Archiv 1873-i és 1879. kötete. Seivert. Századok 1879-i mellékfüzete 155. Csontos.

²¹ Békefi: A káptalani iskolák Magyarországon, p. 336—7. Tkalčič nyomán.

turális életét, mint ahogy ezt egy hosszú ideig fennálló, egységes szellemi környezetet és tudományos hagyományt kiépítő hazai egyetem megtehetette volna. Ezek az intézmények a hazánkban még európai viszonylatban is rendkívül magas színvonalon álló plébániai könyvtárak voltak.²²

A bolognai egyetem alapítása a legendák kódébe vész. Ez a bizonytalanság úgy keletkezett, hogy mivel az 1019-ben újraépült székesegyház mellett már külön művészet-iskola működött s az pár évtized alatt a szabad művészetek (*liberalium artium*) valóságos központjává fejlődött, ezt a városiak jóhiszeműleg századokra vitték vissza s a legkülönbözőbb eredetűnek mondták és híresztelték. A legrégebbi hagyomány arról szól, hogy az egyetemet II. Teodózius császár alapította 423-ban. Ez alapításnak díszes oklevele is megvan mind a mainapig a bolognai állami levéltárban, bár róla kiderült, hogy a XIII. században hamisított szövegét kétszáz év múlva állították ki előkelő módon festett hártyalapján, a 423-as kelettel. A középkoron át rendíthetetlenül tartotta magát a másik hagyomány, hogy az egyetemet Nagy Károly alapította Párizs, Pavia és Pádua egyetemével egyidőben. Ez természetesen öregbíté a bolognainak a hírénevét, épúgy, mint az a harmadik legenda, hogy az egyetemet Lothar császár alapította 825-ben más olasz főiskolával együtt.

Mindez csupán mese és öntetszolgés volt abban a városban, melynek káptalani iskolái már a X—XI. századokban magas színvonalúak voltak. Az egyetemnek azonban hízelgett ez a mese, amelyhez még hivatalos irataiban is ragaszkodott, úgyhogy például a doktori diplomákat — még a XVIII. században is — Theodosius névvel kezdve állították ki, mint például a magyar Markhot Antal orvosét 1745-ben. De annyi bizonyos, hogy a legújabb kutatások nyomán Bolognában már 1100-ban találunk művészeteket és teológiát hallgató külföldi tanulókat, sőt a városnak már 1067-ben van egy jogi doktor polgára, tíz év múlva meg egy másik, Pepo *legum doctor* nyilvános tanítója is a jogtudománynak. Ennek tanítványa volt aztán Irnerio, a Jog

²² Századok 1938. Ivánka.

límpásának nevezett jeles római jogász, kinek működésével és hatásával indul meg az egyetem világhíre is 1100-tól kezdve másfél évtizeden át, amikor négy kiváló tanítványa folytatta tanítását. Egyébként maga a hatóság és egyetem alapítása éveül hivatalosan az 1088-at fogadta el, midőn nyolcszázadik évfordulóját 1888-ban ünnepelte meg a világ egyetemei képviselőinek részvételével.

Irnerio mestert nyilván még ismerte négy doktortanítványának kortársa, Graziano, a kamaldoli bencés barát, aki tíz esztendő munkájával összefoglalta a kánonjogot, melyet aztán „Decretum“ cím alatt az egyetemen előadott. Irnerio nagy műve, a *Corpus iuris civilis* mellé sorakozott most a *Corpus iuris canonici* s lett így a kettő századokon át a jog világszerte elfogadott kódexe, melynek ismerete nélkül sem doktor, sem gyakorlati téren működő közhivatalnok nem lehetett senki, sehol.²³ Graziano művét, 1204-ben bekövetkezett halála után Azzone, Accursio, Odofredo, Foschari, Giovanni da Legnano, Bartolomeo da Saliceto, Alessandro Tartagni s más kiváló decretalisták folytatták és tökéletesítették tovább a XV. század végéig, kiknek hasznos tudományos működését röviden nem is igen lehet méltatni.

A bolognai egyetem legelső okleveles nyoma III. Honorius pápa 1217 május 27-i rendelete: *Scolaribus universis de Urbe, Campana et de Tuscia Bononiae commorantibus*. A diákokat azonban ez az okirat nem elégíté ki, mivel a városi iskolákat és rektorokat a többi testületek módjára a maga hatalma alá akarta fogni. Ezért ismételten követeket küldtek a szentszékhez, hogy az egyetem függetlenségét biztosítsák, ami természetesen csak lassan sikerült 1224-től kezdve, fokozatos előnyök és kiváltságok szerzésével. Ekkor már orvostanára is volt immár tíz év óta az egyetemnek, melynek rohamos fejlődése 1280-ban kezdődött, amikor a szabadművészeteket (*artes liberales*) is tanították, sőt közjegyzőtanfolyama is megnyílt.²⁴ Evvel szemben az egyetem teológiai fakultást csupán 1364-ben kapott, habár — természetesen — teológiát már a XII. században tanítottak az egyes kolostorokban.

²³ Sorbelli: *Storia della Università di Bologna*, p. 12—42.

²⁴ Denifle, op. c. 136, 169 et 205.

E szakokkal párhuzamosan indult meg az orvos- és természettudományok rendszeres oktatása is Bolognában, ahol már a XII. században működtek jeles orvosok, 1214-ben pedig Ugo da Lucca oly jeles sebésztanára az egyetemnek, hogy évi fizetését 600 lírában állapították meg, amennyit addig senki más nem élvezett. A század második felében Taddeo Alberotti tünt ki és tanított 55 éven keresztül megszakítás nélkül; az első aki Hippokrates és Galenus műveit lefordította és előadta, amivel oly hírnevet szerzett, hogy a Városi tanács megadta neki és tanítványainak a jogásztanárok jogait és kiváltságait, a doktori címmel együtt, melyet addig csupán jogászok viselhettek. Európai hírűvé vált a bonctan tanára is, az 1326-ban elhunyt Mondino de' Liuzzi, kinek „Anatomia” című művét századokon át tankönyvül használták mindenfelé.

Ily rohamos fejlődés mellett az egyetem híre-neve és tekintélye annyira elterjedt világszerte, hogy krónikások és verselők, császárok és pápák mindenfelé így nyilatkoznak róla: *Legum Bononia mater*;²⁵ sőt Galeotti de Petra-mala 1394-ben így idézi levelében: *Veneranda studiorum mater Bononia*.²⁶

Aki csak tehette, sietett hallgatójává lenni annak a tudománynak és bölcseségnek, amely a bolognai egyetemről kiáradt s ennekfolytán látogatottsága oly arányokban nőtt, hogy például 1350-ben hallgatóinak száma 13.000 főre rugott. Ez a szám ugyan feltétlenül túlzott, azonban könnyebben elképzelhető, mit akar kifejezni, ha tudjuk, hogy benne volt a tanulók kísérőinek és személyzetének lélekszáma is; a jó módú diákoknak nemcsak nevelője, hanem egész szolgálata, kuktája, lovásza és istálló mestere, akik a féltett csemetét külföldre kísérték és gondját viselték, hogy (a szülők meghagyásából) otthoni megszokott kényelmét biztosítsák. Erre magyar példánk is van Stoltz Miklós váradi püspök személyében, aki 1471 első napjaiban pedagógusa, káplánja meg négy további familiárisa kíséretében jelentkezett az egyetemen Bolognában; később a XVI. század közepén meg

²⁵ Sorbelli: *Storia della Università di Bologna*, p. 11.

²⁶ Marten, tom. I. p. 1546.

a Révay- és Batthyány-fiúk esetében, akik szintén nevelőmentor és számvivő társaságában tartózkodtak itt, meg Páduában.

Az idegenek közt legnépesebb volt a *Natio Germanica coetusa* már a XIII. század elejétől kezdve. Ekkor s utána még sokáig tagjai klerikusok, akik magasabb kiképzésük s a doktori méltóság elnyerése végett jöttek ide a legkülönbözőbb német vidékekről. Az előírt istentiszteletek elvégzésére megkapták a város nyugati várfalán kívül eső Szent Fridianusnak szentelt kolostort kis templomával, amelyben gyűléseiket is tartották. Az elhúnyt diákokat is ide temették, de a tanulók száma növekedtével a városban, a domonkosok díszes templomát körülfutó keresztjárat három oldalában építették ki 1473 után temetkező helyüket 29 bolthajtásos nyitott fülke alatt. Ezek faragott címeres emlékei ma is megvannak, bár nagyrészüik rongált állapotban. Ez a rongálás a franciák rendeletére ment végbe, amikor 1796-ban a várost elfoglalták s a címereket s valamely rangot jelző feliratokat — bár bár módon — összetörték.

Az egyetem híre-neve hamarosan eljutott hozzánk is, még pedig a németekkel majdnem egyidőben, mert a mi első diákunk is 1221-ből való. Igaz ugyan, hogy utána — a gyéren reánk maradt források hiányossága miatt — negyven éves hézagunk van s a későbbiek élete sem mérhető a németekével össze, mégis 1263-tól kezdve a magyarok oly sűrűn érkeztek Bolognába, hogy a horvátokat és erdélyi szászokat is belevéve, az Árpádok korából valami 80 diákot ismerünk név szerint, ami rendkívül nagy szám, ha meggondoljuk, hogy eddig hazai okleveles forrásaink alapján mindössze kettőről tudtunk.

Bolognai tanulóink nagyrésze az esztergomi és zágrábi egyházmegyék kanonokai sorából került ki, de 1269-ből van egy egri is, majd egy somogyi főesperes, a jeles Pál mester, aki mint *legum doctor* tért haza és lett később veszprémi prépost, majd pécsi püspök. Doktori címét IV. László király 1275-i oklevele is idézi, amellyel neki ragyogó tudásáért (ob

²⁷ Bővebb ismertetését lásd Luschin von Ebengreuth „Grabstätten deutscher Studenten in Italien“ c. műve II. része 29—45. l.

suae lucem sapientiae) többjobbágyas birtokot adományoz. Ebben az oklevélben egyébként a tudásnak oly szárnyaló felmagasztalását találjuk, hogy az nyilván a megjutalmazott mestertől származik, midőn írja: Miután minden a gyakorlat útján gyarapodik és az erény gyakorlása emeli fel övéit a nagyság legmagasabb csúcsára: méltán illik szent királyi felségéhez, hogy a tudomány üdítő eledelével megelégedett férfiakat bőkezű adományozásaival tüntesse ki, hogy míg a birodalom határain belül tudományuk megvilágosító tanai a tévelygések kiirtása után s az erények plántálása által az égboltozat fényességeként ragyognak s mint csillagok az örök örökkévalóságig fennmaradnak, elúzvén igaz úton a rágalmazók gonoszságát: sokakat bírjanak az igazságra nevelni.²⁸ Lobogó tudásvágyát mutatja az is, hogy hazatértekor 15 jogi könyvet hozott magával, ami ezidőben nagy ritkaság.

Jeles utódja volt egy emberöltő múlva a zalamegyei Dörögdi Miklós nyitrai főesperes, akit ultramontán társai 1316 május 1-én rektorrá választottak. Ez azért is nevezetes esemény, mert az ő rektorsága alatt léptették életbe a diákok az egyetem új törvényeit. Ezt a tanulók tizennégy képviselőjéből álló bizottság készítette el egy olasz decretorum doctor vezetése alatt s köztük volt a rektoron kívül egy másik magyar diák is: Jakab esztergomi kanonok, akinek pár év múlva itt egyéb szerepe is akadt.

A bolognai jelzett statutumokat azonban később jóformán minden tíz évben bővítették, legutoljára 1347-ben s ebben az alakjukban maradtak reánk abban a pergamenre írt díszes példányukban, amelyet valamely magyar diák másoltatott hazatérte előtt s hozott magával haza. Nyilván valami pozsonyi papi ember lehetett, amennyiben az ereklyeszámba menő mű a pozsonyi káptalan könyvtárában maradt reánk. A kódex mindössze 9 hártyalapból áll s azok 12x21 cm terjedelmű beírt tükre laponként 60 sort tartalmaz, miként ezt a bolognai egyetem jogi fakultásán szabályrendelet kívánta. Az egyes kezdőbetűk igen gondosan vannak miniálva azaz vörös-kék festékkel írva és levéldíszítésekkel meg címerekkel ékesítve. Ekként a példány valóság-

²⁸ E szép sorok latin eredetijét kötetünk 17. lapján közöltük.

Carta 1^a Statutorum Iuristarum Universitatis Bononiensis de anno 1347.
(Originale Bibl. Capituli ecclesiae Posoniensis.)

[illegible]

gal pótolja az eredetit, amely már nincs meg magában Bolognában sem, egyetlen oly helyen, ahol az egyetem történetére vonatkozó régi iratokat őriznek. Ezért mutatjuk be hű hasonmásban első oldalát, bár azt az idő viszonyosságai szélein meglehetősen megviselték. A munka azonban csonka, mert azt másolója sietségből vagy valamely más ismeretlen okból nem fejezhette be; e miatt az egész műnek mintegy utolsó harmada hiányzik, de azt tudós kiadója — Denifle Henrik domonkosrendű atya — a jogi egyetem 1432-i statutumaiból pótolta és szerencsésen kiegészíté. Kiadványát nálunk Békefi Remig önálló akadémiai értekezésben ismertette 1901-ben, kiemelvén róla bevezető részében, hogy e statutumok nemcsak azért értékesek, mert a ránk maradt bolognai statutumok közül a legrégiebbek, hanem — úgymond — valósággal nemzetünk fiainak életét tükrözik élénk. Hiszen, mint az olasz egyetemek hallgatói, ők is ezek szerint éltek. Megtudjuk belőlök, hogy itt ők mit és hogyan tanultak és tanítottak, milyen szervezetben éltek, hogy folytak napjaik, milyen jogaik és kötelességeik voltak, milyen volt egyetemi életök, minő egyetemi hivatalok és intézmények voltak? Szóval ezek a bolognai egyetemi statutumok a középkori magyar ember műveltségének is tanulságos jelenségeit tárják élénk. S mivel ezt a ritka kincset magyar föld őrizte meg, tudományos és hazafias kötelesség vezette, midőn méltatásában tartalmának legvékonyabb szálait sem hagyta figyelmen kívül;²⁹ amivel nemzetét — ismerjük el — a kiváló tanár valóban hálára is kötelezte!

Jakab kanonokot, aki mint coetusának magyar consiliarius 1317-ben résztvett az egyetem rendszabályai megalkotásában, négy év múlva társai rektorra választották tehetsége és kiváló szervező képessége elismeréseül s nem utolsó helyen pénzbőségéért, amivel — nyilván dús lakomák és víg összejövetelek árán — magának rendkívüli népszerűséget szerzett. Rektori éve alatt sokat fáradozott és áldozott az egyetemért s annak érdekében olykor még adósságot is vállalt; de azt mégis egy váratlan igen szomorú esemény tette

²⁹ Békefi id. statutum-értekezése 7. l.

emlékezetessé. Történt ugyanis, hogy egy spanyol diák 1521 tavaszán meg akarván szöktetni szülei házából szerelmesét, tervét tizenhat társával úgy képzelte megvalósítani, hogy éjjel megjelentek a lány lakása előtt; de mielőtt még bemehettek volna hozzá, az utca fellármázott népe körülfogta és lefegyverezte a diákok közül azokat, akiknek nem sikerült megszökniök. A szokatlan csetepatéban különösen kitüntette magát a spanyol lovag mellett egy Gergely nevű magyar diák, aki nyilával többeket meg is sebesített. A regénybe illő éjjeli kalandnak azonban szomorú vége lett, amennyiben a szándékolt leányrablásért a spanyol diákot a Városi tanács halálra ítélte és nyilvánosan lefejeztette. Ám a dolog evvel még nem fejeződött be, mivel a tanulók a polgármestert túlszigorú ítélete miatt kérdőre vonták és megbüntetését követelték. De minthogy ezt elérniök nem sikerült, Jakab rektor vezetésével elhagyták az egyetemet és több tanárukkal együtt a közeli Sienába vonultak, hogy félbemaradt tanulmányaikat ott folytassák és feldúlt lelki állapotukat megnyugtassák.³⁰

A XIV-ik század folyamán további magyar rektor 1343-ban Usai János, majd 1386-ban János dobokai főesperes, a jelesebb diákok sorából pedig kiemelkedett (úgy 1348 táján) a később bíborosságra jutott Alsáni Bálint.

Az új század pirkadását 1401 elején megint egy magyar rektor üdvözölhette Bolognában László személyében, akiről azonban azt sem tudjuk, hogy mely magyar vidékről való volt. Épígy nincs bejegyezve az anyakönyvbe Thomas de Ungaria származása, habár 1407 őszétől kezdve három éven át tanított a jogi karon, doktori felavatásáig, mégis szerencsére sikerült azonosítanunk Pöstyéni Tamás későbbi esztergomi kanonokkal. Pár év múlva — 1416-ban — az orvosi fakultásnak is akadt magyar tanára János személyében, akit hazatérve hanti orvosnak mondanak a feljegyzések. Ezeknél is nevezetesebb diákja volt az egyetemnek Szécsi Dénes, a későbbi esztergomi primás; ő a bécsi egyetemről lejőve 1433 tavaszán iratkozott be s rá egy évre tett doktorátust a kánonjogból.

³⁰ Bővebb ismertetése a források anyagával kötetünk 20—24. l.

Ezidőtől kezdve mind nagyobb számban jelennek meg Bolognában is a magyarok, gyakran már magas állásokban lévő főpapok, akik humanista tanulmányaikban kívánták magukat tovább képezni. Ezek élén látjuk Zrednai Vitéz János váradi püspököt, aki valószínűleg 1451 szeptember havában juthatott Bolognába, ahová évek óta vágyódott. A jelzett kelet alatt több egykorú okleveles adalékot sorakoztatam fel annak bizonyítására, hogy Vitéz tényleg járt Olaszországban, bár ottani tartózkodása sokáig nem tarthatott, mivel 1453 első napjaiban Bécsben találjuk, nyilván hazatérőben püspöki székhelye felé. További bizonyítékul szolgálhat itt még, hogy Vitéznek ebből a tizenhat hónapi életéből — tudtommal — semmiféle okleveles nyoma nincsen. Végül itteni tanulására következtethetünk abból a körülményből is, hogy később unokaöccsét ugyancsak Bolognába küldte s valószínűen ugyanahhoz a Beroaldóhoz, kinek nagyhírű contuberniumában maga is tanult volt.

Az 1452-ik év elején a magyar diákokat az a különös meglepetés érte, hogy királyukat, a kiskorú V. Lászlót január 25-én láthatták Páduából jövet s ott egyetemén egy vizsgán is résztvett figyelő hallgatóként. Ő ugyanis III. Frigyes kíséretében jött útban Rómába, ahol nagybátyja császárrá koronáztatott és érdekes, hogy visszatérőben — május 9-én — újra egy napot töltött Bolognában s ott a két koronás fő lovas kísérete méltó feltűnést keltett, bár a krónikás szerint a lovagok ruházata nem volt valami fényes.³¹

Ettől az időtől kezdve új fajta magyar tanulók tarkították Bologna utcáit: fehér reverendás fiatal dömések, akik ide rendeltettek pár évre teológiai tanulmányaik végett, hogy aztán valami olasz rendházba menjenek vagy leggyakrabban haza a magyarországiak valamelyikébe, ahová a szükség parancsoolta vagy a házfőnökök kívánták. A legrégebbi akivel itt már 1313-ban találkozunk, Bertalan fráter volt, majd hat év múlva János és Balázs barát. De ha ittlétük a XV. század első felében nem is valami sűrű, számuk különösen

³¹ Bartolomeo della Pugliola írja ugyanis Frigyes első távozásakor 1452 január 27-én, che è venuto con molti Signori e cavalieri del loro paese, tutti bene a cavallo, ma tutti mal vestiti. (Op. c. 698.)

megszaporodik Mátyás király alatt, 1475-től kezdve, tova a mohácsi csata évéig, amikor a terjeszkedő török uralom alatt több kolostoruk beszüntetvén működését, lassanként elapad még Erdélyben is. Ott pedig — főleg a reformáció terfoglalása előtt — rendkívül fontos társadalmi hivatást töltöttek be a lelkiek terén.

Nevezetes tanulója volt a bolognai egyetemnek 1463—66 közt ifjabb Vitéz János, amikor Páduába ment, hogy aztán decretorum doctorként térjen haza. Később azonban újra találkozzunk vele Rómában, ahol másfél évtizeden át királyi követül élt és szolgálta hazája érdekeit. Vele együtt tanult Bolognában Erdődi Bakócz Tamás, aki a krakkói egyetemről jött le.^{31a} Társai Bolognában rektorra is választották, sőt a megkívánt feltételeknek megfelelő olasz jelölt hiányában mindkét egyetemnek vagyis úgy az ultramontán, mint a citramontán polgároknak is rektora lett, ami a legnagyobb bizalom jele volt, de egyben a legritkább eset az egyetem életében. Nincs is rá több magyar példánk egész a XVI. század első évéig, amikor az erdélyi földvári szász ispán fia, Lukács szintén mindkét egyetem „érdemes” rektoraként szerepel, hogy aztán 1502 május 9-én felavassák a polgári és kánoni jog doktorává.

A rektori méltóság elnyerése és megfelelő betöltése különben sem volt könnyű dolog, mert rektornak a statutumok értelmében olyan egyetemi hallgató volt választható, aki komoly életű, tisztességes erkölcsű, kiválóan megbízható, higgadt, igazságos, az egyetemre kiválóan ajánlatosnak ígérkezik. legalább huszonöt éves, nem feleséges pap vagy klerikus, papi ruhában jár és semmiféle szerzetes rendnek nem tagja... Ám, ha azon nemzetben, amelyen a sor van, nem akadna rektornak való ember vagy a megválasztott egyének a választást nem fogadnák el: akkor az olaszok vagy az ultramontánok egész egyeteméből kell választani a rektort. Az ilyen eset azonban nem érinti az illető nemzet jogát a jövő választásra nézve s viszont azon nemzet jogára sincs

^{31a} Bakócz sohasem tanult Bécsben, miként az erdélyi szász Thomas de Erketh plebanus in Tripping 1474-i bécsi bejegyzése mellé egy tudatlan későbbi kéz hibásan utána írta: Archiepiscopus Strigoniensis. (Barta: Középkorvégi szellemi művelődésünk, p. 115.)

befolyással, amelynek kebeléből a rektort ily helyettesítő módon kiszemelték.

A rektor jogait és kötelességeit a rendelkezések hosszú sora határozta meg, melyek megtartása bizony nagy önfegyelmet és ügyességet kívánt a megválasztottól, aki hivatali esküje után fején menyétprémes süveggel jelent meg nyilvánosan mindenütt s hivatali ideje alatt fegyvert nem hordhatott, hacsak arra mind a két egyetem engedélyt nem adott.³²

Az ősi feltételeknek Bakócz hűségesen megfelelt, sőt rektori évének vége felé letéve a római és kánonjogból vizsgáit, 1465 Sylvester napján doktorrá is avatták, bár címét hazatérve — sajátosképen — soha nem használta.

Röviddel Bakócz után juthatott az egyetemre Bodó Miklós, akit 1472 nyarán az ultramontán jogászok rektorrá választottak s egyúttal a „Decretum“ előadására is felszólították.

Ifjabb Vitéz János bolognai magyar tanulótársa volt rokona is, Váradi Péter esztergomi kanonok, a későbbi kalocsai érsek. Ez ugyancsak Vitéz János primás költségén folytatta tanulmányait, mégpedig nemcsak az egyházjogiakat, hanem — különös hajlamainál fogva — a latin klasszikaiakat is. Ezekben a jeles Beroaldo vezetésével tett nagy haladást, konviktusában élve, ahol tudásával annyira kimagaslott, hogy tanára később egyik művében nem győzte eléggé magasztalni.

A bolognai születésű Beroaldo Fülöp korának egyik legkitűnőbb, Bolognának meg kétségtelenül legnagyobb humanistája volt. Gyermekkorában tanult meg latinul és görögül s nem volt még húsz éves, mikor 1472-ben az egyetemen retorikát és költészettant adott elő három éven át. Ekkor hosszabb tanulmányútra indult és Párizsig jutott, ahol előadásait tanítványai rajongással hallgatták, műveit pedig vetélkedve fordították francia nyelvre a legismertebb íróemberek. Innen 1478 nyarán hazahívták a bolognai Tanács megüresedett kancellári székébe. Midőn azonban útközben

³² Békefi, statutum-értekezése 37—48. lapján sorolja fel az itt mellőzött többi rektori pontokat is.

pár napra megpihent Milánóban, hogy barátjait üdvözlje, egy felkérésökre vállalt előadása úgy folyt le, hogy egyikük találomra felnyitván egy ókori klasszikus művét, Beroaldo a tényleg sosem látott lap anyagáról olyan lebilincselő előadást tartott, amely mindenkit megbűvölt. Szónoki tehetsége is nagy volt, emlékezőtehetsége pedig oly bámulatos, hogy amit egyszer olvasott, nem feledte el soha. Könyveiben különös előszeretettel kommentálta Apuleius, Suetonius, Propertius és Cicero műveit, valamint sok görög íróét.³³ Ezek magyarázatával tűnt fel, kivált működése első éveiben és főleg Apuleius művei kommentálásában, amit belőle merített csípős kijelentésekkel fűszerezett, amivel a bolognai iskolában — Sabbadini megállapítása szerint — megalapította azt az apuleiusi irányt, amely utóbb tetőfokát Pio Baptistában érte el.

Kortársai Beroaldót élő könyvtárnak nevezték s egyikök részéről a „*Communis omnium gentium praeceptor*“ címet kapta. Hazatérve nem fogadta el a kancellári állást, hanem újra tanár lett, mert a tanítás volt igazi eleme. Tanítványainak száma olykor évben a hatszázat is meghaladta, szállásán pedig néha kétszáznál is több külföldi diákot tartott és tanított külön is. Ezek annyira szerették, hogy halála után valamennyien elhagyták a várost. Ez korán, 52-ik évében bekövetkezett 1505 július 17-én, amikor rövid tifuszbetegségben elhunyt. Koporsóját gyászba öltözött tanítványai kísérték a városon kívüli Annunziata-templomba, ahonnan később átvitték a San Martino-templomba, s ott sírja felett feliratos szobra ma is látható.

A véletlen szeszélyéből Beroaldóval egyidőben működött az egyetemen s még hozzá ugyanazon a szakon, a retorika tanáraként ifjabb Beroaldo Fülöp. Ez azért lehetett, mert a középkori olasz egyetemeken nem volt meghatározva a tan székek száma s azokon akármelyik doktor bármikor tarthatott előadásokat. Ezt a tanárt sokan (még az olasz irodalomban is) Beroaldo öccsének tartják, holott csupán egyik unokaöccsének a fia volt; a klasszikus nyelvekben jelesen képzett poeta ember, aki huszonhat éves korától

³³ Cherubino Ghirardacci: *Historia di Bologna*, p. 340.

kezdve négy éven át tanított 1502-ig, amikor a római egyetemre hívták meg, majd Medici János bíboros titkára lett, mikor pedig az X. Leo néven pápaságra jutott, előbb préposttá, majd 1516-ban a vatikáni könyvtár prefektusává nevezte ki. Érdekes, hogy az öreg Beroaldo tanár nemcsak nem irigykedett reá, hanem egyik munkájában a legnagyobb elismerés hangján írt róla. Ez annál nagyobb önzetlenségre mutat, hogy Rotterdami Erazmus, de meg olasz írók is az ifjút az öregnél nagyobbabbnak s főleg kiválóbb költőnek tartották. Ezenkívül bámulatot keltő szónoki tehetségével is kitűnt, még egy főbenjáró bűnperben is, melyben a gyilkos Della Rovere Ferenc 21 éves ifjú főurat ő mentette meg védőbeszédével a haláltól vagy legalább is élethossziglani fogságtól.³⁴ Bolognai tanítása alatt különben egyetlen magyar hallgatójáról sem tudunk s róla csupán azért emlékezti meg, hogy magyar érdeklődők elkerüljék az öreg Beroaldóval való összetévesztést, ami olasz írókkal is többször megesett.

Idősb Beroaldo Fülöp jelesebb magyar tanítványai időrendben ezek voltak, a már elsőül említett Váradi Péteren kívül: 1490 ősztől kezdve Csulai More Fülöp budai prépost, 1494-től ifjabb Bakócz Tamás, 1496-tól Gibarti Keserű Mihály, 1503 ősztől Erdődi János, valamint Szatmári György későbbi pécsi püspök, bár tanulóéveit nem ismerjük. Ezek nevét ő a nekik ajánlva kinyomatott művei ajánlóleveleiben örökítette meg dicsérő szavakkal; amiket Bakócz Tamás prímásnak ajánlott 1503-i műve előszavában is szívesen megismételt, hiszen tőle a hozzá küldött ifjak révén bizony sok szép magyar aranyban volt része. Az ily dedikációk a legtöbbször azt is jelentették, hogy — a kor szokása szerint — a nyomdaköltséget a megdicsért fedezte. Ebben Beroaldo különben is igen nagy mester volt. Ily módon kiadott (s a legkülönbözőbb nemzetiségű tanítványaihoz ajánlott) kisebb-nagyobb munkáinak száma oly nagy, hogy könyvészetük mainapig sincs összeállítva, sőt teljességükben össze sem gyűjtve — még Bolognában sem. Ez egyébként nem is csoda, mert azok gyakran alig félív terjedelmű prózai

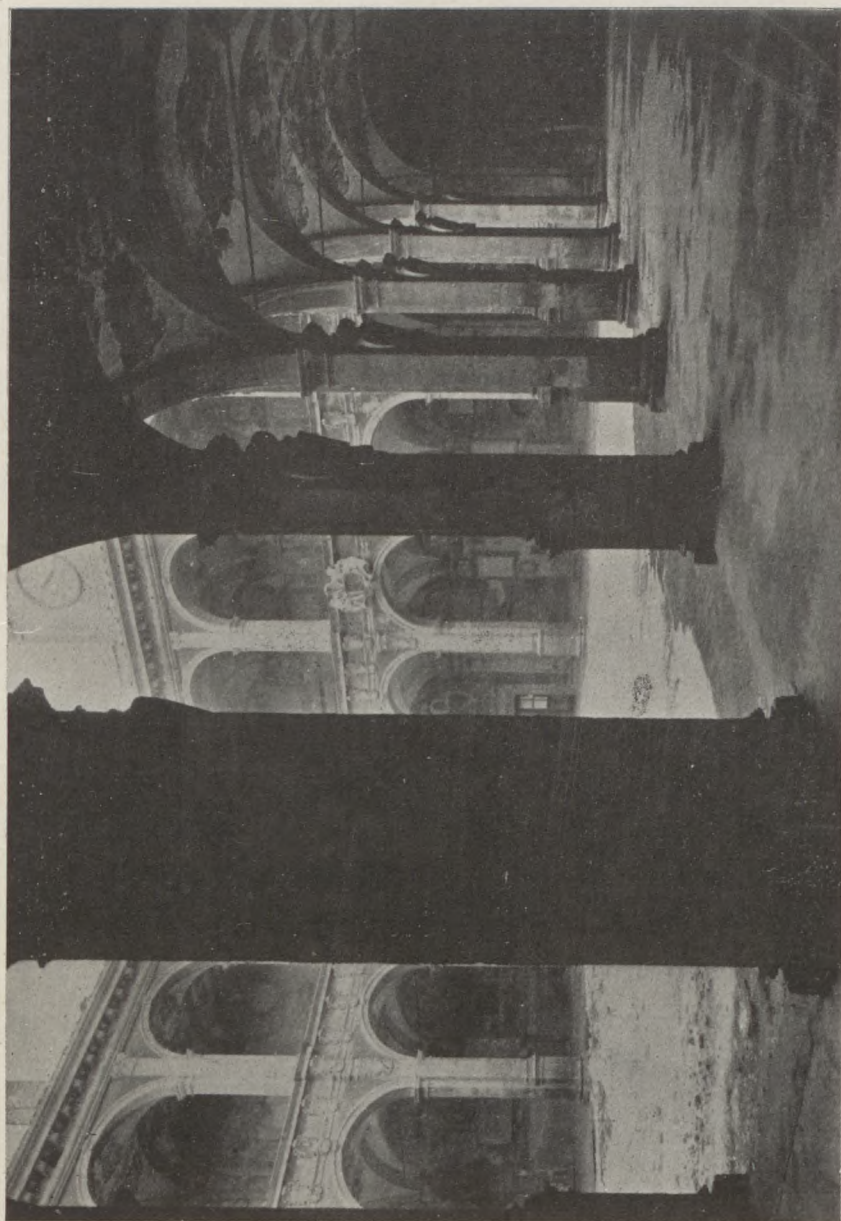
³⁴ Frati: I due Beroaldi, p. 209—223 nyomán.

vagy verses alkalmi nyomtatványok, melyeket könnyűszerrel írogatott és szórt szét ismerői és barátai közt. A könyvkiadáshoz és munkái forgalombaadásához is nagyon értett. Így például Apuleius „In Asinum Aureum” című, saját értékes kommentárjai kíséretében kiadott művét (Váradi Péter kalocsai érsekhez ajánlva) 1200 eladásra meg 50 szétosztásra szánt példányban adatta ki kiadójával 1500-ban,⁵⁵ ami rendkívül nagy példányszám ezidőben; mikor pedig két évre reá díszes Cicero-kiadása Csulai More Fülöpnek dedikálva Velencében megjelent, az már újabb kiadása volt a közkézen forgó szép kötetnek. Irigylésreméltó boldogkor, ha tudjuk, hogy pár év múlva (1513-ban) Ovidius Metamorfóziseinek ugyancsak Csulainak ajánlott Regio-féle kiadásából 50.000 példánynál több fogyott el.

Négy évvel Beroaldo halála után Pio János humanista tanár lépett örökébe, még abban a tekintetben is, hogy műveit magyar tanítványának vagy mecénásaiknak ajánlva nyomatta ki. Első ezek közt 1509-ben Szatmári György pécsi püspök unokaöccse: Besztercei Kretschmer Lőrinczhez ajánlott kis munkája volt. Ezt követte több is, magyar diákok részéről is, akik ekkoriban (a húszas évek elején) Bolognában összegyűltek. Ilyenek voltak Henckel János, Mági Sebestyén, az enyedi származású két Wolfhard-testvér, kik közül Adorján Mági példáját követve Ianus Pannonius művei kiadására vállalkozott. Velük egyidőben tanult Bolognában Brodarics István meg Istvánfi Pál, akik hazatérve történeti és verses műveikkel tűntek ki, Thabiási György és Zákány Balázs poéták; míg Nádasdy Tamás nádorságra jutott.

Később, a negyvenes években orvosnövendékekkel is találkozunk a magyarok sorában. Így 1547-ben a besztercei Brenner Mátronnal, aki Bonfini Magyar históriája kéziratára akadván, azt Bázelen kinyomatta, le Nápolyig tartott olaszországi vándorlása latinul írt naplóját meg kötetünk második felében adtuk ki. Kész orvosként jött le ide továbbtanulni Balsaráti Vitus János is, aki aztán 1558 nyarán állott újból vizsgára, hogy bolognai diplomájával előbb a pápa orvosaként szerepeljen, majd otthon folytassa orvosi gya-

⁵⁵ Sorbelli: Storia della stampa in Bologna, p. 61.

A bolognai „Archiginnasio“ udvara.

korlatát. Hat évre reá a kolozsvári születésű Jordan Tamás szerzett orvosi diplomát s vált vele jeles orvosíróvá. Orvosnövendék volt Tordai Márton is a század kilencvenes éveinek végén, három esztendőn át képviselvén egyúttal tanácsosként nemzetét az egyetem megfoglyatkozott magyar coetusában. Előtte viszont tíz évvel magyar jogászok tűnnek fel, köztük a jeles, nagy tudású Kecskés András és mások.

Ekkoriban az egyetem életében is fontos változás állott be. A bolognai főurak önkényuralma bukásával a város és tartománya pápai uralom alá jutott s a városban most a székelő bíboros legátus vezette az ügyeket. Ezek egyike, a későbbi szent Borromeus Károly véget akarván vetni a tanítás érdekében annak az ősi szokásnak, hogy a tanárok a legkülönbözőbb helyeken, a legtöbbször alkalmatlan bérházakban, sőt lakásukon folytatták az oktatást, elhatározta, hogy önálló épületet emel az egyetemnek. Ennek a dícséretes tervnek azonban igen sok ellenzője akadt magában a Városi tanácsban is, mire a legátus helyettese, Cesi Donát bíboros az ellenvetésekkel nem törődve hozzá fogott az építkezéshez a székesegyházzal szemben lévő telken s így 1563 őszén megnyílhatott az egyemeletes, díszes, renaissance épület, az „Archiginnasio“ s azontúl 240 esztendőn át maradt a tudományok kényelmes, állandó hajléka, hogy midőn a legnagyobbodott egyetem mostani palotájába költözködött, később (1838-ban) a Városi könyvtárt zárja magába, amely eredetileg amúgy is benne keletkezett.

Az egyetem végleges otthonában az oktatás és új élet az ősi statutumok 1561-ben megújított rendje szerint indult meg. E megújítást a változott életviszonyok tették szükségessé, amelyek új követelményeket támasztottak sok téren. Így a „nemzetek“ számát harminckettőre emelték s ezek közt a Magyar nemzet a 16-ik volt, évente 1—3 tanácsos választásának jogával és természetesen fenntartva most is a régi szokást, hogy megfelelő nemzetbeli tag híján más külföldi nemzetből választottak consiliariust. Ezek jegyzékét (elhagyva az idegen nemzetűeket) 1700-ig sikerült összeállítanom a hézagosan ránkmaradt iratokból és feljegyzésekből. Hézagos voltuk azonban sajátosképen nem érinti tanulóink történetét, mivel a XVII. század második felében

a magyar diákok száma igen megfogyatkozott különböző körülmények folytán s jóformán már csak a Magyar-Illir collegium tanulóira korlátozódott, kiknek ellátásáról maga az intézet gondoskodott. A magyar diákok számának fokozatos apadását a magas vizsga- és avatási díjak is okozták, amelyek még mindig az 1561-i új statutumok szerint voltak érvényben. A jogi egyetem e művelődéstörténeti fontosságú jegyzékének díjai két teljes oldalt foglalnak el kötetünkben, oly középkori hagyományos tételekkel és fizetségekkel, melyek teljesítése bizony kevés diák zsebéből telhetett, ha meggondoljuk, hogy a szokásos díjakon kívül az avató egyházi és világi doktoroknak még külön 10—12 arany vagy ugyanannyi rőf posztó járt, a pedellusoknak 2—3 arany s magától értetően külön kellett megfizetni a székesegyház feldíszítését, meg a zenészeket s magát a harangozást, sőt négy soldót kapott az is, aki az oltárra rakta az előírt szentkönyveket. A díjak alól egyébként olykor volt teljes vagy részleges felmentés is a vizsgáztató Collegium részéről, amiről adalékaink is tanúskodnak. Így Erdődi Bakócz Tamás 1465 végén gratis avattatott mindkét jog doktorává, miként a magyar Márkus is 1537-ben „amore Dei” díjtalan szerezhetette meg orvosi diplomáját. Nagy kedvezménynek számított, ha valamelyik jelölt két havi haladékot kapott kezesek mellett a díjak fizetésére, mint például az erdélyi Leo 1385-ben. Aki azonban nem bírta a díjakat így sem megfizetni avagy drágálta azokat, egyszerűen más egyetemre ment át, ahol a doktorátus olcsóbb volt. Viszont kétségtelen, hogy legnagyobb tekintélye (s valószínűen tudása is) annak volt világszerte, aki elmondhatta magáról, hogy bolognai doktor!

A magas díjak és költségek dacára minden diák tanulásának és törekedésének végcélja az avatás vala, minthogy a doktori cím — kivált a jogi — a legmagasabb kitüntetés volt, amit egy polgár a középkorban elérhetett. Hiszen annak birtokában akár az egyházi, akár a világi társadalomban minden méltóságot és rangot megszerezhetett magának. Ez pedig megérte a fáradságot, sok kiadást és esetleges nélkülözést, amivel az legtöbbször járt.

A doktori címet az egyetem az előírt tanévek hallgatása után egyetlen vizsgálat alapján megadta. Később azonban

— a XIV. század közepe óta — ahhoz már két vizsga kellett. E szerint a jelölt megjelent a Szent Péter-templom sekrestyéjében és a vizsgálóbizottság színe előtt, hogy számot adjon a pár nappal előbb kapott tételekről vagyis pontokról. Ha ez sikerült, vagyis ha megkapta a jelenlevő tanárok szavazatának többségét, akkor licentiatús-nak jelentették ki s már két nap múlva jelentkezhett a felavató ülésre a Szent Péter-templomban, a nagy nyilvánosság előtt, melyet ismerősei, barátai és tanúi száma is növelt. Ekkor az előírt hagyományos szertartások közt nyujtották át a felavatandó jelöltnek a doktori jelvényeket: a főesperes beszéde után az egyik promotor a könyvet, a másik a doktori főveget és gyűrűt, miként azt például Leo gyulafehérvári főesperes 1385-ben lefolyt avatási jegyzőkönyvében is olvassuk. A jelvények átvételét s a felavatást az új doktor illő rövid beszéddel köszönte meg, melynek egyik ritka — kora XVI. századi — szövegét épp magyar közgyűjteményből közölhetjük.³⁶

Ez a nyilvános felavatási ünnepség elmaradhatatlan volt, mert a nélkül a jelölt nem használhatta doktori címét s nem adhatott elő egyetemeken. Ezt külsőleg is kifejezésre juttatták a módosabbak a felavatást követő lovas körmenet és díszes lakomák által. Ezek legpompásabbak voltak jogi doktorok avatásánál, míg az orvosi avatások s a jelölt által adott ebédek szerényebb keretek közt kiállítva folytak le.

³⁶ Ez Ioannes Petrus Pascutius Bodianus bolognai tanulónak a XVI. század elejéről való füzetében maradt reánk, a M. N. Múzeumi könyvtár Quart. Lat. 2281 kézirata 145. lapján és szövege a következő: *Oratio gratiarum in Doctoratu*. Si, pro hoc in me tanto collato beneficio (N) parem vobis gratiam referre posse: verbis existimarem, tot michi ob id essent linguae, quot membra manent; adeo ut omnes artus mei humana voce resonarent. Verum tantum vobis me debere puto, quantum non solum verbis, sed etiam re, vix unquam solvere potero: haec in obligatione spes me solummodo tenet. Nam, si ex naturae rerum vicissitudinibus interdum evenerit, ut aliquod valeam, totum pro huius civitatis almae utilitate valebo, seduloque impendam; et quamvis nunc fere nichil appaream, attamen, utcunque vestrorum iussis dignus evadere, eo me pervenisse iudicabo, quo imbecillis meis tenuisque viribus ullo unquam tempore accessissem, et vestris mandatis ea sollicitudine, diligentia, ac animi alacritate obsequar, qua in vos maiori alligationis vinculo teneri nequeo.

Előfordult ez természetesen néhanapján jogászoknál is, ha nem volt elég pénze avagy járandóságát idejében nem kaphatta meg hazulról. Így olvassuk például 1417-ben Miklós későbbi esztergomi kanonokról, hogy doktori avatása a sekrestyében (in sacristia parva sancti Petri) folyt le, nem a templomban, mint rendesen lenni szokott.

A licentia elnyerésére való jelentkezése alkalmával a jelöltnak eskü alatt kellett bemondania, hogy hány évig tanult az egyetemen, miután a polgári törvénykönyv hallgatóitól nyolc évet, a kánonjogiaktól hatot, majd csak ötöt, az orvsnövendékektől meg négyet követeltek meg. Ezt a hosszú időt később — a tapasztaltak alapján — hétre, illetve háromra szállították le hivatalosan.³⁷ De ez évek alól az egyetemi tanács készséggel adott felmentvényt, mikor nyilván bebizonyult, hogy a külföldi jelölt anyagi helyzetében a teljes megkívánt időt nem tölthette ki a városban. Ilyen engedményben részesült például egy Péter nevű magyar diák is 1457-ben, mikor kijelenté, hogy nem hallgathatta öt évig a kánonjogot, miként a szabályok rendelik. Felavatása után Rómába indult s úgy került aztán haza.

Első magyarországi tanulónk, aki Bolognában a megreformált statutumok alapján megnyílt új épületben tanult, a brassai Bogner Péter volt. Ez ide Róma, Siena és Pádua egyetemeinek hallgatása után érkezett 1564 elején s innen Ferrarába ment át, ahol diplomát szerzett, melyet teljes szövegében közölhattünk. Vele együtt tanult a kolozsvári Jordán Tamás, a kaproncai Donics János, meg a pesti Szegedi Pál, aki két éven át előadásokat is tartott a logikából az artistáknak; valamennyi orvsnövendék, miután most a század végéig az orvosok jeleskedtek és emelték az egyetem hírét. Társaik közt nem találunk azonban egyetlen német és németországi diákot sem, bár ők voltak mindig a legnagyobb számúak az idegenek közt és egyesületük is a legszebb a városban. Hiányuk oka, hogy 1562-ben egy víg vacsora után egyik német diák összeveszván olasz társával, a poroszló elfogta Nemzetük két prokurátorát s habár kiváltsá-

³⁷ Sorbelli: Storia della Università di Bologna, p. 213—219. Le lezioni, gli esami e la laurea. Il titolo di Dottore.

gaikra hivatkoztak, a rendőrségre vitték, sőt meg is csigázták egyiküket. Ez annyival inkább felháborította a diákokat, hogy elfogott két társuk nemes ember volt. Ügyük így a pápai legátus elé került, de mivel az a németek tiltakozását nem fogadta el, azok közös elhatározással elhagyták a várost s átmentek a páduai egyetemre, ahol protestáns hitük miatt nem érte őket bántódás. A német diákok így módon vettek elégtételt sérelmükért. Ezt egy „Scriptum verum“ című szépen fogalmazott tiltakozó iratban is világga bocsátották, amely e szavakkal kezdődött: Mintegy nyolcvan esztendeje, hogy a Német nemzet Bolognában tanul és virágzik. Ez idő alatt mindig nemes vendégjogát élvezték úgy a város polgárainak, mint a pápának és német-római császároknak, kiváltságaik birtokában folytatván tanulásukat, a nélkül, hogy bárkinek is terhére lettek volna.

Következetesek maradván önmagukhoz, a német diákok ekként tizenegy esztendeig elkerülték Bologna egyetemét, amely hiába hívogatta őket vissza mindenféle ígérgetésekkel. Ez a visszatérés csupán 1573-ban következett be, mikor a bolognai születésű XIII. Gergely pápa igazukat elismerte és kiváltságaikat újból megerősíté.

Gyakori volt a külföldi diákság összetűzése a rendőrökkel a fegyverviselés miatt is. Ezt a jogot a németek a régi időkből származott hagyomány folytán gyakorolták más ultramontán és természetesen, magyar diákokkal együtt; hisz imponáló, előkelő tekintélyt kölcsönzött mindenfelé, ahol kardosan megjelentek: nyilvános ünnepségek, diákösszejövetelek, tisztújítások s kivált avatások alkalmával, midőn az új doktort társaik végigkísérték a városon a díszebéd helyéig, meg olykor mámorosan lakására. Mikor azonban mind gyakoribbakká váltak a túlkapások és pereskedések a hatóságokkal, a német diákok testülete fegyverviselési jogukat is belevétette abba az ünnepélyes diplomába, amelyet V. Károly császártól Bolognában (koronáztatása alkalmából) 1530 február 25-én nyert, megerősítvén általa valamennyi korábbi kiváltságukat.³⁸ Ezért alkalmi össze-

³⁸ Az V. Károly császár által Bolognában 1530 február 25-én kiadott diploma hiteles szövegét kiadták maguk a német diákok 1562-ben,

tűzésekkor a Natio Germanica tagjai következetesen mindig erre a diplomájukra hivatkoztak, sőt elérték és kijárták Rómában, hogy azt a pápák is jóváhagyták, egész XII. Kelemenig, 1730-ban, mindenféle új kedvezésekkel kiegészítve. Hanem azért csak nem szűntek meg a bajok a fegyverviseléssel kapcsolatban egyes mulatós, vagy rakoncátlan tanulók miatt. A kisebbszerű kihágásokat sikerült ugyan elintézni a bíboros-legátus jóindulatából, de bizony voltak komolyabb esetek, sőt bebörtönözések is, amelyek — általános megbotránkozásra — még a Collegium Hungaro-Illiricum növendékeit is érték; két ízben is: 1754-ben meg 1761-ben, amiket csupán hosszas tárgyalások és engedmények árán lehetett elsimítani.³⁹

A németek visszatérése új fejlődést indított meg az idegen tanulók hirtelen megnövekedett nagy száma révén habár a diákok élete már nem is volt a régi kedélyes és patriárkális, amelyben ifjúi könnyedséggel kitombolták magukat, anélkül, hogy a köznek vele ártottak volna. A közhatalom és elsősorban a legátus bizony kelletténél gyakrabban beleavatkozott az ifjak dolgaiba, megnyirbálni igyekezvén régi kiváltságait. Ilyen volt elsősorban a tanulók rektorválasztó jogának eltörlése 1580-ban. Ezt az ősi jogát az ifjúságnak lassan sikerült ugyan visszaszereznie, de 1632-ben az végleg megszűnt és helyette a Nemzetek tanácsosai sorából sorshúzás útján havonta választott priorok vezették az egyetem ügyeit, míg a tanárokat az Egyetemi tanács nevezte ki a legátus ellenőrzése mellett. Ez újításokat, me-

am a „Scriptum verum“ című füzetökben, amelyben az egyetemről való távozásukat a világ előtt megindokolták; majd újabban megjelent az Acta Nationis Germanicae 19—21-ik lapján, tökéletlenül, a Német nemzet e ritka kiadványának ismerete nélkül, úgy hogy a tagjai fegyverviselési jogára vonatkozó alábbi cikkely sincs meg benne: *Ulterius etiam eadem auctoritate memoratis procuratoribus Collegii Germanici concedimus et elargimur facultatem et ius ferendi Arma seu Enses tam durante eorum officio procuratore, quam cessante, donec uterque eorum in dicto Studio seu civitate Bononiensi exstiterit, quemadmodum Universitatis Rector habet.*

³⁹ E bajok részletei megolvashatók a Collegium Hungaricum Illiricum (1748—1762) feliratú 75 levélnyi aktacsomójában. (A bécsi Staatsarchiv Ungarn Specialia 274. kötetében.)

lyek a diákélet annyi szép szokását és hagyományát megszüntették, a változott idők és életkörülmények fordulata idézte elő. Ezek okozták az egyetem hanyatlását is, aminek első, súlyosan jelentkező kihatása az idegen tanulók számának apadása volt, amit a diákokból élő polgári társadalom is megérezett.⁴⁰

Az ultramontán tanulók számának fogyása különösen érezhető volt a század húszas éve első felében, midőn híre terjedt a protestáns államokban, hogy egy 27 éves német lutheránus tanulót, Bispiach Jánost egy önfeledt pillanatban tett nyilatkozatáért az Inquisitio-bizottság színe elé idézett s meghozott ítélete alapján 1618 november 4-én a város főterén elégették. E szomorú esemény részletei oly titokban maradtak, hogy azokat több mint kétszáz év múlva olasz írójuk (Michelangelo Gualandi) csupán kezdőbetűi alatt merte nyilvánosságra hozni ritkaságszámba menő füzetében.

A bolognai oktatási viszonyok romlásáról s a kedvezőtlenekké vált életkörülményekről a magyar ifjúság is hamarosan értesült. Így száma az egész XVII. században alig haladta meg a húszat az egyetemen, az illireket mellőzvé, akik teológiát hallgattak és elsősorban kollegistáknak tekinthetők. Kimagaslóbbak az elsőik közt ezek voltak: a század elején a jogászok sorában a pozsonyi Partinger Gáspár meg Ferenczfy Lőrincz; a bölcsészethallgatók élén a sziszeki Bozdogh Márton, Erdődi János pedagógusa, aki a fiatal gróf két bolognai munkája kinyomatását is gondozta; 1618—22 közt Munkácsi István orvosnövendék; 1624—25-ben Lukinich Máté, a magyarok priora; 1636-ban Dersfi János ugyancsak prior s végül a besztercebányai Kochmeister Samuel, aki németországi orvosi diplomával jött le Pádua érintésével továbbtanulni és 1677 elején szerzett Bolognában díszesen kifestett és nyomtatva kiállított orvosi oklevelet, melyet mellékletként is bemutatunk, szövegét pedig kötetünk második részében, az oklevelek sorozatában.

A XVIII. századból még ennyi magyar diákot sem ismerünk névszerint, mert nincs mást említenünk, mint két

⁴⁰ Simeoni: Storia della Università di Bologna, p. 69 et 83.

orvost; Vittenczi Markhot Antalt, aki 1745-ben szerzett diplomát, meg 1758-ból Friesel Józsefet, akit a nyilvános disputatio alól való felmentéssel avattak orvostudorrá. Az ilyen felmentések ebben a században már igen gyakoriak voltak: a doktorátushoz megkívánt huszonöt évre s a tanulási időszakra nézve is. Ez egyike azoknak az okoknak, amelyek az egyetem tekintélyét aláásták. Ez a visszaélés egyébként régi örökség volt, hiszen megtörtént, hogy az Egyetemi tanács 1661-ben egy Magni Lajos nevű gyermeket avatott a bölcészet és orvostudomány doktorává, holott még *tizenegyedik évét* sem töltötte be. Ez aztán haláláig tartott előadásokat harminc éven át — a tudomány nagyobb dicsőségére; bár hamarosan kitűnt, hogy a „csodálatos“ tehetségűnek híresztelt doktor igen közepes tehetségű ember volt, aki egyáltalán nem váltotta be azokat a reménységeket, amelyekért a Senatus neki a kor alóli felmentvényt megadta.

Ehhez járult még, hogy a tanárok teendőiket hanyagul végezték, leckéiket az előírt időnél hamarabb fejezván be vagy elnagyolva, kivonatosan adván elő, hogy aztán jól fizetett magánórákon készíthessék elő a módosabbakat. Ebben most már versenytársuk sem akadt, amióta a Senatus kimondta, hogy külföldi tanár többé nem működhet az egyetemen, amely ekként úgyszólván a korlátozott intézete lett, eltekintve attól a kevés zseniális tanártól, amilyen egy Manfredi Eustach, a matematikus, Zanotti Eustach csillagász volt, meg a század végén (1798-ban) elhunyt Galvani Lajos, az állati villamosság felfedezője.

Ez állapotokat ismerve, nem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy e század folyamán volt olyan éve az egyetemnek, hogy az anyakönyvezett tanulók létszáma nem érte el a kétszázat, viszont a tanároké 90 volt. Ez is azért, mivel — egy olasz tanár szellemes megjegyzése szerint — a bolognai partikularizmus távol tartotta az egyetemtől a külföldi jeleket és elnyomva a tudás versenyét, támogatta a közép-szerűeket, diadalra juttatván a hanyagságot és tunyaságot, elnézve az elhagyott vagy percek alatt ledarált leckéket, megkönnyítve a doktori avatásokat, amelyek minden ellen-

őrzés nélkül, teljes komolyságukat elvesztették.⁴¹ De mintha a természet kiegyenlíteni akarta volna az elmaradt erőket, a század folyamán három kiváló tudós nő támadt a tanárok közt, akik bármely egyetemnek díszai lettek volna. Az első Laura Bassi Veratti, 1732 óta a filozófia, majd a kísérleti fizika jeles tanára, aki II. József látogatása alkalmával, 1769-ben maga mutatta be és magyarázta el a császárnak az újabb készülékeket; majd Gaetana Maria Agnesi, 1748-tól majdnem félszázadon át a mértan és analitika tanára s a görög klasszikus irodalom tanára, Clotilde Tambroni, 1793—1802 közt, kinek díszes felirata is van a régi egyetem épületében. Ezek a tanárnők azonban nemüknél fogva (*ratione sexus*) nem az egyetemen, hanem lakásukon tartották előadásukat,⁴² állandóan nagyszámú hallgatóság előtt, amiről még magyar megemlékezésünk is van.⁴³

A meglazult fegyelmű, lehanyatlott egyetemi tanítás mellett komoly tanulás folyt, példás fegyelem és nevelés uralkodott mindvégig a Magyar-horvát kollégiumban. Ezt Szondy Pál esztergomi és zágrábi prépost alapította 1537-ben útban Rómának, ahová tanulmányai kiegészítése végett indult. Évekig foglalkozott a „Collegium Hungaricum” tervével, melynek címébe csak később vették be az *Illyricum* szót is. Az alapító elgondolása szerint ebben a tudományoknak szentelt intézetben 4—6 magyar és horvát, papnak készülő, nemes származású ifjú kap magasabb nevelést, de olyan, aki élete tizenötödik évét betöltötte s valamely iskolán már három esztendőn át grammatikát és logikát tanult. Az intézet vezetésére a zágrábi káptalant kérte fel,⁴⁴ melynek egy-egy kiválóbb kanonokja állana élén rektorként. Az 1552-ben így megállapított elveket csak 1557 február

⁴¹ Rossi: *L'antico Studio di Bologna*, p. 62.

⁴² Simeoni: *Storia della Università di Bologna*, p. 118—120.

⁴³ Nő-tanárok a bolognai egyetemen. (Egy angol lap után.) Fővárosi Lapok 1868 no. 218 p. 872.

⁴⁴ Irodalmunkban először Lányi Károly írt az intézetről „Magyarföld egyháztörténetei” c. műve 176. lapján Farlati adatai alapján, melyeket forrásjellegüknél fogva magam is átvettem a megfelelő évek alatt; majd Frankl Vilmos (a Hazai és külföldi iskolázás 237—8. l.) fejeletesen kivonatolván Farlati művét.

1-én Nagyszombatban foglalhatták alapítólevél formájába s a kollégium május 8-án meg is nyílhatott a Centotrecento utcában vásárolt épületében. Így Szondy Pál prépost legalább annak tudatában hunyhatta be (1558 július elején) a szemét, hogy nemes elhatározása testet öltött.

Az előkelő új bolognai intézet növendékei az alapító címerével díszített aranykeresztet vagy csillagot viseltek. Nemsokára azonban szorgalmas, szegény világiakat is bevettek a kollégiumba, akik magyar ruhában, széles gallérú sujtásos rövid zekében jártak, miként az intézet egyik fal-festményéről másolt záróképünk is mutatja.

A kollégium rohamosan fejlődött s csakhamar hatnál több tanulót fogadhatott magába. De ez valósággal irigykedést keltett a Városi tanácsnál, amely kiváltságait igyekezett megnyirbálni, habár sokáig teljes adómentességet élvezett. Ezért a kollégium 1598 nyarán kénytelen volt eziránt a szentszékhez folyamodni, kivált hogy a magyarországi háborús viszonyok miatt eddig hazulról kapott jövedelmét is elveszítette. Rossz napokat élt át 1632-ben is, amikor egy volt alumnusa — Ergely Ferenc zágrábi püspök jelentése szerint — bizonyos bolognai nemesek hatalmaskodása miatt majdnem véginségre jutott s csak a pápa kegyessége és Barberini Ferenc bíboros anyagi támogatása folytán kezdett magához térni.⁴⁵

Az eltávozottak közül püspöki rangra emelkedett tehetséges alumnusok és magas állásokba jutott világiak anyaintézetükről nem feledkeztek meg s ennek köszönhető, hogy azt a XVII. század végén kibővítették s vezetői mai alakjában folytatták benne a nevelést. A kívülről egyáltalán nem mutatós egyemeletes épület két udvarra terjedő oszlopos két sornyi szobából és termekből áll, melyeket a vezetőség az 1700-ik év folyamán egy Gioacchino Pizzoli nevű kiváló bolognai festővel kifestetett. Freskói mainapig épek s miniket annyival inkább érdekelnek, mivel a refektorium képei mind magyar-horvát tárgyúak. A mennyezet két sarkában Szent István és Imre képe tekint reánk, egy oldalfalon közepén Szent László átveszi Illiria koronáját. További képei:

⁴⁵ Vanyó: Püspöki jelentések, p. 550.

A bolognai Collegium Hungaricum-Illiricum homlokzata.

Bakócz Tamás bíboros lóháton csatában, Draskovich György pécsi püspök a tridenti zsinaton meg Kollonich Lipót bíboros, esztergomi prímás, mint Bécs védelmezője, természetes nagyságú alkotások, melyek művészi értékét — a képek bemutatásával — Wolf Rózsi határozta meg, jeles önálló munkájában.

Bolognai XVII. századi festők munkássága kötötte le másik két nőirónk figyelmét is, midőn Alcsuti Katalin Creti Donát, Szöllösi Magda pedig Tiarini Sándor művészetét ismertették doktori értekezésükben, tán először nyelvünkön.

A kollégium kiváltságlevelét Mária Terézia királyné újíttotta meg 1751-ben, amit ügybuzgó rektora, Szkerba Mihály zágrábi kanonok járt ki.⁴⁶ Annak árnyékában folytatta aztán az intézet áldásos működését, olyik évben 14—18 tanulónak adván menhelyet és tanulási alkalmat, még további harminc éven át. Ezalatt oly szépen fejlődött, hogy olyik növendéke — mint a horvát Kobbe György 1781 tavaszán — még nyomtatásban is kiadta dissertatioját, melyet nyilvánosan a domonkosok templomában vitatott meg ünnepélyes keretek közt. Ily szép eredmények után jött aztán őszire II. József császár általános rendelete, melynek folytán december 14-én kénytelen volt a Collegium is becsukni kapuit. Ekkor a város a Sarutlan Karmeliták szerzetesnőinek adta át a palotát, akik benne 1805-ig laktak. Majd katonákat s utánuk javítóintézetet helyeztek el benne, de később egy építész vagyonát egy olyan kollégiumra hagyván, amelyben szegénysorsú művésznövendékek lakjanak és készüljenek pályájukra, végrendeletének végrehajtói megvették az egykori magyar intézet épületét és 1822-ben megnyitották benne a ma is fennálló és eredeti hívatását betöltő „Collegio Venturoli“ intézetet;⁴⁷ tárgyalások folynak azonban, hogy benne kormányunk újra megnyissa a Magyar kollégiumot.⁴⁸

⁴⁶ Egykori felirata szerint a collegium földszinti helyiségében; Wolf Rózsi id. műve 46. l.

⁴⁷ Ugyanott, az 5. lapon.

⁴⁸ A teljesség kedvéért megemlíti még Tóth László olasz és Balla Ignác magyar cikkét, melyek pontos helyét a könyvészeti részekben közöltük.

Fennállásának 224 esztendeje alatt a bolognai Collegium Ungaro-Illyricum jó néhány száz jeles tanulót nevelt, kik közt számos államférfin és fővezéren kívül 16 püspököt adott a hazának, miként azt az intézet főlépcsője élén állott büszke felirat méltó önérzettel hirdette. Ezt a kollégium egyéb feliratával a bolognai egyetemi könyvtárban őrzött Montieri-féle nagy kézirati műből közöljük.⁴⁹ Jelentőségük annyival nagyobb, mert ma már nincsenek meg, mivel később — nyilván az intézet megszűnte után foganatosított javítások folyamán — kegyetlen kezek átfestették vagy eltávolították őket. Bizonyítja ezt az is, hogy felirataink közül mindössze hármat találunk meg Wolf művében. Ismereteink kiegészítéséül adjuk a rektorok és növendékek névsorát is; bár ez nem tart igényt teljességre, minthogy távol állott kitűzött feladatunktól a Collegium történetének megírása. Ennek okleveles anyagát különben is ma a zágrábi káptalani levéltár őrzi, ahová az intézet bezárása után hivatalból jutott, s benne maga a „Historia domus“ is, melyet előírás szerint gondosabb rektorok hűségesen vezettek, amilyen volt Verbanovics Gáspár meg Jagusztich Pál, akik mindent feljegyeztek, amit szükségesnek találtak.⁵⁰ Egyébként néhány feliratát Molnár Vid Bertalan felsőolaszországi ferences tábori lelkész közölte irodalmunkban még 1877-ben, olasz előadást pedig nálunk Orioli Emil bolognai tanár tartott róla 1927 január 26-án a Corvin Mátyás-társaságban.

Feliratok, festett vagy kőbe és fába metszett, olykor ércbe öntött címerek örökítik meg Bolognában — az anyakönyvi bejegyzéseken kívül — a világi tanulók magyar nevét is. Sőt ezek ötlenek először is a magyar turista szemébe, mikor belép a fényes multú Archiginnasio kapuján az egyetem régi épületébe, melynek minden folyosója, lépcsője és terme telidesteli van velük pingálva és rakva, fel a mennyezetig. Percek alatt találkozunk köztük (jól-rosszul irt) magyar nevekkal s a magyar ember szívét és öntudatát

⁴⁹ Montieri: Raccolta di tutte le memorie, lapidi e iscrizioni che si trovano nelle chiese, palazzi e strade della città di Bologna. (Da circa 1720.) Ms. della R. Bibl. Univers. di Bologna.

⁵⁰ Margalits: Horvát történelmi repertorium tom. I. p. 105.

forró, nemes hév önti el, látva és érezve, hogy faja, nemzet-sége a letűnt zivataros századokban ily előkelő helyre is eljutott; pompásan megállván a helyét a művelt világ minden részéből összesereglett diákok díszes sorában, gyakran felül is emelkedvén rajtuk ama kiválóbbak révén, akik rektorságot viseltek köztük vagy egyetemi tanárságot nyertek tudásukkal a közbizalom folytán.

Az egyetem épületének ily módon való művészi díszítése úgy indult meg, hogy a két egyetem tanácsa (azaz rektorai és tanácsosai) elhatározták, hogy nevüket és címerüket csoportos elrendezésben megörökítik az intézet falain. Aki-nek nem volt címere, könnyen szerkeszthetett magának egyet azon az alapon, hogy V. Károly császár feljogosította a jogtudományi kollégiumot arra, hogy lovagokat és lektorokat nevezzen ki, akik aztán *Comes palatinus* címet nyertek, megfelelő címerrel. Különösen elterjedt ez a szokás a spanyol uralom alatt, mikor minden család igyekezett túlszárnyalni a másikat ócska, porlepte könyvekből kimásolt és esetleg bővített régi címerképekkel, hogy azok minél mutatósabbak legyenek és hirdessék viselőik családjának valódi vagy kép-zelt régiségét és érdemeit. Így érthető, hogy az épületben látható címerek száma a 7000-et eléri⁵¹ a legkülönbözőbb — s gyakran legképtelenebb — rajzok és feliratok kíséretében.

A feliratok és címerek művészi értéke igen különböző a szerint, hogy rendelőik vagyonos vagy egyszerű diákok voltak, akik helyett a művészt legtöbbször a coetus fizette. Századok folyamán a folyosókon lévőek azonban sokat szenvedtek a cseréptető résein át beszüremkedő víztől meg a levegő nedvességétől. E miatt 1853-ban restaurálták őket, bár nem a leg gondosabban, mert sok feliratot eltorzítottak, a címerek heraldikai jellegét pedig elrontották. Ezen igyekezett segíteni úgyahogy az öreg *Fratì* Lajos, lemásolván egyúttal az összes feliratokat és neveket. Jegyzékét kiegészítve és átjavítva a monumentális épület mai őre, Albano *Sorbelli* tanár adta ki 1916-ban. Ebből közöljük a magyar vonatkozásúakat az illető diákok éve alatt, szükség szerint kijavítva a hibásan írt vagy olvasott neveket. Legrégibb köztük Kom-

⁵¹ Rossi, op. c. 56.

játi Kecskés Andrásé 1575-ből, legújabb Draskovics Jánosé 1693-ból. De érdekes és egyben sajnálatos, hogy két kőbevésett felirat, illetve emlékmű: Dersfi Jánosé 1636-ból meg Monyorókeréki Erdődy Péteré 1670-ből ma már nincs meg sehol az épületben, sem nyoma annak, hová s mikor tűntek el, ami annál meglepőbb, hogy ez utóbbi az egyik folyosón egy nagyobb igényű műalkotás volt, Mária-szoborral, feje felett és lába alatt három-három, kétoldalt 5—5 angyalfejjel s az Erdődyek címerével. Ezt Szilády Áron írásából közölhetjük, úgy, amint azt még 1868-ban látta s lemásolta.⁵²

A címererdőnél áthatóbb benyomást tesz az Archiginna-sio látogatójára az első emeletén, szemben a kapuval lévő érdekes bonctan-terem: il Teatro Anatomico. Ez egy vörösfenyővel bélelt, faragásokkal ékesített remek mennyezetű díszes helyiség, karfás padsorral körülvéve, az előadó tanár emelvénye két szélén cédrusfából faragott két teljes emberi alakkal, a test izomzatát és zsigereit mutatva, a mennyezet alatt köröskörül tizenkét jeles bolognai orvos életnagyságú mellszobrával, a terem sarkaiban Apollo s más istenek szobraival és feliratokkal, meg a zodiákus állatöv jelvényeivel. Az 1637-ben megépített gyönyörű termen majdnem száz esztendeig szépítgettek s ha ezért önmagában véve is páratlan a világon, még érdekesebbé teszi az a hagyományos szokás, hogy benne évente néhányszor (főleg a farsangi egyetemi szünidőben) meghívott egyházi és világi előkelőségek, sőt legdíszesebb ruhájukban felvonuló hölgyek jelenlétében tartottak előadásokat és bonctani leckét a terem közepén márványasztalra fektetett holttesten, melynek lábánál és fejénél két fáklya égett, míg a terem padjait drága szőnyegek és vánkосok borították. Magát a termet gyertyák, mécsek és fáklyák világították ki — az előadó tanár költségén. Még nagyobb volt azonban kiadása, ha véletlenül először szerepelt előadásával e teremben, mert akkor — tisztelete jeléül — az orvosok priorának 8 velencei fehér viaszgyertyával, 2 cukros tortával meg egy pár finom római kesztyűvel kellett kedveskednie, amiket neki egy értékes majolika tálon

⁵² A Budapesti Szemlében megjelent jelentéséből, kötetünk 129 és 134. l.

nyújtottak át. A vázolt ünnepséget szentmise előzte meg, rendszeren a bonctani terem alatti földszinti kis templomban tartva, melynek neve: Chiesetta di Santa Maria de'Bulgari, így nevezve Irnerio mester Bulgaro nevű jeles tanítványáról, aki leckéit ez épület közelében tartotta.

E színpadias előadásokból természetesen az orvosnövendékek nem sokat okultak, sőt rendes bonctani gyakorlataik sem voltak sokáig s feljegyzésünk van róla, hogy egy bolognai diák egész orvosi tanulmányideje alatt csupán három ízben vehetett részt boncoláson, amiért még külön díjat kellett fizetnie.^{52a}

Ez annyival feltűnőbb s mondjuk szomorúbb volt, mert a bonctant a bolognai egyetemen már a XIV-ik század óta tanították, a rákövetkező században pedig oly kiváló mesterei voltak, hogy az egyik tanár anatómiai műve 1494-ben még olasz kiadásban is megjelent, ami akkor nagy feltűnést keltett. A XVI. század eleje óta Bolognában még fejlettebb volt a bonctan tanítása. Így a híres Berengario da Carpi több száz holttestet boncolt, sőt ellenfelei azt is híresztelték róla, hogy még élőkon is végzett boncolást. Néhány kortársával meglepő felfedezésekre jutottak bonctani gyakorlatuk folytán, melyet saját kezükkel folytattak, nem borbélyok által — diktálásra vagy mutatasra — mint a párizsi s egyéb egyetemen.

A fenti bonctani előadásokénál is pazarabb ünnepélyességek közt folyt le minden év tavaszán az Archiginnasio téglával kirakott udvarán a „teriaka“ nevű csodaszer készítése. Ez egy kigyómarást és állítólag mindenféle sebet gyógyító ókori csodaszer, melyet valami 60—70 mezei növényből főztek, viperák hozzáadásával, meghívott vendégek s a diákság szemeláttára, az orvosi kar ellenőrzése mellett. Ez azért volt így, hogy a gyógyszer hitelességét emelje s a benne való bizalmat növelje. Volt is olyan elterjedtsége az egész világon, hogy Francia- és Angolországban „Teriaca di Venezia“ néven ismerték és drága pénzen fogyasztották. A mód, ahogy ez a századokig használt és felkapott csodaszer készült, maga páratlan látványt nyújtott, midőn az egyetem udva-

^{52a} Baas nyomán, Magyary—Kossa: Ung. Med. Erinnerungen, p. 33.

rán díszruhájukban megjelent fehérparókás, selyemharisnyás orvosok és patikáriusok mellett dolgozó aransujtásos, zöldruhás szolgálók sűrögtek-forogtak a sístergő üstök, lombikok és szűrők körül, olyan komolysággal és odaadással, mintha a világ legfontosabb munkáját végeznék. A nagyobb jelentőség kedvéért az udvar két végében az ókori két jeles orvos, Hippokrates és Galenus óriási szobra állott. Az udvart körülfutó emeleti erkélyek drága selymekkel és szőnyegekkkel fedett párkányáról előkelő hölgyek nézték végig a különös műveletet, míg a folyosó közepső részén fenntartott helyen a hatóságok képviselői s a város előkelőségei álltak és kísérték figyelemmel a sok fontoskodással lefolytatott megszokott ünnepély sok derűt keltő részleteit.^{52b}

Az elmúlt századok e nagyjában vázolt, évről-évre az előírt szertartások közt megisméltlődött két nevezetes jelensége szerves kiegészítője volt a bolognai egyetemi és társadalmi élet történetének. Ezért méltatásukat senki nem mellőzheti, aki vele foglalkozik, épp oly kevésbé, mint az egyetem előtti piacon álló Galvani-szobor megemléztetését, amelyen az állati villamosság lángeszű felfedezője, kezében a híressé vált békával és két különböző fémrudacsokból készült bűvös cirkalmával tekint le a járókelőkre.

Ily szempontból meg kellene emlékeznünk természetesen az idegen tanulók téli, nyári szórakozásáról s azokról a mulatságokról, felvonulásokról és játékokról is, melyeket a városi lakosság szemeláttára és gyönyörűségére is szoktak tartani és rendezni. Ám ez valósággal külön kötetet kívánna, ami Bevezetésünk szűkre szabott kereteit túlhaladná: bár azok az ártatlan szórakozások a kor műveltségtörténetének igen tanulságos képét nyújtották.

*

Szilády a M. Tud. Akadémia megbízásából járt Bolognában s hazatérve útja eredményéről a II. osztály 1868 március 30-i ülésén számolt be.⁵³ Őt azonban elsősorban a

^{52b} Simeoni: Storia della Università di Bologna, p. 50—52 e 83; Rossi: L'antico Studio di Bologna e l' Archiginnasio, p. 50—54.

⁵³ Jelentése megjelent az Akadémiai Értesítő 1868-i II. kötete 128—141. l.

Marsili-iratok keleti kéziratai érdekelvén, a magyar diákokról igen szórványos adalékokat szerzett.⁵⁴ Ezt már Fraknoi Vilmos észrevette⁵⁵ s rájöttem magam is első bolognai útam alkalmával, még 1901-ben s épp ez a tapasztalat sarkalt kutatásaim rendszeres folytatására. Szilády után még két ízben jártak magyar tudósok hivatalos kiküldetésben Bolognában. A régészek 1871-i kongresszusa alkalmával Hunfalvy Pál,⁵⁶ s néhányan egyetemeink képviselőjében 1888-ban, a bolognai egyetem alapításának nyolcszázados évfordulója alkalmával, hogy aztán a Finály Henrik kolozsvári tanár hivatalos jelentése mellett Radó Antal, vagyis olyan írja a legérdekesebb, színes cikkeket az egyetemről, aki nem tartozott az egyetemi tanárok sorába.⁵⁷ Különben e nemzetközi ünnepség maradandó emléke a Német nemzet iratai meganyakönyve kiadása, melyet ez alkalomra két kiváló tudós: a német Friedlaender Henrik tanár s az olasz Malagola Károly levéltárnok adtak ki *Acta Nationis Germanicae* címen. Ez a hatalmas kötet az 1289—1562 közti évekből nyújt olyan egykorú művelődéstörténeti forrásanyagot, amely a diákélet mélyebb megismerését egyszeriben közkinccsé tette rengeteg addig rejtve volt hiteles adalékaival.

E kiváló kiadványnak természetesen valamennyi magyar adalékát beosztottuk munkánkba illő éve alatt. Bolognai egyéb forrásainkról azonban az alábbiakban külön is beszámolunk vázlatosan, bár legkisebb adatunk után is közöljük pontos lelőhelyét.

A korai középkorra, 1265-től kezdve becses feljegyzéseket találtunk a Memoriali-gyűjtemény kiadott s kiadatlan kötetekben.

⁵⁴ Fenti jelentését kiadta egyúttal a Budapesti Közlöny 1868. évf. 77—79 és 85. számában s a Budapesti Szemle 1868-i XII. kötete 122—125. l. is.

⁵⁵ Fraknoi: Két hét, p. 14.

⁵⁶ Hunfalvy Pál jelentése útjáról, az Archaeologiai Értesítő 1872. évi kötetében. Bővebben, a Reform c. lapban; míg Bologna műemlékeiről Irmei Ferenc írt érdekes tárcát.

⁵⁷ A bolognai egyetemről, ez évforduló alkalmából Radó Antal közölt három, képekkel díszített tartalmas cikket a Vasárnapi Ujság 1888-i évfolyamában.

Az egyetem eredeti anyakönyveinek meglehetősen teljesében reánk maradt sorozatát az Állami levéltár őrzi. Ennek első kötetéből legrégebb bejegyzésünk 1339-ből való. Ez és folytatólagos kötetei a jogi doktorátust tett ifjak jegyzőkönyveit tartalmazza. Az orvosnövendékek anyakönyveit az érseki levéltár őrzi.

Az egyetemi könyvtár kéziratárában jóformán csak a Collegium Ungaro-Illiricum történetére vonatkozó adatokat találtam.

Az egyetem történetét illető levéltári anyag teljes jegyzéke Luschin von Ebengreuth jelentéseiben,⁵⁸ újabban pedig még bővebben Cencetti György levéltárnok katalógusában⁵⁹ található meg.

A hazai köz- és magánlevéltárakból szintén kikerült néhány levél és doktori diploma, ami a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, még a bolognai gyűjteményekben is. Nem juthattam azonban hozzá ahhoz a bolognai címeres könyvhöz, meg a bolognai rektorok 1576-tól vezetett könyvéhez, amelyet az Apponyiak bodoki könyvtára őrzi, remélhetőleg mainap is.⁶⁰

A klasszikus nyelveket tanuló magyar diákok tevékenységét tanáraik dedikált művei, valamint saját bolognai kiadványai világosították meg ismeretlen adalékokkal, meg versekkel.

Végül, királyaink közül kettő előtt forgott a bolognai egyetem ügye és fontossága hivatalos aktában. Az egyik Zsigmond, aki (Pozsonyban, 1434 december 26-án kelt dekretumával) megerősíté kíváltságait;⁶¹ a másik meg Mátyás, kinek kérvényéből értesülvén, hogy Magyarországon nincsen egyetem, II. Pál pápa Rómában, 1465 május 19-én írt levelében megengedte, hogy egyetemet állítson az összes fakultásokkal, a bolognai mintájára: ad instar Studii Bononiensis.⁶²

⁵⁸ A „Quellen“ I. füzet 27—50. lapján, a II. füzet 1—24 s a III. füzet 1—18. lapján.

⁵⁹ Gli archivi dello Studio bolognese. Bologna, 1938.

⁶⁰ Századok 1875 p. 709. Deák Farkas.

⁶¹ Altmann: Die Urkunden Kaisers Sigmunds, no 10995.

⁶² Békefi: A pécsi egyetem, p. 131.

A pápa pár nap múlva (1465 június 1-én) ezt külön is közölte az esztergomi érsekkel és pécsi püspökkel, meghagyván, hogy a királyt támogassák nemes törekvésében;⁶³ a terv azonban nem valósult meg s így a magyar diákok továbbra is olasz egyetemek látogatására voltak utalva.

Ami egyebet még régi és újabb nyomtatott könyvekből sikerült kihalásznom, azok jegyzékét külön könyvészeti összeállításban közöljük.

A modenai Este-könyvtárban őrzik a bolognai jogi egyetem egy Nemzetek szerint összeállított törzskönyvét,⁶⁴ amelynek magyar lapját hasonmásban is bemutatjuk. Az anyakönyv címe: *Matricola degli scolari dell'Università dei Giuristi nello Studio di Bologna dal 1553 al 1613*. Jelzete és száma: Codice Campori 460.

Egyéb kisebb-nagyobb könyvtári forrásom idézete az egyes belőlük merített adalék után található.

Nem fejezhetjük be adalékaink méltatását a nélkül, hogy meg ne emlíkeznénk azokról a bolognai egyénekről, akik századok folyamán hazánkba jutva nálunk találták meg boldogulásukat és szerepeltek kisebb-nagyobb állásokban. Legrégibb bolognai, akiről tudunk, Galvano (Bettini) da Bologna *Decretorum Doctor*, a Nagy Lajos király által 1370-ben alapított pécsi egyetem kánonjogi tanára. Ennek Hamer Vilmos pécsi püspök évi 600 aranyforint fizetést utalt ki, s a mellett neki adományozta az általa lakott házat, Ürög falut, a dézsmából meg 70 aranyat. XI. Gergely pápa (1372 szeptember 30-án) mind az utalványozást, mind az adományozást jóváhagyta, de az utóbbit csupán Galvano életére, ami miatt többé nem tért vissza s azontúl — 1374-ig — a bolognai egyetem tanára lett.⁶⁵ Ez magyar szempontból azért volt sajnálatos, mert a pécsi egyetemen egyúttal a jegyzői tudományt (*Ars notarialis*) is tanította.⁶⁶

Nagy Lajos házi orvosa Thomas de Bononia *magister in artibus et medicina*, aki megbízásából 1374-ben Párizsban

⁶³ Kaprinai: *Hungaria diplomatica*, pars I. p. 71—72.

⁶⁴ Ismertette P. Knod, a *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XVIII. kötete 1. füzetében.

⁶⁵ Koller műve nyomán Békefi: *A pécsi egyetem*, 38—40.

⁶⁶ Fessler nyomán Iványi, *Történelmi Tár* 1904 p. 484.

járt, a király egyik leánya és Valois Lajos házasságának megkötése ügyében.⁶⁷ Pár év múlva (1377-ben) Bernardus bolognai püspök, pápai nuntius jött Magyarországra, hogy pénzségélyre bírja a királyt,⁶⁸ amire nyilván azért szorult rá, hogy a nagy egyházszakadás után a szentszék újra visszatérhetett Rómába. Nálunk találkozhatott földijével, Salvanus Bononiensis esztergomi kanonokkal is, akiről egy 1377-i feljegyzés emlékezik.⁶⁹ Bolognából származott még hozzánk Miklós pap is, aki a XV. század első negyedében garamszentbenedeki apát volt: Nicolaus de Bononia abbas Monasterii S. Benedicti de Iuxtagron, 1410-től 1438 március 28-án bekövetkezett haláláig.⁷⁰

Mátyás király korából két bolognai adatunk van. Az egyik Lodovico a Leone orvorról szól, aki egy pestis elleni szer recipéjéért a királytól ezer aranyat kapott.⁷¹ A másik Eustachius Candidus bolognai kanonokról, aki 1486-ban egy Mátyás királyhoz intézett művel, meg három levéllel szerepel.^{71a}

Papi ember — ferencrendi barát — ezidőben Capacelli Jeromos is, a bolognai egyetemen a bölcsészet tanára, aki arról volt nevezetes, hogy Esztergomban is lakott s ott gyakorolta magát a görög és latin, sőt a héber és kaldeus nyelvben is, miként erről ez az olasz verssor emlékezik:

Hebbe Hieronimo l'esser in Strigonia
Et il ben esser dal Ginnasio Hebreo,
Dal Greco, dal Latino e dal Caldeo

amint ezt a magyar adalékot Malagola levéltárnok Urceo Codro bolognai humanistáról (a franciscanus szerzetes kortársáról) írt nagy művében idézte és számunkra megmentette.⁷²

⁶⁷ Századok 1893 p. 606. Wertner.

⁶⁸ Acta Extera Andegav. tom. III. p. 141—6.

⁶⁹ Kollányi, op. c. 68.

⁷⁰ Knauz: A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság, p. 78—79.

⁷¹ Magyary-Kossa: Magyar orvosi emlékek tom. III no. 430.

^{71a} Abel: Analecta nova, p. 104—5.

⁷² Óváry: Emlékbeszéd Carlo Malagola felett, p. 5.

VNGAR:

Natio continet Vngariam.

Joannes Zondinus Vngarus	xxviii Aprilis 1559
V. Valerius Barpus	xxij Janij 1560
Joannes Paulus Nosterhaus	xxix Aprilis 1561
Matthias Bornbrinus	xxij Aprilis 1562 *
Emericus Syppai Cassoviensis Vngarus	vi Aprilis 1571
Valentinus Weiss ou albas Vngarus	xxxi Maji 1575
Stephanus Kholnerus Melicetis Kustanus Hung.	xxij Decembri 1570
Stephanus Budaui Scythiensis Vngarus	xi Febru. 1581
Gasperus Gyarmia Illiricus Hung.	xx Aprilis 1581
Adam ad Luckherreith Sabatienus	xx Aprilis 1581
Joannes Ottavicus Crobata Strabiniensis Hung.	iii Maji 1584
Joannes Felicianus Emugrus Passovienus Pa-	iii Maji 1584
nomicus	
Gasperus scobitius Hungarus dioc. Jaurinensis	xxxi Aprilis 1586
Andreas Kockes Vngarus	xxxi Aprilis 1586
M. Andreas Gallus Radmans Torphenis Carmathensis	xxxi Aprilis 1592
Stephanus Bosignacki Vngarus	xxvii Aprilis 1599
Gasperus Vrbanius Vngarus	xxviii Martij 1601
Joannes Teubl Vngarus	xxviii Martij 1601
Laurentius Terencij Thrynchivicius Hung.	ix Xmb. 1602
Gasperus Hartinger Posoniensis Hung.	ix Xmb. 1602
Christophorus Pirchaimero Pirchheim Hung.	ix Xmb. 1602
Joannes Orle de Karua de Vngaria expulsa	
Kriemur	xxiii Jani 1602
Paulus Jagatsch Zagrabienis ex Helyria Cur.	
cu Zagrabienis et Collegi Illirici Gaspari affe-	
lujm. asermit Reda	XX Februa. 1604
Joannes Krassch Illiricus de Zagazka	XX Februa. 1604
Joannes Radayitsch Illiricus de Kroatunice	XX Februa. 1604
Paulus Jaschitz Zagrabienis Vngarus	xxx Aprilis 1604
Martinus Bosdogh a Sebeck Vngarus	xx Octobris 1606
Michael Luakowich Angand Zagabien.	xvii Septemb. 1606
Andreas Klinowich Illirius	xvi Martij 1611

In marg. Illiricus
neamquam
et illa b. h.
5. 1604
1604
1604
1604
1604

Idegenekkel kapcsolatos bolognai adatunk most már nincs is egész 1515-ig, amikor Bolognában lett orvosdoktor a németországi Wirth György, aki aztán hazatérve oly hírnévre tett szert, hogy II. Lajos udvari orvosává nevezte ki. De néhány évi hűséges működése után egyházi szolgálatba lépett s budissini dékánként 1524-ben halt meg.⁷³

A XVII. század utolsó negyedében bolognai születésű katonatisztek hazai szerepléséről számolhatunk be.

Az első gróf Zani Lajos bolognai lovag, aki az 1661—64 közti éveket Erdélyben szolgálva töltötte és hazatérve, tapasztalatait Aurelio d'Asizi „Il Genio vagante“ című kiadványában örököltette meg; sok másutt nem található apró magyar adalékkal Kemény János csatájáról s másról, amik tíz levelében szétszórta ránkmaradtak. Hazánkba távozva, Zani 1671 február 3-án Glogauban halt meg 33 éves korában, egy Erdélyben szerzett és hét évig testében hordott golyó okozta betegségben.

A másik Enea Silvio Caprara császári szolgálatban álló tábornok, akit 1680-ban kassai főkapitánynak neveztek ki s mint ilyen, Thököly Imre és a felkelők hadai ellen indított harcot; bár kevés szerencsével, mert Thököly a török támogatásával legyőzte s az olasz generálisnak Kassáról is menekülnie kellett. A felszabadító hadjárat megindulásával azonban 1685 nyarán újra Magyarországra rendelték és résztvett Érsekújvár ostromában, tanúja lévén augusztus 19-én történt feladásának is. Ekkor ismét hazánkba jött s az egész télen át Munkács várát tartotta ostromzár alatt, de hős védője, Zrínyi Ilona (Thököly neje) valamennyi rohamát visszaverte, úgyhogy végre is 1686 április 27-én kénytelen volt ostromával felhagyni s hadtestével a Buda vívására készülő főszereghöz vonulni. Buda szerencsés visszafoglalása után Caprara is végigcsinálta az évekig tartó hosszú hadjáratot Badeni Lajos őrgróf hadtestében egész Pétervárad 1694 őszén lefolyt ostromáig, melyet azonban az öreg, elbetegesedett olasz tábornok igen lanyhán folytatott, ami miatt abba is kellett hagynia és október elején Bécsbe távozott. Két év múlva újból ott találjuk a kemény vár alatt, de már az 1697-

⁷³ Magyary-Kossa, op. c. III no. 588.

ben újult erővel megindult hadjáratban a teljesen előregedett Caprara tábornagyot Lipót császár felmentette a szolgálat alól s avval el is hagyta örökre hazánkat.⁷⁴

Szerényebb keretek közt adatott szolgálnia ügyünkért a török-elleni hadjáratban az ifjú Malvezzi Róbert grófnak, aki 1684 legelején jött Magyarországra szerencsét próbálni és vadászni. Így találjuk július közepén Buda alatt, de őszire hazament s csak 1686 tavaszán jött újból vissza, mikor érelyesebben indult meg a harc, amely — mint tudjuk — Buda visszavételével ért véget. A várostrom alatt Malvezzi vitézül megállta helyét, s ezért utána ki is nevezték tisztnek és mint ilyent a pécsi helyőrségbe osztották be. Hazánkból atyjához írt hét levelét magam tanulmányoztam először a család bolognai levéltárában s azok alapján élete az eddig ismeretlen körülményeit egy kis cikkben megörökítettem.⁷⁵

Messze magasan áll felettök, sőt sok nálunk harcolt fegyvertársuk felett Marsigli Alajos Ferdinánd gróf, aki nem volt csapattiszt, hanem mint hadimérnök a Budavár elleni 1684—86-i ostromműveletek vezetője, azokról értékes rajzokat és kimerítő leírásokat hagyott reánk gyűjteményében. E rendkívüli fontosságú kéziratok létezéséről Szilády Áron hozta haza az első hírt 1867 őszén, majd Beliczay Jónás írt róluk 1881-ben szerzőjük életrajzírója, Giovanni Fantuzzi 1770-i műve alapján.⁷⁶ Hanem személyesen Thaly Kálmán látta őket először, megemlítvén jelentésében, hogy Marsigli irodalmi hagyatékában egyebek közt Buda nevezetességeinek 1684 és 1686-i igen érdekes leírásaira is akadunk⁷⁷ s midőn ajánlatára Áldásy Antal 1893 tavaszán lement Bolognába ez iratok átnézésére, ő közlé először ama budai jelentések címeit, melyekről addig csak általánosságban tudtunk.⁷⁸ Az Akadémia Tötrénelmi Bizottságának felszólítására Budapest székesfőváros határozatot hozott ez iratok számbavételére, amire Thaly sürgetésére aztán Fraknoi Vilmost kérte fel.

⁷⁴ Rónai: Magyar hadi krónika tom. II p. 237—305.

⁷⁵ A „Tanulmányok Budapest multjából“ 1936 p. 142—5. Veress Endre.

⁷⁶ Pontos címeket ld. kötetünk könyvészeti részében.

⁷⁷ Magyar Könyvszemle 1896 p. 338.

⁷⁸ Ugyanott 1892/93 p. 265.

Neki erre nem lévén érkezése, szíves előterjesztésére én bízattam meg e feladattal 1901 június havában oly módon, hogy a vatikáni levéltár nyári zárása után, július elején hazatérőben kiszálltam Bolognában s neki fogtam a nagy kézirati anyag rendszeres átnézéséhez. Amit több heti munkával leírhattam és fényképezhettem belőle, azt visszatérőben bemutatam Halmos János polgármesternek; de kinyomtatása előtt három ízben is újra meg újra lementem a szövegek összeolvasása és gyűjteményem kiegészítése végett. Ily előzmények után született meg két alábbi munkám: A bolognai Marsigli-iratok jegyzéke 1906-ban s reá egy évre Marsigli jelentései és térképei Budavár ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról, melyek minden magyar vonatkozást felölelnek, még a legapróbb adalékot is.

Marsigli magyarországi tevékenységéről felkérésre 1928 november 6-án olasz nyelvű előadást tartottam a bolognai Tudományos Akadémia díszülésén, elsőül figyelmeztetvén arra, hogy két év múlva kétszázéves fordulója következik a nagy tudású tábornoknak, aki páratlanul gazdag és értékes gyűjteményét szülővárosának adományozta. Erről az olasz-magyar Corvin Mátyás-társaságunk is illő módon megemlékeztetvén, további olasz felolvasást tartottam 1930 november 8-i ülésén,⁷⁹ miután négy nappal előbb a rádióban is beszéltem róla olaszul. Ezt — előzetes hírlapi értesítésre — bolognai barátaink is hallgatták, sőt ki is adták a jubileumi kötetben.⁸⁰ A nagyszabású ünnepségeken Bologna város vendégeként magam is résztvettem. Ez alkalomból természetesen egy tucatnyi kisebb-nagyobb olasz munka látott napvilágot Marsigli-ról, s azokról mint hungaricumokról külön cikkben emlékeztem meg könyvészeti folyóiratunkban.⁸¹ Utána Iványi Béla is írt egy tanulmányt Marsigli-ról, amely az olasz jubileumi kötetben jelent meg.⁸² Rajta kívül olaszul írt még Marsigli magyar vonatkozásairól Amaldi Mária úrnő, Münster László, Silvani Pál és Tagliavini Károly budapesti tanár.

⁷⁹ Ld. címeiket kötetünk könyvészeti részében.

⁸⁰ A „Celebrazione di Luigi Ferdinando Marsili“ 13—18. 1.

⁸¹ A Magyar Könyvszemle 1930. évfolyamában.

⁸² A fenti bolognai ünnepi kiadvány végén.

Alkalmi cikkekben emlékeztek meg róla Bevilaqua-Borsody Béla, Garády Sándor, Gianola Albert és Sztrókay Kálmán, főleg Marsiglinek a Dunáról írt és 1726-ban megjelent hatkötetes monumentális műve adatai alapján, amellyel nevét már akkor megörökítette irodalmunkban.⁸³ Írója, a tudós olasz tábornok egyike azoknak a külföldieknek, akik hazánkkal előítélet nélkül foglalkoztak s munkáikkal a magyar tudományt szolgálták. Ám ha nevét eddig is becsültük fenti s egyéb munkájáért, ezentúl még nagyobb tiszteletre érdemes azért a 120 kötetnyi kézirati hagyatékaért, melynek változatos tartalma ma már szintén könnyen áttekinthető Ludovico Frati jegyzékéből,⁸⁴ valamint azért a sok új magyar adalékért, amit a jubileumi kiadványok nekünk megjelentésszerűen feltártak.

A Budát vívó olaszok táborában működött egy Gemelli Careri Ferenc nevű sebész is, aki élményeiről egy „Viaggi per Europa” című kétkötetes műben számolt be, sok érdekes részletet tartalmazó több budai levéllel s azok mellékletéül egy török megnevezésekkel bíró kitűnő budai térképpel, melyet Marsigli-kötetemhez mellékelten adtam ki kicsinyítve, Karácson Imre török-magyar felvilágosításai kíséretében.

Végezetül még az alábbi két dolgot kell megemlítenünk. Az egyik helyreigazítása annak az irodalomba is bejutott régi téves adatnak, hogy az óvári Lossai Péter 1498-ban Bolognában tanult és geometriai jegyzeteit maga illusztrálta kedves tollrajzokkal.⁸⁵ A másik meg, hogy Seneca Tamás 1458–62 közti bolognai tanár Bolognáról írt verses művét főgel József kiadta 1932-ben⁸⁶ s ekként az olasz irodalommal a bolognai Archiginnasio kéziratai közt századok óta heverő szép költői művet a magyar ismertette meg. Ám erős a meg-

⁸³ Pontos címöket kötetünk könyvészeti részében adjuk.

⁸⁴ Megjelent 1928-ban Firenzében.

⁸⁵ Hoffmann: A M. Nemz. Múzeum illuminált kéziratai 12. I. Félrevezették a Cod. 197. számú kötetet alkotó kis munka címlapján Miller Jakab e sorai: „Notationes et delineationes Petri Lossai Hungari Ovariensis in Lithuania Geometrae Practici, quas Bononiae, in studiis anno 1498 existens confecit.” Hoffmann nyomán Münster László ki is adta a rajzok egyikét mélynyomásban a Magyar Művészet 1928. évf. 429. I.

⁸⁶ Megjelent Szegeden, 1932-ben.

győződése, hogy a tudós város — Bologna la dotta — méhében (a könyv- és levéltárak kimeríthetetlen anyagában) annál egyéb meglepetéseket is tartogat számunkra, mostani közkinccsé vált gazdag ismereteink kiegészítéseül.

II.

VICENZA egyetemét a bolognaiból kivált diákok alapították 1204-ben és működött hat évig, 1209 nyaráig, amikor július 7-én a magyarországi Mihály rektor alatt az ifjúság kimondotta, hogy mivel a város nem teljesíté kérelmüket, szétszélednek s átmennek a bolognai egyetemre. A rektor mellett még másik három magyar tanuló is volt, köztük Gertrud királyné gyámoltalan és tanulatlan unokaöccse, Berthold kalocsai érsek, ami általános megbotránkozást okozott a szentszéknél is, naponta tapasztalván mindenki még az egyházi dolgokban való járatlanságát is.

A tanulók elvonultával az egyetem teljesen nem szűnt meg s a nyolc Nemzet közt a magyarokét is felsorolja az 1209-i oklevél s egy másikban még 1264-ben is szó esik egyik tanáráról; de maga az egyetem, mint intézmény elernyed s az ifjúsága még 1426-ban is idegen egyetemekre járt, a város anyagi támogatásával.⁸⁷ Nem is találkozunk benne többé magyar diákokkal.

III.

PADOVA egyeteme szintén úgy keletkezett, hogy 1222 nyarán elégedetlen tanulók néhány tanárjukkal átjöttek Bolognából s a várostól kapott kedvező kiváltságuk alapján itt folytatták tovább félbemaradt tanulmányukat. Az új egyetem alig négy év alatt már teljes virágzásban volt, de végleges szervezetét csupán 1260-ban nyerte el.⁸⁸ Valójában ekkor sem, mert a jogi oktatáshoz jóformán csak másfél század múlva (1399 tavaszán) csatlako-

⁸⁷ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters, p. 298—300.

⁸⁸ Ibidem, p. 277—8.

zott az orvosi vagyis akkor egészült ki az Universitas Juristarum fakultása az Universitas Artistarum karával, hogy az egyetem teljessé váljék, miután 1363 óta a teológiát is nyilvánosan előadták benne.⁸⁹

Az egyetem legrégibb statutumai 1331-ből valók. Baráti figyelmeztetés révén értesülvén, hogy azok egy gnézeni könyvtárban maradtak reánk, Denifle-atyá adta ki őket, bő magyarázatok kíséretében. De mivel azt állította tanulmányában, hogy Pádua diákjai azokban a bolognai egyetemét vették át, ez ellen Gloria tanár éleshangú cikkben kelt ki. Ebből ízléstelen vitatkozás keletkezett, holott az igazság az, hogy az alapszabályok némely cikkelye szóról-szóra egyezik egymással, ami azonban mit sem vont le egyik egyetem tekintélyéből sem.

Az új egyetem híre hazánkba is hamar eljutott, úgy-hogy 1264-ben már magyar jogi doktora is volt: Orbász pozsegai prépost. Az ő nevével kezdtem meg magyar tanulóinak hosszú névsorát 1915 őszén megjelent kötetemben, amely (páduali ismételt kutatásaim alapján) az egyetem fennállásának első három századából, 1526-ig 205 magyar tanulót sorol fel név szerint. Ez a szám természetesen ugrásszerűen növekedett az utána következett századok folyamán egész 1864-ig, amikor Pádua felszabadult az osztrák járom alól s így többé tanulóink sem kereshették fel egyetemét. Ekként ez a 340 lapnyi munkám valóságos kódexe a páduali magyar tanulók történetének, meglepő gazdag adalékával, diákjaink doktori értekezései címlapjaival, az egyetem folyosóin látható magyar címerek és feliratok ismertetésével, az életökre vonatkozó akták és levelek kíséretében, amiket róluk összegyűjtenem sikerült, s így belőle „hatszáz esztendőnek magyar kulturális törekvései csillannak elő, amelyek addig ismeretlen tényezőkről lebbentik föl a feledés fátyolát,” miként a munka egyik méltatója mondta.⁹⁰ Ennek természetes kiegészítője mindaz, amit jelen kötetemben (a 151—234. lapon) nyujtok a megjelenése óta eltelt negyedszázad alatt összehordva: elsősorban azokból az olasz kiadványokból,

⁸⁹ Acta Universitatis Patavinae, p. 2.

⁹⁰ Néhai Lukács József, a Katholikus Szemle 1916. évf. 210—1. l.

melyek az egyetem fennállása 700 éves jubiláris ünnepsége alkalmára megjelentek. Ez ünnepségek 1922 május közepén folytak le Páduában a nagy jelentőségű évforduló fontosságához mértén díszes keretek közt a világ egyetemei képviselőinek jelenlétében. Az erről szóló beszámoló kötet is igen díszes alakban jelent meg. De míg annak csupán alkalmi, múló jellege van, örökidőkre szóló fontosságú az a néhány forrásmunka, amely tudásunkat újabb ismeretekkel és adalékokkal bővíti és gazdagítja jóformán valamennyi kultúrnemzet javára.

Ismeretes, hogy a páduai egyetem krónikája, Gloria András három kötetes nagy műve csak 1405 végéig halad, vagyis addig az ideig, amikor Padova és tartománya a Velencei köztársaság fennhatósága alá jutott s így egyetemének fejlődése is új korszakba lépett. Gloria művét két lelkes páduai pap, Zonta Gáspár és Brotto János folytatta *Acta graduum Academicorum Gymnasii Patavini* című testes kötetükben, az 1406—50 közti időből 2517 kivonatos bejegyzést adván a legkülönbözőbb anyakönyvekből és feljegyzésekből kiírogatva. Ugyanők írták meg a Teológiai fakultás történetét, melynek I. kötete végén az 1363—1509 közti teológusok névsorát közlik betűsorban. Ez egyetlen hibája a kiváló értékű műnek, melynek folytatása sajnos mind a mai napig késik.

Nagy értékű az egyetem néhai tanára, Favaro Antal két kötetes bibliográfiája, amely az 1500—1920 közti korszakból a páduai egyetemre vonatkozó minden nyomtatványt felsorol, a magyar diákok orvosi értekezéseit is, melyeknek jó hasznát vettem saját gyűjtésem kiegészítésekor.

A jubileum alkalmából külön intézet alakult a páduai egyetem története fejlesztésére. Kiadványa a *Memorie e documenti per la storia della Università di Padova*, de ebből is még csak az I. kötet áll rendelkezésünkre. Végül kivette részét a kiadványokból a velencei Tudós társaság, az Istituto Veneto is egy értékes kötetel.

Ami magyar adalékot találtam e felsorolt művekben, azt mind belevettem az illető évek alatt mostani kötetem anyagába. Szemelgettünk azonban egyebünnen is: oklevél-

tárak és kéziratok anyagából, igyekezték minden magyar vonatkozást megmenteni, ami Páduával kapcsolatos. Ezért a kalandozások koráig kell visszamennünk, midőn 899 őszén őseink a Berengar elleni hadjáratukban, brentai győzelmes csatájukból hazatérőben Páduát kifosztották. Megcselekedték ezt másodízben is — talán 924 tavaszán — Lehel csapataival, amikor a várost (Béla király névtelen jegyzője szerint) felégették és kirabolták.⁹¹ Az Árpádok alatt nincs is tán más kapcsolatunk Páduával, a csendben tanuló diákokon kívül. De 1303 május 11-én nevezetes napja volt a magyaroknak Páduában, ahol VIII. Bonifác meghívására megjelent a veszprémi, zágrábi és győri püspök, az esztergomi, váci, vasvári káptalanok prépostjai meg az erdélyi főesperes társaságában, hogy a magyarországi trónviszálynak véget vessenek.⁹² Két emberöltővel utána, Nagy Lajos király 1356 nyarán szövetséget kötött Pádua urával, Carrara Ferenc herceggel, Velencével szemben. E szövetség terheit és hátrányát Velence keservesen tűrte s így ezért 1358 február 2-án épp egy előkelő páduai polgárt, Francesco de Leone nemest indította királyunkhoz, Magyarországra, hogy békét kössön vele.^{92a} Ez sikerült is, de mikor Velence később, 1373 elején igaztalanul mgtámadta Padovát, a herceg kérelmére Czudar Péter alatt 500 főnyi lovast küldött segélyére, akik a velencei csapatokat levertek és sok foglyot vittek haza magukkal. Majd Bébek György jött le újabb 1500 lovassal. De ekkor a Viscontiak szövetséget kötve Velencével, a dolog rosszul végződött, mert augusztus havában a velencei hadak leverték a herceg seregét a páduai mezőkön, s a magyarok közül foglyul ejtették István erdélyi vajdát, a király bandériumával

⁹¹ Anonimi Belae regis notarii, caput LIII: Lelu filius Tosu, Bulsu vir sanguinis, filius Bogat, Botond filius Culpun erant enim isti viri bellicosi, et fortes in animo, quorum cura nulla fuit alia, nisi domino suo subiugare gentes et devastare regna aliorum. Qui accepta licentia a duce Zulta, cum exercitu Caranthiam ire decreverunt, et per Forum Iulii in marchiam Longobardiae venerunt, ubi civitatem Paduam cadedibus et incendiis, et gladio, et rapinis magnis crudeliter devastaverunt.

⁹² Fraknoi: Magyarország és a szentszék tom. I. p. 113.

^{92a} A Velencei tanács Páduában, 1358 február 7-én írt levele, Ljubić: Listine tom. V. p. 335.

és 30 előkelő fővezérével.^{92b} Ezért Nagy Lajos kénytelen volt (1373 szeptember 21-én) békét kötni a köztársasággal a szentszék közbenjárásával.⁹³

E korból való az a további adalékunk is, hogy Nagy Lajos király pénzverője és bízalmas embere a páduai Saraceno kamarás. Ennek 1358-ban Visegrádon is volt háza, fia és utódjai pedig nemességet nyervén, a Mesztegnyei Szerencsen-családnak váltak őseivé.^{93a} Ám fontosabb ez eseményeknél az, hogy a XV. század vége felé Petrus de Abano páduai jeles tanár „*Conciliator differentiarum Philosophorum et praecipue Medicorum*” című művét 1472-ben egy erdélyi ember (Thomas Septemcastrensis) nyomtatta Mantuában; egy másik társa, a brassai András (Andreas de Corona) meg Velencében működött és adta ki 1476-ban Albertus de Padua ágostonrendi barát egyik munkáját, s ugyanott 1491-ben Garai Simon a latin bibliát.⁹⁴

A páduai diákokra áttérve, az egri egyházmegyei Szóvati Mihály a legrégibb, 1354-ben ez új jegyzékünkben. Utána még négyet találunk a század végéig, velük a század végéig magyar diákjaink száma huszonnyolcra emelkedik.

A XV. századot, 1401 tavaszán Makrai Benedek kezdi meg, aki előzőleg Prága, Bécs és Párizs egyetemén tanult; jelen kötetünkben pedig Galgóczi Máté 1410-ben. Az utána egymásra következő klerikusok közt 1450-ben Bánfalvai Miklós egri prépost magaslik ki, jeles doktori vizsgájával meg költői munkásságával is. Vele együtt tanult Páduában Hángácsi Albert pécsi kanonok, aki hazatérve csanádi püspök lett, majd egy ideig Ianus Pannonius, aki a kánonjogból vizsgázott itt, ahol emlékezete még száz esztendő múlva is élénken élt a magyar diákok közt. A század utolsó évtizedében a Thurzó-fiúk tanultak itt s keltettek feltűnést költekező

^{92b} Egykorú velencei jelentés, amely a vajdáról azt írta, quod erat secundus apud regem; Ljubić, op. c. tom. IV. p. 106.

⁹³ Páduában találjuk őket 1373 március 31-én; Tört. Tár 1910 p. 1–7. Áldásy. A magyar kapitányok neve felsorolva az Anjoukori diplomáink III. köt. 52. l.

^{93a} Erre már Pór rámutatott Keszei Miklósról írt életrajza 75. l.

⁹⁴ Bővebben, a Tud. Gyűjt. 1817-i I. köt. 71–77. l. Boldogréti Víg László.

modorukkal, egyszerre vagy közel egymásután négy testvér és atyafi: Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc, akik hazatérve püspökök lettek három ország különböző helyein.

Sajátszerű s bizonyára valami ifjúsági belső egyenetlenségre vezethető vissza, hogy ezek közt egy sem akadt rektor, holott Ábrányi István győri kanonok már 1499 nyarán az, a Thurzók meg bőviben voltak a pénznek.

Ekkoriban már igen gyakoriak voltak itt a magyar Domonkos-barátok is, akiket rendjük szívesen küldött a csendes Páduába teológiai tanulmányaik elvégzésére. Hosszú névsorukat 1436 őszén a kassai Jeromos testvér nyitja meg. Viszont a világiak közt, a század végén, 1500 nyarán Mátyás király Miklós nevű unokaöccsével találkozunk meglepetészerűen az egyik anyakönyvben; nyilván valami Szilágyi-fiú, ha ugyan a családnak ezidőben volt Miklós nevű tagja.

A XVI. század első évét Várday Ferenc nyitja meg, hogy két év múlva átmenjen Bolognába továbbtanulni, de nyolc évre reá a második Várday-fiú is itt tanult, Bakócz primás unokaöccse, Erdődi Simon kíséretében. Gyakori látogatójuk volt egy másik magyar ifjú is: Csulai More Fülöp, a bolognai Beroaldo tanár jeles tanítványa, aki ekkoriban már otthon élt előkelő állásban, de olyik évben két-három ízben is feltűnt királyi követül a Velencei köztársasághoz küldve pénzsegélyért, a mind jobban fenyegető török veszedelem miatt. Csulai kitűnő humanista volt s habár maga semmit sem írt, nevét kiváló olasz írók örökítették meg, klasszikus kiadványaikat neki ajánlva, mint a bolognai Beroaldo Fülöp, a páduai Regio Ráfáel s a velencei Aldus Manutius; meghitt bizalmas barátjai még akkor is, mikor hazatérve pécsi püspök lett s mint ilyen a mohácsi csatatéren fejezte be áldásos, a tudományoknak szentelt harmonikus életét.

Hogy Csulai More Fülöp után semmi költői mű nem maradt reánk, annak elsősorban az volt az oka, hogy sűrű, majdnem állandó diplomáciai megbízásai alatt ideje és tehetsége szétforgácsolódott. Tehetségét és csillogó irányát élénken dicséri azonban az az ékes beszéde, melyet 1521-ben, követsége alkalmából, január 10-én latin nyelven a Velencei tanács színe előtt tartott II. Lajos király nevében, kérve Ma-

gyarország anyagi megsegítését a török veszedelemmel szemben.^{94*}

Humanista volt a két Istvánfi-testvér is: Pál, aki 1516-ban jött le ide s hat év múlva Bolognába ment át továbbtanulni még valami hat esztendeig, meg Miklós, a későbbi történetíró; itt mindketten latin és görög versfaragók. Ám valamennyiöknél jelesebb volt ezidőben (1522-ben) Fortunátus Máté, Seneca műveinek kitűnő magyarázója, akit méltatója a XVI. század legnagyobb tudósának nevezett, mint olyat, akit azon a téren és abban az irányban, melyet Fortunátus kultivált, olyan sikerrel és oly biztossággal senki sem haladott meg hazai humanizmusunk képviselői között.

Nevezetes promotio ment végbe Páduában 1525 augusztus 17-én, midőn a Párizsból orvosdoktorként érkezett Garai Jánost avatták iuris utriusque doktorrá.

Az egyetem előkelő tanulói közt szerepelnek 1543—53 közt Révay Ferenc alnádor fiai, két pedagógus társaságában; az egyik a humanista képzettségű tudós Gyalui Torda Zsigmond, aki Páduában kiadott különböző költői művével tűnt fel hamarosan, 1548 őszétől kezdve pedig előadásokat is tartott az egyetem meghívására Aristoteles etikájáról s mint tanár *explicator philosophiae moralis* címet viselt két éven át, midőn szülővárosa, Eperjes tanárnak hívta meg.

Könyveket adott ki Páduában 1551—1562 között Draskovich György, a nagyszombati Sámbock János, a budai származású Dudith András s a Flandriából hozzánk került Ellobodius Nicasius esztergomi kanonok; majd 1563 őszén — új királyunk, Miksa üdvözlétére — itt nyomatták ki kenetteljes verseiket a zágrábi Würfel György meg a pozsonyi születésű Purkircher György orvosnövendék. Példájukat követték az itt tanuló Kovachóczy Farkas 1571-ben s reá egy évre Verancsics Faustus a közeli Velencében, a század vége felé pedig Gabelmann Miklós csepregi tanító 1590-ben. Velük egyidőben tanult Páduában 1588 óta a Rómából feljött Jeszenszky János orvos, aki itt két művét adta ki, Velencében

^{94*} Olasz egykorú szövegét megtalálta és kiadta Ljubić, op. c. tom. I. p. 165—7. A beszéd tartásának napját feljegyezte Marino Sanuto, M. Tört. Tár tom. 25. p. 195.

meg a harmadikat, 1591-ben. Ekkoriban erdélyi nemes ifjak gyűltek össze véletlenül az egyetem jogi, bölcsészeti és orvosi karán: a kolozsvári Bogáthy Miklós, a homoródszentpáli Kornis György, meg Sombory Sándor és tudós pedagógusuk, Szamosközy István, aki itt nyomatta ki 1593 elején az erdélyi római feliratokról és régiségekről szóló — mind a mainapig forrásjellegű — könyvét. Ezek a heidelbergi egyetemről jöttek le ide továbbtanulni, miként az erdélyi szász Hertel János orvos is, aki Páduában a botanika tanárának adjunktusa s a füvészkert őre lett s maradt évekig s mint a *Natio Hungarica* szindikusa 1595-ben emléktáblát is kapott korábbi tanácsosi felirata mellé. Ugyanez évben tünt ki jogi értekezésével a soproni Lakhner Kristóf is, míg a századot újra egy főnemesi növendék, Késmárki Thököly István zárja be. három évi tanulás után a heidelbergi egyetemről lejőve, 1600 június elején nevelője, Szerdahelyi Mihály kíséretében.

A páduai magyarokat egyébként a század utolsó negyven évében több gyászeset érte. Így 1565 április 4-én elhunyt a bodrogmegyei Horvát Gáspár, kinek a Szent Zsófia-templom sötétjében mainapig meglévő síriratát egy gyertyaszál mellett másoltam le. A várost ellepő pestisben 1576 nyarán meghalt Bakfark (Gref) Bálint lantos, aki a magyar és német diákokat összejöveteleiken játékaival szórakoztatta, bár ő maga nem volt egyetemi hallgató.^{94a} Végül félév múlva pusztult el ugyanabban a rettenetes bajban a történetíró Forgách Ferenc s vele egyszerre társa, Gyulafy László; 1594 tavaszán pedig szegény Kornis György, páduai tanulmányai harmadik esztendejében.

A XVII. században, kivált annak második felében igen ritka a magyar diák Padovában, melynek hanyatló egyeteme már nem túlságosan vonzott. Fénykora Páduának is a letűnt XVI. század volt, akár Bolognának, főleg a jogtudomány terén, néhány nagyrabecsült művelője nyomán. Ezért a nevezetesebb magyarokkal röviden végezhetünk. Első köztük Bethlen Péter, a nagy fejedelem unokaöccse, aki 1628 október elején Velencébe érve vette nagybátyja rendeletét,

^{94a} Bakfark páduai adalékait én kutattam fel és ismertettem először Páduai kötetemben. Művészeti jelentőségéről Gombosi Ottó írt 1935-ben.

hogy a jog mellett hadiépipítkezést is tanuljon. Nyugat-Európából érkezett a segesvári Kraus György kíséretében, aki később német krónikájával tette nevét emlékezetessé az erdélyi történetirodalomban. Az ifjú Bethlen pedagógusa Pálóczi Horváth János, aki tanulásuk ideje alatt a magyar királyokról írt latin könyvet is nyomtatott Páduában. Utánuk orvosnövendékekkel találkozunk az egyetemen. Első köztük a kolozsvári Ozdi Tamás, akit felavatása alkalmából (1632 május 27-én) magyar és idegen tanulótársai egy díszes emlékfűzettel leptek meg. Ennek címlapja szerint Ozdi a páduai városi kórház assistense volt, a versek egyikét pedig Dálnoki T. Mihály írta, Lőrinc nevű testvérével együtt tanulván az orvostudományt, miként Árkosi Gelei Benedek is. Ez páduai tanulása idején szintén két művét nyomatta ott ki. Nyilván az ő ajánlatukra jött le Páduába Rákosi Boldizsár is, aki hazatérve, érdemeiért Barcsay Ákos fejedelemtől 1656-ban nemességet nyert.

Ez újakon kívül itt tanult öt éven keresztül Pécsi András, Erdély későbbi híres orvosa, akit gyógyítani még a szomszédos Havasalföld vajdai udvarába is gyakran elhívták;⁹⁵ valamint a medgyesi Töppelt (Topeltinus) Lőrinc joghallgató, aki hazatérve nevét Erdélyről írt 1667-i latin könyvével tette ismeretessé.⁹⁶

A XVIII. századot a soproni Gensel János Ádám kezdi meg, nyolc évi tanulás után 1703-ban avattatván orvossá nyomtatásban is megjelent értekezése alapján. Orvosnövendékek voltak leginkább azok a magyar diákok is, akik a század végéig még Páduában előfordulnak, mivel a jogi kar jeles tanerők híján nagyon lehanyatlott. A tanítás is sokat veszített régi előkelő voltából, úgy hogy közszájon forgott az a jogász-tanároknak tulajdonított mondás, hogy: *Summus pecuniam et mittimus asinum in patriam*. vagyis: A tanulók pénzét zsebre vágjuk s őket szamarakként küldjük

⁹⁵ Így 1688 őszén meg a rákövetkező év telén; a megfelelő levelek Documente-kiadványom XI. kötete 294 és 323. lapján.

⁹⁶ Mindkettő anyakönyvi bejegyzései Páduai kötetem 1657-i és 1661—63-i adatai közt, míg ez utóbbi könyvének leírása Bibliográfia-kiadványom I. kötete 203. sz. a.

hazájukba.⁹⁷ E becsmérő kiszólást az a hanyatló közszellem szülte, amely a páduai egyetemen ezidőben úrrá kezdett lenni, főleg a miatt, hogy a tanárok nagy része elsősorban a jövedelemre tekintett és tudományukat pénzre igyekeztek felváltani. Ez nagy visszaesést jelentett a korábbi századok színvonalához képest, de vigasztalásul szolgálhatott, hogy az orvosi kar állandó emelkedésben volt és magas tudományos színvonalát végig megtartotta.

Az egyetem XVI. századi virágzása nyilván annak a szerencsés körülménynek is köszönhető, hogy 1493-ban megkapta jelenlegi épületét, amely későbbi hozzáépítésekkel a század derekán nyerte el mai díszes, monumentális alakját, gyönyörű kétemeletes homlokzatával s belépve a kapun, oszlopos tornáccával, amely a pompás hatású udvart négyszögben körülfogja. Ezt magyar ember is áhitattal járja be, mert a falakat díszítő címerek és feliratok közt lépten-nyomon találkozunk honfitársak nevével. Tudnunk kell ugyanis, hogy Páduában is két fakultás volt: a jogászoké meg az artistáké. Az elsőben 22 Nemzete volt az idegen, ultramontán diákoknak és 12 az olasz citramontánoknak, míg az orvosnövéndékeket és teológusokat is magában foglaló artista fakultásban héttel találkozunk. A jogászok karában már a korai középkortól kezdve volt önálló *Natio hungarica*, az artistákéban meg külön *consiliarius* képviselte nemzetünk tanulói ifjúságát. Ezek a Nemzetek itt is, mint Bolognában alapszabályaik szerinti életet éltek s valósággal külön köztársaságot alkottak, adókedvezményeket és fegyverviselési jogot élvezve, amely kiváltságaikhoz szigorúan ragaszkodtak, még a magyarok is. A fegyverviselésre különösen rátartiak voltak, főleg a nemesifjak, de azt ekkoriban már minden egyes esetben külön kellett kérni a velencei senatustól, miként tette 1521 nyarán Batthyány Orbán és két társa: Buzlay Farkas meg László kalocsai kanonok, amint megérkeztek és beiratkoztak.

A páduai egyetem híre-neve így ezidőben napról-napra növekedett. Jellemző erre, hogy midőn az erdélyi szász Armbruster Kristóf 1548 elején innen, a juristák rektora-

⁹⁷ Berzeviczy: Itália tom. I. p. 212.

ként hazatért és tízévi udvari szolgálata után (1559 nyarán) I. Ferdinánd királytól nemességet nyert, címereslevele — biztosan saját bemondása alapján — Olaszország legkiválóbb egyetemének nevezi: *Italiae gymnasium celeberrimum*; ami egyáltalán nem volt üres szó és dicsekvés.

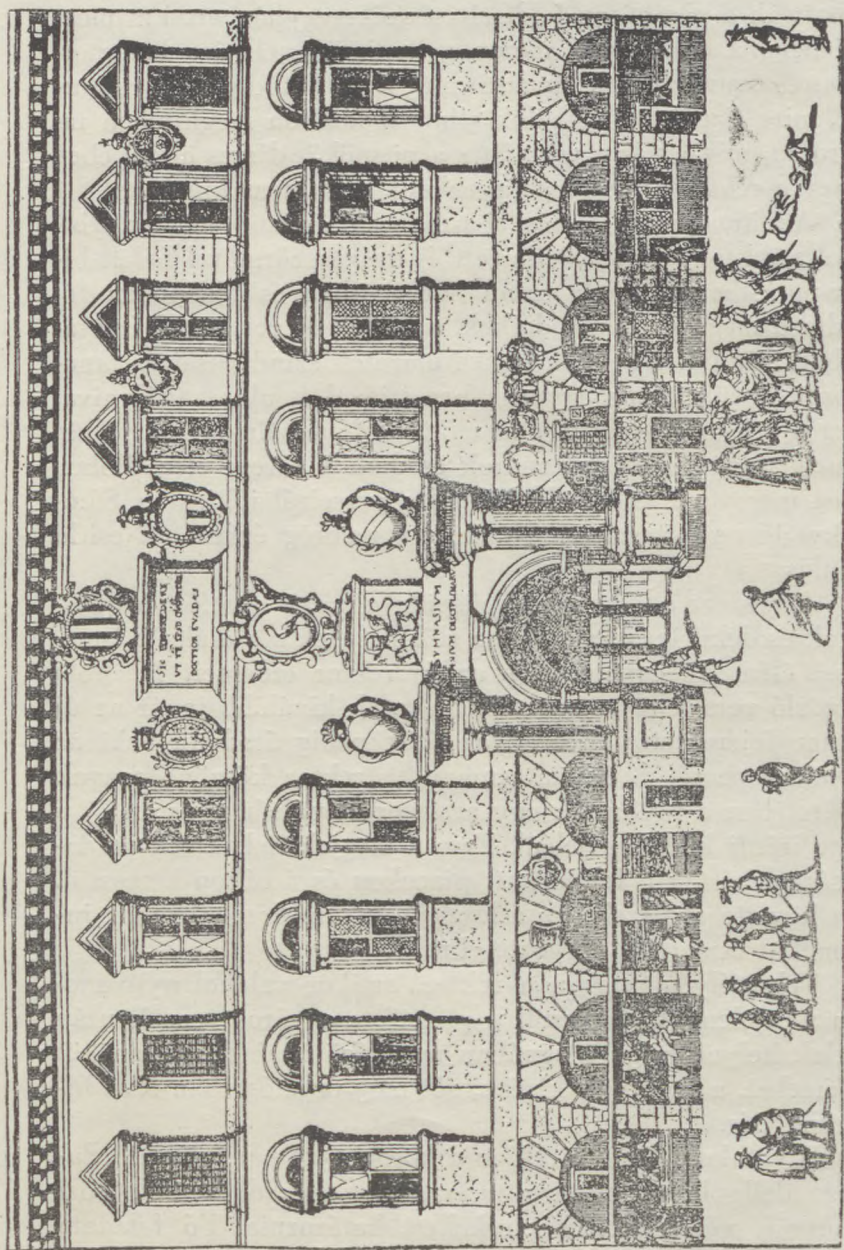
Ezt a dícséretet elmondhatta róla mindenki, aki itt tanult s tudta maga Báthory István is, midőn már mint fejedelem (1574 nyarán) innen hívta udvarába házi orvosának Buccella Miklóst, aki aztán vele ment Lengyelországba is, mikor két év múlva királlyá választották s haláláig mellette maradt, gyógykezelve.^{97a}

Az egyetemi év a rektorválasztással kezdődött, a prefektura dísztermében, a városi hatóság fejei, meg a doge képviselője jelenlétében. Eleinte századokon át mindegyik fakultásnak külön rektora volt, de 1415 óta csupán egyet választottak évenként váltakozva a citramontán és ultramontán diákság köréből. Nehogy azonban befolyásuk túlságosan elhatalmasodjék, a választásból egyszersmindenkorra kizárták a páduai meg velencei diákokat. Hogy a választás és a rektor beiktatása mily külsőségek és századokon át kifejlődött szertartások közt folyt le, azt legcélszerűbben Pálffy György rektor beiktatása ismertetésével mutathatjuk be. Ezt a két testület tanulóifjúsága 1559 augusztus 2-án választotta rektorrá, mire ő mindjárt esküvel fogadta a választók színe előtt, hogy huszonkettedik életévét betöltötte. A mellett itt is megkívánták a régi hagyományok alapján, hogy a rektor nőtlen tanulója legyen az egyetemnek s legalább öt éven át hallgatta legyen a maga költségén a jogtudományokat (akár több helyütt is) és egyúttal elegendő vagyonnal rendelkezék.⁹⁸

A választás eredményét a gyűlés utáni napon küldöttség jelentette be Velencében a Közoktatásügyi tanácsosoknak (Riformatori dello Studio) és megvárva a jóváhagyást, a küldöttek hazatértek, hogy a beiktatást Lőrinc napján vég-

^{97a} E dolgok részleteit bőségesen előadtam Báthory István-om különböző helyein, a király 1586 december 12-én bekövetkezett haláláig kísérve a jeles orvos önfeláldozó működését.

⁹⁸ Savigny op. c. III. 189.

Prospectus antiquus Universitatis Patavinae.

rehajtsák a pompásan feldíszított székesegyházban. Ezt megelőzően az előtte való napon a kopjatöréssel járó lovagtornán résztvevő diákok lándzsát meg kesztyűt kaptak a rektortól, mire tizenkettő közülök elindult lóháton meghívni a tanárokat, míg a város vezetőit s a püspököt díszes öltönyében maga a rektor hívta meg egyenként, négylovas hintóban.

Az ünnepi szertartás a székesegyházban ment végbe, ahol a rektor arannyal hímzett és drága szőrmével bélelt bíbor-palástban, hasonló színű harisnyában és félcipőben fogadta a meghívottakat, diákok, apródok és zenészek társaságában, körülötte a különböző Nemzetek szindikusai és tanácsosai, kezükben az egyetem pecsétjével és alapszabályaival meg a rektori főveggel, míg előtte a főpedellus állott vállán a nehéz ezüsbottal, a tanárok és diákok serege élén. Ebben most magyarok is voltak, köztük a verseiről jól ismert Sám-boky János orvosnövendék, meg a nemrég érkezett Nesithi Miklós.

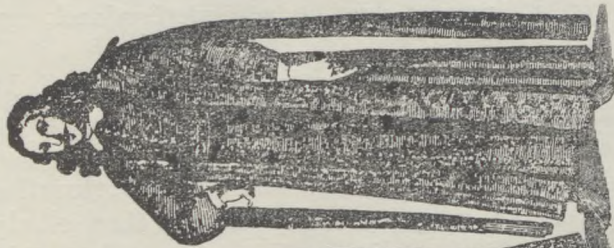
A rektort a dómban a püspök, a város vezetői: a questorok és dekuriusok várták az előkelőségek s a diákság ismerősei élén. Az egyetemet s az új rektor érdemeit felsoroló üdvözlő vers felolvasása után az egyik kiválóbb tanár az új rektor fejére tette fővegét, az örök pedig átadván neki az egyetem pecsétjét és statutumait, a rektor köszönő szavak kíséretében a pretornak egy aranyozott pálcát nyújtott át a doge iránti hódolata jeléül. Erre a megjelentek a rektort lakására kísérték a feldíszített piacokon és utcákon keresztül. Ezt követte a díszbéd s a lovagjáték, amelyen a rektor jutalmakat osztott ki a győzteseknek.

Tekintélyénél fogva a rektor, amikor valahol nyilvánosan megjelent, közvetlenül a püspök s a város vezetői után foglalt helyet, míg Bolognában megelőzött minden püspököt és érseket, a bolognait kivéve, sőt még tanulósrban lévő bíbornokot is.

Hivatalos üléseit a rektor a kormányzati palotában (Palazzo della Ragione) tartotta, valahányszor a tanulók közt felmerült nézeteltérésekben kellett határoznia. Fő feladata volt: szigorúan ügyelni az egyetem kiváltságaira és jogaira, a tanítás rendes menetére, kinevezte a Nemzetek tanácsosai-val együtt a tanárokat, a velencei felsőbb hatóság jóváhagyá-

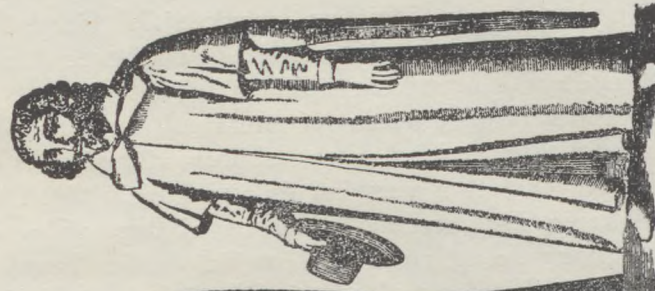
Rector

Syndicus

Bidellus generalis

et inferior

Universitatis Patavinae.

sával, gondot viselvén egyúttal arra is, hogy a tanárok és alkalmazott pedellusok idejében megkapják fizetésüket. E mellett az egyetem fejlesztése érdekében kinevezett négy városi sollicitatorral hetenként ülést tartott. Joga volt előadások tartására, ha meg netán még nem volt doktor, ahhoz, hogy díszes külsőségek közt more nobilium avassák fel díjtalanul. Részt vehetett a vizsgázó és avató bizottságok ülésén. Végül kíséretével átment Velencébe új doge választása alkalmával, hogy az egyetem nevében üdvözlje. Távollétében a rektort teljhatalommal a „szindikusz“ helyettesíté, aki rangban közvetlenül a prorektor után következvén, szintén megkülönböztetett ruhában járt s éppúgy megsüvegezték, mint a rektort; hisz rendesen olaszul is tudó tanult férfi volt, hogy a polgárokkal és hatóságokkal is bírjon értekezni és levelezni. Egy ízben magyar diákjaink közt is akadt ilyen Berzeviczy Márton személyében 1568-ban, aki ide Londonból s a párizsi egyetemről jött volt le továbbtanulni. Érdekes azonban tudni, hogy a szindikusz mindkét testület bizalmi embereként egyenesen az egyetem joghatósága alatt állott, nem a rektoré alatt és Bolognában fizetése (nyilván jelképiesen) évi 12 líra volt, később a büntetéspénzek egyharmada.⁹⁹

A rektornak a felsoroltakon kívül számos egyéb kiváltsága meg kötelessége volt s azoktól véglegesen akkor szabaddult, mikor rektori évének lejártakor címerét utódja a szindikusz és tanácsosok címereivel díszített csoportozatban az egyetem folyosóján vagy valamely tantermében elhelyezte, miként maga is tette elődje emlékezetére. A címerek felrakását azonban csakis a Nemzetek együttes ülésének határozatából lehetett elvégezni s az erre vonatkozó előterjesztést a jelenlévők *Fiat, Fiat!* felkiáltással fogadták el. Ez utolsó ténykedésével a rektor munkája, felelőssége is megszűnt és távozhatott, olykor üres zsebbel meg teli adóssággal, mivel fizetése nem volt s az az egy-egy arany, amit minden doktori felavatás után hivatalból kapott, bizony nem igen fedezte sokféle kiadása összegét.

Pálffy György rektorságáról nem tudok többet az elmondottaknál, még családi levéltárukból sem. Diákjaink ta-

⁹⁹ Ibidem, p. 200.

nulásáról és rátermettségéről tesz azonban fényes tanúságot, hogy hat hasonló elődje is volt: 1308-ban magyarországi Lőrinc, 1368-ban János egri főesperes, 1400-ban Gál váradi olvasó kanonok, bodoni Gál-fia Domonkos rektor közvetlen utódja, 1500-ban nagylucsei Ábrányi István győri kanonok, helyetteseként meg Tolnai János vicerektor, végül 1547-ben Armbruster Kristóf. Ez szerény szám a lefolyt hosszú századok idejéhez képest, de nyilván azért, mert a rektorsággal kapcsolatos rendkívüli költségek miatt nem igen volt könnyű rektort találni a diákok közt. Ez gyakran nehéz helyzet elé állította az ifjúságot s ezért az egyetem velencei tanácsa végre 1738-ban bölcsen megszüntette a rektorválasztás vázolt hagyományos módját s attól kezdve ő állított rektorokat mindkét egyetem élére a tanárok sorából.¹⁰⁰ És érdekes megfigyelni, hogy itt a régi szokást másfél századnál tovább sikerült fenntartani, mint Bolognában.

A tanév rendesen november elsején nyílt meg a székes-egyházban tartott ünnepség keretében, amelyen a rektor (vagy valamely tanuló) beszédet mondott a tudományok hasznáról és szépségéről, a jogászok jegyzője, az artistáknál pedig a főpedellus felolvasta a tanárok jegyzékét és tanrendjét, aminek „Rotulus” volt a hivatalos neve. E becses művelődéstörténeti jegyzékekből Galileo Galilei tanári beiktatásának háromszázadik évfordulója alkalmából — 1892-ben — Brugi tanár adott ki mutatoul egy kétévi füzetet, 1384—1799 közötti teljes sorozatát négy kötetben pedig Dallari Umbertónak köszönhetjük, szórványos magyar adalékaival együtt.

A tanárok megválasztásának és előadásaik megállapításának joga százados kiváltsága volt a tanuló ifjuságnak. Hogy e kiváltság gyakorlatában hányszor játszott döntő szerepet az előítélet vagy ellenszenv, a pajtáskodás és protekció a tanítás nagy kárára, azt maguk a tanulók is tudták és érezték. Viszont döntő volt sokszor a tanárok népszerűsége, mert olyiknak 600, sőt 3000 hallgatója is volt, úgy hogy be sem fértek órájára, jegyzeteit pedig drága pénzen vették, másoltatták a diákok. Nem csoda így, ha a választandók személyében gyakran pártokra szakadt az ifjúság, amely fegyveresen járta végig a város utcáit s igyekezett jelöltje

¹⁰⁰ Brillo: Brevi memorie, p. 5—9.

érdekében hangulatot kelteni. Néha valóságos összeütközések és utcai zavarok is keletkeztek. Azokat maga a rendőrség is tétlenül nézte, tekintettel a tanulók kiváltságaira, mindaddig, míg egy nagyobb tüntetés után, a Velencei senatus eleinte korlátokat vetett az ifjúság választási joga elé, 1560-ban pedig végleg megszüntette azt, maga nevezvén ki a legmegfelelőbb tanárokat. Evvel egyidejűleg az előadásoknak a középkor óta divatban volt olvasása és diktálása is megszűnt, nagy bánatára azoknak a hetyke, lusta tanulóknak, akik a tanárok diktálását maguknak leiratták preceptoraik vagy éppen szolgálk által s azokból készültek. Ez intézkedés a *doctor chartaceus* gúnynévvel csúfolt tanárok ellen irányult, akik előadásaikban szövegükhöz szigorúan ragaszkodtak elhanyagolva vagy elnagyolva minden külön magyarázatot és felvilágosítást, amit a tárgyalt fejezet megkívánt. Fontos eszköze az oktatásnak volt a *disputálás* is, amit a tanárok kötelesek voltak időszakonként a díszteremben (*schola magna*) tartani tanítványaikkal vagy tanártársaikkal. Ezek tárgyat és napját jó előre kifüggesztették a könyvkereskedésekben, gyógyszertárakban és hivatalokban s e nyilvános jellegű közvitákon megjelentek a hatóságok, előkelőségek s gyakran maguk a riformatorok is, akik olykor e viták lefolyásából következtettek — néha jogosan — a tanárok tudására és képességeire. A Közoktatásügyi tanács e tagjainak kötelessége volt egyúttal ellenőrizni, hogy a tanárok megtartsák-e pontosan előírt leckéiket s a netán elmaradtakért a tanárt pénzbüntetéssel sújtották, sőt hasonló érte akkor is őket, ha nem voltak képesek tanszékük köré gyűjteni a megkívánt tanulószámot. A tanárok egyébként nyilvános előadásaik mellett kötelesek voltak (a statutumok rendelkezése értelmében) magánleckét is adni s a tanulókkal való — seminariumszerű — közvetlen foglalkozás által szaktudományukat fejleszteni.

E különféle megszorítások dacára a hosszú talárban megjelenő tanárok bizony igen megbecsült, tisztelt tagjai voltak a városnak és társadalomnak, akiket meghívásuk alkalmával fejedelmekhez illő módon fogadtak, a legnagyobb figyelemmel kezeltek, felmentve minden adófizetés és közterhek alól, majdnem korlátlanul emelkedő fizetésekkel; amihez hozzá-

téve az alkalmilag tucatnyi gazdag magántanulóktól szedett tandíjakat s a doktori kollégiumoktól a felavatásokért járó díjakat, jövedelem tekintetében napjainkban el sem képzelhető magasságot értek el. E mellett a tanárok bármikor kaptak az állampénztárból kölcsönöket s olykor egész évi fizetésüket kitevő előlegeket avagy nemesi címeket és kitüntetések, részesülvén ekként minden kedvezményben és kitüntetésben, amellyel a bölcs kormányzat nemcsak szavakkal, hanem megfelelő anyagi előnyökkel is elismerte azok érdemét, akik tanulmányaikat életecélnak tekintették, a tanítást apostoli módon végezték s a tudományt vallásos odaadással művelték, miként magát egy mai páduai tanár találóan kifejezte.¹⁰¹

A tanárok évi átlagos fizetése 200—500 aranyforint közt váltakozott. De némelyek ennél sokkal többet húztak. Így például Cremonini Cézár 2000 forintot kapott, amiből palotában lakhatott, majordomust, lakájokat, lovakat és hintót tartván; javadalma épp kétszer akkora lévén, mint tanártársáé, a híres Galileié. Cremonini negyven éves korában, 1590-ben jutott a bölcsészeti második tanszékére s mint a peripatetizmus híve, akkora sikere volt negyven éven át, hogy dacára Galilei folytonos támadásának, még halálakor is négyszázra rugott hallgatóinak száma.^{101a}

Ez a megbecsülés külsőleg is megnyilvánult a különböző ünnepségeken s azokban a magasztaló beszédekben, melyeket az évnyitó üléseken szoktak tartani a dómban. Ily beszédtartás tisztességében olykor magyar diáknak is volt része, így a kolozsvári Árkosi Gelei Benedeknek, midőn 1639 november 2-án a megnyitás alkalmával ő beszélt latin nyelven a bölcsészeti és orvostudomány fontosságáról, amelyet ki is nyomtatott „*Philosophiae et medicinae elogium*” címen. Ennek az az egyéb jelentősége is van, hogy a beszéd írója unitárius vallású ember volt, s ez az engedékenységi és valáštürelem csupán Páduában volt meg, a túlsúlyban protestáns német diákokra való tekintetből. Ezt a nemkatolikus diákság a velencei Közoktatásügyi tanács bölcsességének köszönhette, amely 1564 őszén, midőn V. Pius pápa elrendelte,

¹⁰¹ Favaro: *L'università di Padova*, p. 32—34.

hogy aki doktori címet óhajt szerezni, annak *esküt kell tennie a katolikus hitre* a Sacrum Collegium Iuristarum előtt, két külön collegiumot alapított előbb az orvosok, majd a jogászok számára, avval a kimondott céllal, hogy azok előtt a szegény diákok tehessenek doktori vizsgát, de lényegében azért, hogy ultramontán akatolikus, angol és görög tanulókat is fel lehessen avatni, akik hitüknél fogva nem állhatnak a *professio fidei* letevése elé.¹⁰² E nagy horderejű, méltányos kedvezményben a magyarországi protestánsok is részesültek s ez magyarázza azt, hogy e században az evangélikus és unitárius vallású ifjak annyian felkeresték a páduai egyetemet és — miként Karácsonyi János is észrevette — azt lehet mondani, hogy Báthory István idejében az unitáriusok vezéremberei mind ott nevelkedtek.¹⁰³

A doktori méltóság megszerzése a páduai egyetemen is kemény munkát és négyévi szorgalmas tanulást kívánt a fakultások mindegyikén. Ezt a jelöltnek igazolnia kellett a május és június folyamán tartani szokott vizsgálatokon; az egyetem záróünnepé pedig védőszentje, Szent Antal napján (június 13-án) folyt le hagyományos szertartások között.

Az avatási díjak Páduában szintén magasak voltak. Így még a XVIII. század folyamán is a jogi doktorátus díja 1005 líra volt, ugyanaz *more nobilium*, a kesztyűk és édességek árával együtt 1469 líra, a bölcsészeti és orvosi doktorátusé 896, illetve nemesi módra 1395 líra; a Collegium Venetum előtt azonban csak 886 líra, zsidók felavatása pedig 1640 líra.¹⁰⁴ Ennek dacára a páduai egyetem látogatottsága a XVI. század második felében mindig meghaladta az ezret, olyik évben még az ötezret is. Ezek közt legalább 500 német diák, kiknek itt is, mint másutt, legnépesebb volt a coetusuk, kényelmes saját helyiséggel és számottevő gazdag könyvtárral felszerelve. A német jogászok összejöveteleiket a Remeték kolostorában (Chiesa degli Eremitani) s az artisták a Zsófia-templomban (Chiesa di Santa Sofia) tartották s oda is temetkeztek. E kétféle hallgatók külön-külön anyakönyvet vezettek, melynek tanúsága szerint az 1550—99 közti félszázadban a

¹⁰² Ibidem, p. 29.

^{102a} Luschin Weydacherről írt értekezése alapján.

¹⁰³ Páduai kötetem ismertetésében, Századok 1916 évf. 169. l.

joghallgatók száma 5083, az artistáké 877 volt; együttvéve 6060, amiből egymagából lehet következtetni arra a jelentős szerepre, melyet ezek a németek az egyetem életében, sőt a város társadalmában is betöltöttek. Irataik majdnem hiánytalanul fennmaradtak, köztük nagy értékű évkönyveik 1545—1769 közti két kötete, bár az 1650—1709-i évek anyagát magában foglaló közbülső kötet hiányzik, mivel idők folyamán elveszett. E művelődéstörténeti fontosságú évkönyvek első két kötete még 1911—12-ben megjelent, de a befejező kötet még mindig várat magára, bár az anyaga alapján írt értekezések kellő képet nyújtanak értékes tartalmukról s a diákok változatos életéről.¹⁰⁵ Ez az élet komoly tanulással folyt le, ha elő is fordultak olykor köztük és miattuk kellemetlen esetek és zavarok. Bizonyítja ezt az is, hogy a hazatért németek közt mindig akadtak kiválóak, akik tanulásuk révén magas állásokba jutottak otthon, valamint az, hogy sokan közülük tanárok is lettek a páduai egyetemen s annak hírét-nevét öregbítették. Ilyen volt a már említett Hertel János meg németországi kortársa, Herkules szászországi orvosdoktor, kinek 1595—6 közti orvosi előadásai egy névtelen magyar diák révén hozzánk is eljutottak.¹⁰⁶

A német diákok számuknál és tekintélyüknél fogva egyetemen és városban egyaránt oly szigorúan őrködtek kiváltságaikra, hogy az mindenütt tiszteletet keltett. Így megtörtént, hogy midőn a bonctan tudós tanára, Fabrici Jeromos 1589 elején a nyelv izomzatáról beszélve, előadásközben kijelentette, hogy az a németeknél oly különös alakzatú, hogy amiatt az egyes betűket keményen ejtik ki, mint például a b-t p-nek, a d-t t-nek s a v-t f-nek, amiért ezt a mondást:

Qui bonum vinum bibit, diu vivit, így mondják:

Qui ponum finum pipit, tiu fifit — a németek elcacag-

¹⁰⁵ Brillo, op. c. 10.

¹⁰⁶ Brugi: Gli scolari dello Studio di Padova nel cinquecento, p. 73.

¹⁰⁶ De morbis capitis. Lectiones Excellentissimi viri Herculis Saxoniae Doctoris ac Professoris in Academia Patavina publicae traditae, anno Christi 1595 et 1596. In 4-to pag. 440. 2. De cordis palpitazione, per eundem traditus anno 1593. In 4-to pag. 283. 3. Tractatus de morbis mulieribus, privatim praelectus per eundem, anno 1596. In 4-to pag. 138. (Ms. Bibl. Univ. Budapest. D. 2.)

ták magukat tanáruk ez olcsó szellemeskedésén, de mikor azt újra meg újra unalomig (*ad nauseam usque*) megismételte előadásain, elmaradtak leckéiről s azokra csak hosszúságos tárgyalások és tekintélyes férfiak közbenjárása meg a tanár bocsánatkérése után kezdtek ismét eljárogatni az év őszétől kezdve.¹⁰⁷ Hasonló erélyes fellépést tanúsítottak hatóságokkal szemben is, valahányszor őket lelkiismereti szabadságukban bántotta egyik-másik túlbuzgó püspök avagy kisebb-nagyobb mulatás utáni verekedések miatt kerültek a rendőrség színe elé.

Ezek mindenkor könnyen elintézhetők voltak egy-egy udvarias bocsánatkéréssel avagy egy barátságos elnézést kiváltó szerény ígérettel. Súlyosabb következményekkel járt 1570 őszén a bajorországi Weydacher Boldizsár esete. Ez ekkoriban jutott le másodízben Páduába a Herberstein-fiúk pedagógusaként. Így hát jól ismerte a szokásokat és viszonyokat s még sem kerülhette el végzetét.

Az új egyetemi év kezdetén a velencei kormány képviselője, a városkapitány maga elé kérette a Német nemzet tanácsosát és atyai hangon kérte, hasson oda, hogy a diákok ne adjanak okot megbotránkozásra az istentiszteletek alatt való tapicskolással, ami olykor tapasztalható részükről a templomokban, vagy akinek ez nehezére esik, inkább maradjon otthon. Hasonlókép, tartózkodjanak egyházi dolgokról beszélni vagy éppen térítgetni, ami szintén előfordult már köztük. A consiliarius javaslatára a német diákok nem is igen adtak többé okot a megszólásra. Annál nagyobb volt a meglepetés, midőn Weydachert 1571 március 23-án a városi poroszlók a püspök elé vezették és fogolynak nyilvánították, mivel polgári ruhában járt, holott egyházi felszenelésben is volt része, meg „eretnek“ könyveket tartogatott.

Ez az eset nagy izgalmat keltett a német coetus tagjainál, akik azonnal gyűlést hirdettek s abból küldöttséget menesztettek Velencébe. Ott előbb kikérték a császári követ véleményét s csak azután jelentkeztek panaszukkal a Közoktatásügyi tanácsnál. Az megnyugtatta őket, kijelentvén, hogy a Tízek tanácsa átír érdekükben a páduai városkapitánynak. Ezt meg is tette, rámutatván, hogy Weydacher

¹⁰⁷ Favaro Giuseppe: *L'insegnamento anatomico*, p. 150.

mint diák, nyugodtan járhatott világi ruhában, hogy pedig a házmozgás alkalmával néhány eretnek könyvet találtak lakásában, ezt a Tanács egyáltalán nem tiltotta senkinél a diákok közül. Különben is jól ismert dolog, mily kevés a katolikus a német diákok közt, akik ennek dacára semmi okot a botránkoztatásra nem adtak és rendes életet folytattak a városban. Szigorú tilalmakkal amúgy sem lehet rájuk hatni, mert ez ellenkezésüket csak fokozná, hanem hatékonyabb engedni a diákokat érintkezni katolikus társaikkal s a városi lakókkal.

A városkapitány a polgármester kíséretében megjelenvén magasabb rendeletük értelmében a püspöknél, minden ékesszólásuk mellett sem bírták elérni az elfogott német diák szabadonbocsátását, habár érdekében nemcsak gazdáik léptek fel, hanem még maga Károly főherceg is. A püspök hajthatatlan maradt, azt mondván, hogy az elfogottal a szentszék utasítására nem mint laikussal, hanem mint csökönyös papjal jár el; annyival inkább, hogy a két ifjú főurat szülei avval a teljes megnyugvással bízták rá, hogy azokat katolikus hitben nevelje, nem az eretnek káté alapján, amiből őket oktatta. Egyébként Weydacher nincs fogságban, hanem a püspöki palota egyik szobájában lakik, minden telhető kényelmet élvezve, amit ezentúl is kilátásba helyez társainak, amíg ügye elintézését nyer. De ez csak a leveleire várt válaszok megérkezésétől függ. A diákok menjenek tehát haza s jöjjenek, ha majd hivatja őket, hanem mindenestre kisebb számban, mint most. Mikor azonban a várva-várt válaszok megérkeztek s a német diákok újra jelentkeztek a püspöknél, ez kijelenté, hogy semmit sem tehet, amíg V. Pius pápa végzését meg nem kapja.

Ez a nem várt válasz igen nyugtalanította a diákokat, hiszen ami most egyik társukkal történt, az akármikor megtörténhetik az artista-diákokkal is. Ezért zajos ülésükön új küldöttséget indítottak Velencébe, ahol az egyenesen a doge színe elé járult panaszukkal. A fejedelem megnyugtatta őket, hogy ügyük nem fog az Inquisitio elé jutni, mert nem engedi meg, hogy lelkiismereti dolgok miatt kereset induljon ellenük; csak maradjanak továbbra is nyugodtak, kerülvén a vallásról való társalgást és vitákat, ami esetleg a katoliku-

sok ellenszenvét válthatná ki. Ám nyilatkozatát a doge írásban nem adta ki nekik, sem a Tízek tanácsa újabb rendeletének szövegét nem közölték velük. Ezt szerfelett aggasztónak találták a küldöttség tagjai, méginkább azt, hogy midőn másnap megjelentek a páduai tanácsnál, kérve sürgős eljárásukat a püspöknél, az tőle azt a választ nyerte, hogy a foglyot kénytelen a szentszék utasítására az Inquisitionnak kiszolgáltatni. Tetőfokra emelkedett elkeseredésük, mikor arról is értesülniök kellett, hogy a püspök elutazott s a kényes ügyet még távollétében is az Inquisitiora bízta. Amint ezt a diákok megjelentették Velencébe, onnan utasítás ment az Inquisitiohoz, hogy a fogoly ügyét a legnagyobb kímélettel kezeljék, nehogy a Német nemzet ismételt panaszszal legyen kénytelen a hatalomhoz fordulni.

Ez azonban nem sokat használt, mert a püspök nem törődött az utasítással, sőt figyelmen kívül hagyta Károly főherceg közben megérkezett pártfogó levelét is. Így szegény Weydacher teljesen magára hagyatva várta a történendőket nehéz sorsában. Bízott ugyan igazában, de midőn látnia kellett, hogy semerről segítségre nem számíthat, a fenyegetések hatása alatt s a nehéz fogságtól való félelmében kijelenté az inquisitornak, a páduai „Santo” egyik ferencrendi barátjának, hogy bár kora ifjúsága óta a katolikus hit rendelése szerint élt, amennyiben valamiben tévedett volna, kész a püspök utasításait követni. Azok értelmében meggyónt s megáldozott, de a sokat szenvedett ember evvel sem nyerte vissza szabadságát, sőt még a páduai kegyhelyek meglátogatását is attól tették függővé, hogy 400 koronát fizessen le. A Német nemzet ezt is elintézte egy olasz háztulajdonos jóállása mellett s így végre Weydachert a püspök szabadon engedte feltételeken a szentszék végzésének megérkeztéig. Mikor az végre kezében volt, Ormanetto püspök magához vezettetvén a német diákot, akár szánalomból elszenvedett sérelmeiért, akár elismeréssel az általánosan „doctissimus vir” néven emlegetett kiváló tanult diák iránt, a lehető legudvariasabban beszélt vele, sőt udvari káplánságot ajánlott neki évi 200 korona jövedelemmel. Ezt azonban Weydacher meg-

köszönvén, kijelenté, hogy neveltjeitől nem válhatik meg. Megkönnyebbült lélekkel hagyhatta el aztán velök nemskára az egyetemet, hogy visszaadja őket szüleiknek.^{102a}

Páduába nemcsak az egyetem és tanárainak jelessége vonzotta az idegen tanulók seregét, hanem nem utolsó helyen maga a város, sok multságot és gyönyörűséget nyújtó kellemességével, lakóinak természetes, pajzán szokásaival, az olcsó nyomdákkal és jó könyvkereskedésekkel. Csábította őket a közeli Velence is, ahová bárkán könnyen eljuthattak, pazar ünnepségeivel, meg bankjaival, amelyekben a tanulók könnyűszerrel kaphatták kézhez a szüleiktől várt pénzeket és leveleket, melyekre válaszaikat is a bankárok vagy árusok közvetítették legkényelmesebben.

Maga az élet Páduában nem volt drága a XVI. század folyamán. Közepes vagyonú német diák kijött havi öt koronából, egy francia diák hetet költött magára, hatot komornyikjára. A tankönyvek is olcsóbbak voltak mint Bolognában, sőt a diák oly kikötéssel is megkaphatta őket könyvárusától, hogy tanulmányai végeztével (azaz távozásakor) visszaveszi tőle. Ha már most egy külföldi diák évente átlag száz aranyat költött és számukat csak ezerre tesszük, kiszámíthatjuk, micsoda forgalmat idézett elő a városban az évente befolyó 100.000 arany, amit a diákok ott hagytak.

Ennél azonban sokkal többet költöttek a módosak, akik lakásul olykor egész palotákat béreltek, mások tanároknál laktak, hogy egyúttal magánleckéket is vehessenek tőlük kényelmesen, míg a szegények családok körében húzódtak meg, avagy Anna néni német módra berendezett szállójában. Ebben lányok szolgáltak fel, ami miatt a püspök minden esztendőben megújítja panaszait, a mellett nem feledvén el a tulajdonosnét ismételten mindig meginteni, hogy böjt idején meg az előírt böjtös napokon húsételt ne adjon diákjainak. Végül szegény tanulók jól berendezett régi kollégiumokban találtak megfelelő otthonra.

Gyakori mondás volt ekkoriban az egész világon, hogy Pádúa a mûzsák szállása, a nemzetek gyülekezőhelye, s a

tudományok aziluma. E tekintetben a többi olasz egyetemi városokon is túltett s nem hiába írta róla Bembo bíboros, hogy itt néhány olyan tudós van, amilyen másutt nem igen található; mert a velencei senatus mindenben megkönnyíté a diákoknak a tanulást. Nem utolsó e téren az, hogy 1545-ben megalapítá a botanikus kertet, amely a legelső volt időrendben Európában, negyven évvel reá pedig ingyenessé tette az anatómiai intézetet, úgyhogy díjtalanul nézhette végig bárkifia a boncolást és hallgathatta a tanár magyarázatát. Ennek köszönhetette az egyetem, hogy az orvosok kollégiumától még távoli országokból is véleményt kértek fertőző betegségek esetében, a jogászok kollégiuma döntését pedig nehéz jogi esetekben nemcsak magánosok, hanem államok, fejedelmek és császárok vették igénybe s határozatait megfellebbezést kizáróaknak tartották mindenféle jogáskörökben.

A tudományokban és kutatásokban való elmélyülés mellett az ifjúság kedélye felfrissülését is könnyen elérhette Páduában azokban a testet, lelket felüdítő szórakozásokban, amiket a város nyújtott. Így külön iskolákban tanultak lovaglást, vívást és tornajátékokat vagy táncot. A város polgármestere meg a velencei köztársaság képviselői estélyeket rendeztek, amelyeken szavalatok, meg kisebb drámák gyönyörködtették a megjelenteket. Gyakoriak voltak a színi előadások, balettek és táncmulatságok, amelyeken az idegen tanulók összevegyülhettek a város előkelő családjai tagjaival. Majd a húshagyó utcán lefolyó felvonulásai és mulatságai, álarcos csoportjainak mókái tartották vígságban a nézőket, melyek kedvéért a tanulók gyakran átrándultak Velencébe is, ahol azok még fényesebb külsőségek közt kerültek bemutatásra, olyan ruha- és színpompában, ami egyedülálló volt ezeitőben a világon.¹⁰⁸

Ime, mily mellékkörülmények csábították, hívták Pádua városába a tanulókat az európai államok minden részéből, hogy tanulmányaik sikeres befejeztével egy egész életre szóló kellemes emlékekkel térjenek haza, lesve, várva,

¹⁰⁸ Brugi: Gli scolari dello Studio di Padova nel cinquecento, p. 29—55.

hogy majd fiaikat is ide küldjék, miként — kivált a német diákoknál — hosszú nemzedékeken át lehet az unokákat megtalálni a matriculák tisztes pergamenlapjain.

Ez az élet azonban lassanként megfakult, a változott viszonyok leegyszerűsítették a mindennapi létet, amely megtelt gondokkal és szenvedésekkel s így a XIX. század már alig csábított magyar diákot Páduába sem, amióta különben is a budai, majd pesti egyetemnek immár orvosi karán is jeles tanerők működtek; nem is számítva a módosabbakat, akik Bécsbe mehettek tanulni. De a húszas évek végétől kezdve az a váratlan változás állott be, hogy mivel zsidó tanulót sem a bécsi, sem a mai egyetemünk nem vehetett fel, a nemkatolikusokat pedig nem avatták doktorrá, hanem csupán licentiatus címet kaphattak, a zsidók és protestánsok közül sokan a páduai egyetemre mentek tanulni, miután azon minden nehézség nélkül felavatták őket, itthon pedig nyugodtan folytathatták orvosi gyakorlatukat. Megkönnyíté tanulásukat az is, hogy ezen a még osztrák uralom alatt működő páduai egyetemen mindig akadt német vagy németül tudó tanár, így 1826-tól kezdve a zágrábi Lamprecht Rudolf, majd az iglói Lippich Ferenc Vilmos; de különösen a gyógyszerészettan tanára, a nagyszombati Stéer Márton. Ezek itt jelentős orvosirodalmi működést is fejtettek ki éveken át, kivált ez utóbbi, 1848-ig megtartott állásában.

Első medikusunk ezidőből, akire páduai kutatásaimban ráakadtam, 1827-ben a besztercei Decani Ernő. Négy év múlva a bögszi székelv Jakab Lajos szerev diplomát s utána 1856-ig további 34 ifjú magyar orvos értekezését sikerült a nagy tömegből kihalásznom. Jobb névsorral nem is végződhetett volna kötetem páduai fejezete, mint hogy e tanulók közt országos hírré emelkedett magyarral is találkoznunk, amilyen a később régésszé vált Henszlmann Imre; a zsidó kartársak közt meg a szeredi származású Markstein Ignác olyan kedvelt volt, hogy felavatásakor — 1840 július 16-án — barátjai egy olasz szonettel lepték meg, amit az emlékvacsora résztvevői közt osztogattak, a mainapig megmaradt szokás szerint.

IV.

NÁPOLY egyetemét a tudománykedvelő II. Frigyes császár alapította 1124-ben kiadott levelével, melynek szövege valósággal mintájává vált sok más olasz egyetem alapító oklevelének. Működése azonban csak öt esztendeig tartott s a pápai seregek bevonulásával megszűnt. Ekkor a teológia tanítását átvették a domonkosok s bár Frigyes császár újra megnyitotta az egyetemet, az alig élt, sőt fia, II. Konrád áthelyezte 1252-ben a közeli Salernóba. Hat év múlva, Manfréd király ismét megnyitotta az egyetemet, majd az uralomra jutott Anjou-hercegek alatt 1266-ban átszervezték s még orvostudományt is tanítottak benne, dacára, hogy az fő tárgya volt a salernói immár jó hírű egyetemnek. Hanem azért működése nem volt nagy jelentőségű még 60—70 esztendő alatt sem, kivált hogy doktori avatásai mind ritkábbakká váltak.¹⁰⁹

Hazánknak az Anjoukkal való kapcsolata 1269-ből ered, amikor V. István ifjú-király fiának leánya, Mária házasságra lépett Károly nápolyi örökös herceggel s ugyanakkor Kun László herceg feleségül vette Anjou Károly leányát, Izabellát. Ez, ura meggyilkoltatása után még valami tíz esztendeig élt hazánkban, ahol visszakapván hitbérét, úgylátszik jól érezte magát, elfeledvén még a Nyulakszigetén ártatlanul fogságban töltött sanyarú éveit is. Később, 1298 őszén azonban mégis hazavágyott szülőföldjére,^{109a} ami végre két év múlva sikerült is; nyoma lévén, hogy 1300 július havában érkezett Manfredonián át Nápolyba.^{109b}

Így egyesült az Anjou-ház az Árpádokkal, hogy aztán ez utóbbi kihaltával Károly Róbert legyen királyunk és fiában, Nagy Lajosban egyik legdicsőbb uralkodónkat tisztelhessek.¹¹⁰ De míg ennek olasz-magyar vonatkozásai és öccse, András megöletésének megbosszulásáért tett kétszeri

¹⁰⁹ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters, p. 455—461.

^{109a} Óváry: Regeszták, I. no. 33.

^{109b} Szabó: Kun László, p. 185.

¹¹⁰ Bővebben Berzeviczy „Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria” című értekezésében. Mária magyar nápolyi királyné életrajzát Fraknoi írta meg 1906-ban.

nápolyi útjának részletei bőven ismereteseek, feledésbe merült az a végtelen fontosságú művelődéstörténeti cselekedete, hogy második útján, fogadván az egyetem küldöttségét, 1348 március 14-én megerősíté annak alapszabályait.¹¹¹ Annyi bizonyos, hogy — egy legújabb megfigyelés alapján — Nápoly szerepe épp Nagy Lajos uralkodásának első éveiben lesz észrevehetőbb s a nápolyi művelődés elsősorban a jogi életre hatott legerőteljesebben;¹¹² nyilván a nápolyi egyetemről hazatérő ifjak révén. Ezekről azonban semmi adatunk nincs, hiszen eltekintve attól az aradi magyar préposttól, aki 1292—4 közt Nápolyban tanult, majdnem kétszáz évig senkit nem találunk ott. Egyéb magyar vonatkozásunk sincs innen, a Margit-legendán kívül, melyet Óváry Lipót fedezett fel és Knauz Nándor ismertetett először.¹¹³ Mátyás király korából is mindössze öt tanulót bírtunk névszerint megnevezni. Ezek is dömés barátok, miként az utánuk jövők is, el egész 1512-ig.

Az adalékok e gyér volta miatt hosszú ideig nem tudunk Nápolyban tanult magyar diákokról. Ilyen a XVI. század közepétől kezdve csak tanulmányai elvégzése után kíváncsiságból kereste fel, ha érkezése meg pénze volt, mint például 1552-ben Brenner Márton s tíz évre reá Sámbooky János, a nagy író és könyvgyűjtő, akit itt az a rendkívüli irodalmi élmény ért, hogy ráakadt Bonfini két művének díszes pergamen kódexére, amely egykor, 1485-ben Beatrix királyné tulajdona volt s magával hozván, halála után jutott ószeres kezére. Lehetett persze bizonyára több társa is a szegény királyné szétszóródott könyvtárából, miután egyebek közt Diomede Carafa is neki ajánlotta egyik művét.^{113a}

A XV. század nápolyi magyar vonatkozásai egyébként rendkívül gazdagok. Kezdődnek László királlyal, Durazzói Kis Károly fiával, leányágon árpádvérű herceggel, akit a gyűlölt Zsigmonddal szemben a főurak királyul kívántak és Kanizsay János esztergomi érsek 1403 augusztus 5-én Zará-

¹¹¹ Kiadva az *Acta externa Andegavensia* II. p. 275—8. Pór Antal, Nagy Lajos életrajza 606. lapján éppen csak említi; Denifle az okmányt egyáltalán nem ismeri.

¹¹² Kardos: *A humanista irodalom*, p. 457.

¹¹³ Rövid hír róla, a *Századok* 1867. évf. 84—5. l. Ismertette és szövegét kiadta Knauz Nándor 1868-ban.

^{113a} Erről Mayer Erzsébet értekezett olaszul, 1937-ben.

ban (egy hamis koronával) meg is koronázott. Trónigénye érvényesítését éveken át munkálta: a velencések s mások támogatásával, de eredménytelenül.¹¹⁴ Adalékaink folytatódnak és szaporodnak a század utolsó negyedében, amikor annak elején (1474 tavaszán) Mátyás király Nápolyba küldte Gábor kalocsai érseket Bánfi Miklóssal, Beatrix hercegnővel való eljegyzése ügyében. Ezt a házasságot főuraink ellenezték és előérzetük nem csalt, mert e frigy révén kapcsolatunk a nápolyi királysággal ugyan gyarapodott s vele a műveltség és művészet is terjedt hazánkban, de kimenetele mégis dicstelen lett. Ennek fő oka Beatrix nagyravágyása volt, mivel magának akarta biztosítani ura halála után a trónt. Ebben az ügyben jutott hozzánk a nápolyi udvarból 1488 nyarán Ranzano Péter lucerai püspök, az egykori tudós domonkos is. Mátyás azonban nem engedett s ezt Sánkfalvi Antal pozsonyi prépost által is megüzente Nápolyba ipának.^{114a} Így a dolgot többé Ranzano sem erőszakolta azalatt a három év alatt, melyet hazánkban töltött. De e hosszú idő folyamán annyira megszerette nemzetünket és megismerte annak múltját, hogy midőn hazatért, megírta Szent István és Boldog Margit életrajzát, *Epitome Rerum Hungaricarum* című másik kötetében pedig hazánk földrajzát és történetét.

A XVI. századból sajnos, semmi nápolyi magyar vonatkozásuk nincsen,^{114b} Báthory Boldizsár hadvezér látogatásán kívül, melyet 1586 nyarán tett, külföldi több évi peregrinatioja befejezéseként.^{114c} De midőn a város szépségeiben gyönyörködött és esténként szerencsés szemlélője lehetett az éppen működésben lévő Vezuv kitörésének, vajjon volt-e tudomása róla, hogy századokkal előbb, családjának egy korai tagja, Gutkeledi Báthory András váradi püspök is járt már erre 1330 folyamán követségben^{114d} és élt-e e ritka fontos esemény emlékezete nemzetségének tudatában?

¹¹⁴ Ennek a kérdésnek igen bő irodalma van, de abból csupán Szalay József tanulmányára utalunk, amelyben Nápolyi Lászlónak Velencével való szövetségzése történetét ismertette részletesen, főleg horvát okleveles anyag felhasználásával.

^{114a} Bővebben Schönherr *Corvin János*-a 86–88. l.

^{114b} Mellőzvéen persze, a szórványos kereskedelmi kapcsolatokat.

^{114c} Bővebben Báthory István-om 267. l.

^{114d} Óváry: Regeszták I. füzet 43. sz. a.

A XVII. században Pálffy Miklós jött le 1645 őszén Nápolyig tartott peregrinatioja folyamán, majd 1693 végén Rákóczi Ferenc Rómából jövet, hogy a város szépségeiben gyönyörködjék és templomait is végig látogassa. A XVIII-ik század húszas éveiben meg az egykori római diák, Althan Mihály Frigyes váci püspök és bíboros élt itt néhány évig a császárság követeként, mialatt 1724-ben a váci lelkészség részére írt utasítását nyomatta ki második kiadásban.

Nápoly templomainak látogatását más magyar ember sem hagyja el, mert azokban sok magyar síremléket és fal-festményt talál, amelyek lelkét megihletik és kegyeletes áhitatra indítják. Ilyen, mint legrégibb, az 1323 tavaszán elhunyt Mária nápolyi királyné (V. István király lánya) emeletnyi, díszes síremléke a Donna Regina-templomban; az 1345 őszén a közeli avversai kastélyában meggyilkolt 19 éves András herceg síremléke a Szent Januáriusnak szentelt székesegyház főoltára mellett; majd László nápolyi magyar pártkirályé a San Giovanni a Carbonara-templomban s végül az 1508 őszén elhunyt Beatrix királyné egyszerű sírirta a San Pietro Martire-templomban.^{114e}

E kőbe vésett emlékeken kívül néhány egyéb nápolyi vonatkozásunk is akad még a századok folyamán. Ilyen, hogy a Bozsóky-család egyik tagja a XVII. században Nápolyba költözött s ott előkelő főúri család törzsöke lett, melynek egyik tagja 1830-ban hazánkba jött, hogy ősei birtokát megnézzé és esetleg visszaszerezze.^{114f} Ez az ősi birtok a veszprémi Nagybozsókon volt, melyre Bozsóky Ádám II. Ferdinándtól új adományt nyert 1635-ben;^{114g} talán maga az, kinek fia a távoli szép Nápolyba elszármazott. Szomorúbb ennél az a további adalékunk, amely a nápolyi protestáns gályarabok szenvedéseiről szól.

^{114e} Ezekről a magyar vonatkozású nápolyi emlékeinkről időrendben Simonyi, Óváry, Fraknói, Pór és Berzeviczy írtak alkalmilag részletesen, képek kíséretében.

^{114f} Tud. Gyűjt. 1835-i X. füz. 100. l. Edvi Illés Pál.

^{114g} Nagy Iván: Magyarország családai XIII. p. 156.

Közismert dolog, hogy az úgynevezett Wesselényi-féle összeesküvés elfojtása után, az osztrák hatalom nem elégedett meg a börtönbe vetett Nádasdy Ferenc, Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc lefejeztetésével, hanem perbe fogta a felsőmagyarországi protestáns papokat is, azt mondván, hogy részesei voltak az összeesküvésnek. Ezt a vádat 1672 tavaszán emelte ellenük a bíróság, midőn őket Nagyszombatba idézték, majd a rákövetkező év őszén Pozsonyba rendelték. Itt tisztas fogságban várták ügyük törvényes lefolytatását. Így nyílt meg 1674 március 5-én a királyi tábla ülése, Szelepcsényi György prímás vezetése alatt. A megidézett papok és tanítók ettől nem sok jót reméltek, tudván, hogy tagjai kizárólag katolikusok. E törvényszék fő vádja az volt, hogy a katolikus hit ellen mért heves támadásukban a király fölként személyét is megsértették, mert képimádónak, bálványozónak mondják, gyalázzák a szenteket és Szűz Máriát, kit első szentkirályunk hazánk védőasszonyának tett. Lábbal taposák az oltári szentséget s a mellett szövetkeznek a haza ellen-ségeivel, utat nyitván a törököknek és egyetértenek azokkal, akik a király ellen összeesküdtek, tehát felségsértők.

A megidézettek védekezését mellőzve, a törvényszék kemény börtönre vetette a megjelent 336 egyházi férfit. A prímás és Kollonics Lipót püspök naponta meglátogatta őket, lelkökre beszélve, hogy térjenek meg s ne terjesszék többé a katolikusokra szórt rágalmakat. Többen meg is adták magukat, félve az elkövetkező szenvedésektől, de a reformátusok hajthatatlanok maradtak. Április 4-én ült össze a királyi tábla ítélelhozatalra, három dolog közül adván a vádlottaknak választást: 1. Mondjanak le hivatalukról és éljenek békességben; 2. vándoroljanak ki az országból, hová többé soha sincs visszatérésük és 3. térjenek át a katolikus hitre.^{114h}

E pontok oly kemények voltak, hogy a vádlottak nagyobb része megadta magát avagy megtagadta hitét s így csupán 94 papot vetettek fogságba, az ország hat különböző börtönbe.

^{114h} Fallenbüchl: Otrókócsi Főris Ferenc élete, p. 10—12.

tönébe. Nehogy azonban megkegyelmezési kérvény alapján netán sorsukon könnyítsenek, a törvényszék úgy határozott, hogy gályákra kell őket eladni, amelyeken okvetlenül el fognak veszni. Első szállítmányként 1675 március 18-án 42 lelkészt és tanítót indítottak tehát útnak Nápoly felé, ahová iszonyú nélkülözések, verések és kínzások közt már csak harmincan érkeztek meg május 7-én. Ott a szakálluktól megfosztott papokat másnap holtig tartó gályára adták el, fejéért 50 aranyért és levétetvén bilincseik, különböző gályákra rakattak, amelyeken szomorú életüket kellett tengetniök; hiszen a gályarabság a legkeményebb büntetések egyike s megfelel a várfogságnak.

Nápolyi rabjaink közül háromnak maradtak reánk onnan írt levelei: Otrokocsi Fóris Ferenc rimaszécsi református lelkészé, 1675 június 6-ról, Kocsi Csergő Bálint pápai református tanáré, október 5-ről és Séllyei M. István pápai református lelképásztoré „sietve a nápolyi tenger hátán“ írva, november 22-ről, társaik megsegítése ügyében.¹¹⁴ⁱ De mikor reménytelenül folytatták — zsoltárokat énekelve — nehéz mesterségüket, a kimerítő evezést, az isteni gondviselés segítségükre sietett a holland Ruyter Adorján Mihály tengernagy személyében. Ez 1676 február 11-én véletlenül bevitorlázván a nápolyi kikötőbe, tudomást szerzett a protestáns rabokról és kiszabadította a még életben maradt 26 magyar lelkészt, hogy aztán a maga költségén Velencébe szállíttassa őket. Innen huszonnégyüknek nagy viszontagságok közt sikerült Svájcra át, hazatérniök és ártatlanságukat nemcsak Apafi Mihály fejedelem és Bethlen Miklós kancellár bizonyították, hanem a soproni 1681-i országgyűlésen hozott törvények 25-ik cikkelye is, amely számkivetésből való visszatérésüket megengedte és minden térítvényt, amely tőlök kicsikartatott, érvénytelenek nyilvánított. Magától érthető, hogy e szerencsétlenek szenvedésének úgy hazánkban, mint a külföldön rendkívül nagy irodalma keletkezett, s annak korunkban népszerű ismertetését Rácz Károly bánfalvai református lelkész fog-

¹¹⁴ⁱ Új Magyar Múzeum 1851—2. I. köt. 879. l. Tompa.

lalta össze két kiadást is ért munkájában, benne 728 megidézett lelkész és tanító életrajzi adalékaival.

Nápoly s vele az úgynevezett két szicíliai királyság a háborús idők múltával, 1713-ban VI. Károly császár s ez úton a Habsburg-ház uralma alá jutott. Ettől kezdve tehát királyuk mindig az uralkodó ház spanyol ágának egy-egy tagja volt, a királyné pedig, legtöbbször egy bécsi Habsburg-főhercegné. A hazánkkal való kapcsolat így igen sűrűvé vált. Ápolták azt a Nápolyba küldött követek is, kik közt gyakran a magyar főurak soraiból választottakat is találunk. Ilyen volt 1752-ben herceg Esterházy Pál, kinek bevonulása oly fényes körülmények közt folyt le július 22-én délelőtt, amire Nápolyban még nem volt példa.

A követ díszmenete 42 hatlovas hintóból meg 63 gyönyörű lóból állott. Ezeken vonult be Magyarországból idáig jőve a 98 főből álló kíséret, élén a herceg pompás, úgynevezett „parádás“ hintájával. Ez aranyhímzésű karmazsinbársonnyal bélelt, festményekkel borított batár volt. Ebben egyedül ült a herceg aranszegélyű ruhában, rajta ezüsthímzésű lomb- és virágdísz, míg a hintó mellett hat csatlós-hajdú lépdelt. A libériás cselédek száma huszonnyolc volt, díszes sújtásos ruhában; a katonák veres nadrágban, ezüst paszományos, kék dolmányos, veres, ezüstofforgós kalppaggal, sárga selyemövben, mentéjük pedig párdúckacagány, ezüst mentekötésekkel. A menethez tartozott még a herceg udvari törpéje, veres magyar ruhában, meg egy szerecsen, török módra öltözve. A herceg hintója mellett hat hajdúja s ugyanannyi apródja lovagolt, utánuk pedig az apródok udvarmestere, egy aranygombos, ibolyaszínű ruhájú pap lóháton. Ezt követte a herceg további hat hintója, a pápai nunciussal, a szardíniai követ, meg Esterházy két rokona társaságában, az egyik hintóban két piarista pappal valamint a nápolyi német egyház lelkészével és társával. A menetet bezárta végül a magyar követ 12 házitisztje és 4 lovásza.

Amerre ez a hallatlanul ragyogó kíséret elvonult, katona-ság állott sorfalat az utcákon és tereken, melyeket lelkesen éljenző emberek tömege lepett el.

Montemileto herceg a követet bevezetvén a követi palota nagytermébe, udvari hintón a királyi palotába hajtattott, hogy a magyar herceget megérkeztek a palota lépcsőjénél fogadhassa és vezethesse be a királyi pár elé. Mélyen meghajolva, Esterházy a királyt latin, a királynét ellenben német nyelven üdvözölte, amit ők külön-külön hasonló nyelveken köszöntek meg. Az audiencia után az olasz herceg, meg az őrgróf lakására kísérte a magyar követet, aki július 25-én 160 személyes ebédet adott, másnap pedig táncmulatságot rendezett a főurak és nemesek tiszteletére.^{114j}

Negyven évvel utána a nápolyiak hasonló felvonulásban gyönyörködhettek, 1792 január 22-én az új magyar követ, gróf Széchenyi Ferenc bevonulása alkalmából, bár az távolról sem volt oly fényes, mint az előbbi, nemcsak mert vagyon tekintetében nem mérkőzhetett az Esterházyakéval, hanem mert a lefolyt háborús emberöltő alatt az idők is megnehezültek.

Követünk ekkor nem is saját hintóival érkezett meg, hanem az udvar két hintóján vonult a királyi palotába; az egyikben ült Széchenyi, Riario herceggel, meg Macedonio majordomusszal, míg a másikban a követ titkára, Tibolth egy olasz gavallérral. Ezeket követte Ruspoli herceg s más olasz főurak kocsija. Bevezetvén, követünk a királyt olasz, a királynét német nyelven üdvözölte, mire ők hasonlóan feleltek. Utána Tibolth titkár mindegyiknek átnyújtotta a pénzajándékot tartalmazó díszes ládikót. Hazatérve, a király ugyanaznap magánkihallgatáson fogadta követünket, kíséretével, melynek minden tagja magyar ruhát viselt, miként a követ felesége, egy Festetics grófné és leánya is.^{114k}

V.

RÓMA egyetemét VIII. Bonifác pápa alapította 1303 tavaszán, avval a nyílt kijelentéssel, hogy akik az örökvárosba jönnek a világ minden részéből, a magasabb tanulmá-

^{114j} Divatcsarnok 1854-i II. köt. 1377. l. Mátray. Az egykorú magyar nyomtatott leírást kiadta Czech János 1856-ban.

^{114k} Magyar Hirmondó 1792-i I. köt. 193. l. Görög Demeter.

nyokban kiképezhessék magukat; függetlenül a pápai kúria Studiumától, melyet még IV. Ince alapított 1244-ben, inkább csak egyháziak részére. Az egyetemen azonban csupán kánon- és polgári jogot tanítottak s azokból XII. János 1318-i rendeletéből doktori avatások is történtek. Az egyetem még a pápák hetvenéves avignoni tartózkodása alatt is működött, de a század vége felé majdnem megszűnt, mivel eredményes működésének a politikai körülmények és háborús viszonyok nem kedveztek. Később, 1431-ben újrászervezte IV. Jenő s azontúl is igyekezett megfelelni a fejlődő igényeknek, úgyhogy 1514-ben már 88 tanárt mutathatott fel. Ám ez csak külsőleg volt mutatós, mert X. Leó pápa maga beismerte egyik levelében, hogy az egyetemnek több a tanára, mint a tanulója s ezért nem is lehetett fejlődőképes, mivel nem bírt a többiekkel versenyezni.¹¹⁵

Az egyetem megnyitása évéből — 1303 tavaszán — van ugyan egy volt páduai tanulónk, Tamás esztergomi kanonokunk Rómában, de ez elsősorban Károly Róbert érdekeiben járt a szentszéknél. Mások viszont zarándokokként jönnek le, imádkozni az apostolok sírjánál; ad limina apostolorum. Talán a legrégibb magyarunk, akit e tekintelben oklevél igazol, egy Váró nevű; ez 1300 október 31-én egyezett ki a boldvakői várnagy előtt Benedek nevű vejével, aki feleségét (az ő lányát) megölte s a pénzbeli fizetségeken kívül vezeklésül kötelezte magát, hogy a legközelebbi pünkösdkor elzarándokol Egerbe a Szent Szűz sírjához, a rákövetkező év húsvétjára pedig Rómába.¹¹⁶ Ez a római zarándoklás ettől kezdve mind sűrűbb lett, úgyhogy 1431 elején Cserdi Imre pécsi kanonok római gyóntató már arról panaszkodik, hogy bűneiktől való feloldoztatásuk végett az év különböző részeiben a magyarok oly nagy tömegekben gyülekeznek össze Rómában, hogy a meglévő egy-két gyóntató nem is elegendő és gyóntatók híján a zarándokok lelkiismeretük sugallatait nem követhetik s így annak megnyugtatója nélkül, haraggal

¹¹⁵ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters, p. 301—315.

¹¹⁶ Az oklevél szavaival: ad limina beatae virginis Agriae ire tenetur, ac in sequenti dominica septuagesimae Romam ire tenetur. (Codex patrius tom. 7. p. 301.)

és lelkük nem csekély fölháborodásával távoznak, minél fogva majdnem jobb lett volna nem jönniök. Ráillett ez a panasz arra a nevezetes alkalomra is, midőn két év múlva — 1433 tavaszán — Zsigmond király előkelő fényes kíséretével s majdnem másfél ezernyi hadával Rómába érkezett, ahol magát a pápával május 31-én császárrá koronáztatta. Ez alkalommal közel három hónapot töltött az örökvárosban,¹¹⁷ s azalatt a magyarok is kényelmesen elintézhették a szentszéknél függő ügyeiket. Az egyházi és világi magyar előkelőségek teljes névsora ránk maradt, de abból itt csupán Vetési Albert érdekel, aki visszatérő útjában királyát nem követte, hanem tanulmányait folytatva, mint „iuris utriusque doctor“ indult haza s lett gyulafehérvári kanonok, hogy később Mátyás király követeként újra láthassa Rómát. Tulajdonképen ő tehát az első római tanulónk. Nem is találkoztunk mással egész 1472-ig, amikor Budai András veszprémi kanonok tanulmányai közben Rómában elhunyt. Vele egyidőben tanult itt jogot Ilkusch Márton orvos, aki hazatérve szepesi kanonok lett, meg Berendi Bak Gáspár; ez ugyan tanulmányait Bolognában végezte, de itt szentelték pappá. Ilyen volt a Ferrarában végzett Vetési László is, Mátyás király követe 1475-ben, aki a pápa előtt tartott beszédét Rómában ki is nyomatta. Két évvel előbb a szászsebesi György domonkosrendű barát adta ki itt török fogsága alatt szerzett tapasztalatai alapján a törökök szokásairól szóló művét. Az ily római hungaricumokat külön figyelemben részesítettem, egyenként ismertetvén őket megjelenésök éve alatt, mert nemcsak ritkaságok, de érdekes adalékul szolgálnak íróik életéhez.

A gyóntatók sorában előkelő hely illeti meg 1496-tól kezdve Bodrogi Fülöpöt, aki a romladozó magyar zarándokházat kijavíttatta. Nyomdokaiban járt a humanista Lászlai János erdélyi főesperes, aki 1523 nyarán Rómában halt meg 75 éves korában; teljes alakját mutató márvány sírlapja ma is épségben megvan a Szent István alapította magyar templom főoltára előtt.

¹¹⁷ Zsigmond római koronáztatása részleteit két tanulmányban Aladáshy foglalta össze a Századok 1913. évi kötetében.

A XVI. század már igen sok magyar tanulót vagy peregrinációs útján Rómában megfordult egyéb felavatott diákot mutat fel. Nevöket szereplésük kapcsán kimerítően megörökítettem az illető évek alatt s itt csupán a jelesebbekre kell külön rámutatnunk. Ilyen a század elején, 1509-ben az erdélyi szász Piso Jakab „poeta laureatus“ jogászdoktor, apostoli protonotárius; majd három év múlva Bakócz Tamás esztergomi érsek, utána 1520-ban Gyöngyösi Gergely pálosrendi barát, aki itt két művét nyomatta ki; két évre reá Nádasdy Tamás, jogot tanulva, míg a század végén, 1578-ban a másik szász költő, Unch Lénárt tanul itt, 1584—86 közt meg Somlyai Báthory András prépost, akit XIII. Gergely pápa bíborossá szentelt, valamint a kíséretében lejtött Forgách Ferenc, a későbbi esztergomi érsek. Végül Rómában tanul Jeszenszky János orvosunk 1588-ig s itt végez régészeti tanulmányokat Szamosközi István, míg a század utolsó évében a Collegium Romanumban tanuló erdélyi jezsuitanövendékek közt kitűnt a kolozsvári Alárdi Mihály, élményeiről naplót is vezetvén.

A XVII. század folyamán még több magyar diák, pap vagy átutazó fordul elő hosszabb, rövidebb ideig Rómában, köztük olyan is, kinek adatait már a Collegium Germanicum et Hungaricum anyakönyvből ismerjük s most újabb adalékokkal bővíthetjük őket. Nevezetesebb ezeknél azonban a nagyszombati születésű Nádasdi János jezsuita, aki 1642-ben adta ki első művét Rómában, hogy aztán azok hosszúsorával örökítse meg nevét egyházi irodalmunkban. Jeles kortársa volt Bolla Péter Pálos-barát is, aki 1677-ben Bona János bíboros „Manuductio ad Coelum“ című híres művét latin versekbe foglalva nyomatta ki Rómában. Végül igen fontos új adalékunk, hogy Celes Márton jezsuita 1697-ben kezdte meg a vatikáni levéltár magyar vonatkozású adalékai rendszeres összeírását elsőként. Ily irányú római működésért soroztuk be munkánkba a piarista Dezericzky Incét, aki 1743-ban egy testes latin irodalomtörténeti munkát adott ki, majd tudós rendtársát, Horányi Eleket, aki 1756-ban egy fizikai értekezésével tűnt fel a tudós világban; aztán Koller József pécsi prelátust, aki 1765-től kezdve két esztendeig folytatott kutatásokat a Vatikáni levéltárban a pécsi egyház-

megye történetéhez, melyet hazatérve hét kötetben adott ki. Irodalmunkhoz tartozik a raguzai Kunics Raymund jezsuita is, aki Homeros *Ilias*-ának latin verses fordítását adta ki 1776-ban. Római tanulóinkról szóló adalékainkat végül Istvánfi Imre fráter 1787-i értekezése megemlékezésével zárjuk, amely felette ritka hungaricum. Ám ha már tudjuk, hogy nápolyi hadjáratai alkalmából Nagy Lajos két ízben is imádkozhatott Szent Péter sírjánál, Zsigmond király meg itt koronáztatta még magát német császárrá, illő és hasznos talán megemlékeznünk azokról a nevezetesebb magyarjainkról is, akik az örökvárosban alkalmilag megfordultak, de ottlétük ismerete elhomályosult és nem igen van a köztudatban. Ilyen az, hogy a gyermek V. László király jelenlétében koronázták császárrá III. Frigyes 1452 március 19-én.¹¹⁸ Ifjú királyunk ekkoriban tette ezt a nevezetes kijelentést: „Nem is tartom embereknek azokat, akik a tudománnyal nem foglalkoznak!” Ezt Enea Silvio hallotta tőle s jegyezte fel róla, ami gyönyörűen egyezik avval a ténnyel, hogy László király idejövet végighallgatta volt a páduai egyetemen egy diák doktori szigorlatát; valamint avval a másikkal, hogy hazatérve, később (két év múlva) a rómaiak történetéről szóló érdekes könyveket kért Alfonz aragóniai és szicíliai királytól, olyanokat, melyeket — mondása szerint — neki érdemes olvasnia. Hasonlókat kért egyidejűleg Borsio estei örgróftól is, hogy azokkal az államügyektől mentes, szabad idejében szórakozhasson; kedvesen emlékeztén arra a jóindulatára, melyet irányában ottlétékor tanúsított.^{118a}

További ritka adalék az, hogy Werbőczy István magyarországi helytartó, követsége alkalmából, 1519 tavaszán családostól jött Rómába;¹¹⁹ bár követsége teljesen eredménytelen lett.¹²⁰ Ilyen az is, hogy a kálvinista Szenczi Molnár Albert 1596 október 5-én jutott le Rómába, ahonnan egy hét

¹¹⁸ Kerékgyártó: Hazánk évlapjai, p. 297.

^{118a} Prágában, 1454 augusztus 2-i két idézett levele, a Győri tört. és rég. füzetek II. köt. 44—46. l. Ráth Károly.

¹¹⁹ Mon. Vat. Hung. tom. I/5 p. 138 lévő 1519 május 7-i sajátkező bejegyzése szerint a Szentlélek-társulat anyakönyvében.

¹²⁰ Acta extera Andegavensia tom. II. p. 584—5.

mulva indult haza, északnak tartva, miután végiglátogatta a város nevezetességeit s magát hét fő templomát is.¹²¹

Fontosabb volt ennél Pázmány Péter bíboros második római útja, melynek folyamán 1632 március 27-én érkezett az örökvárosba s e fontos követségében május végéig tartózkodott ott. Ez időből 37 levele maradt reánk.¹²²

Pázmány Rómába érkezéséről és tárgyalásairól érdekes olasz leírásunk van, azon frissiben írva.¹²³ Küldetéséről Mednyánszky Alajos írt latinul, még 1830-ban, bő okleveles anyag kíséretében,¹²⁴ majd Fraknoi Vilmos magyarul, 1870 tavaszán, az lévén a M. Tud. Akadémiában székfoglalója,¹²⁵ s később, 1886-ban rövidebben Pázmány életrajzában.¹²⁶

A pápa előtt 1632 május 13-án tartott beszédének egykorú magyar fordítása is ránk maradt; kiadta Szilágyi István.¹²⁷

Rómában járt gróf Zrínyi Miklós is, mint 16 éves ifjú 1636 június havában érkezvén oda Senkviczy Mátyás esztergomi kanonok kíséretében, ahonnan 1637 februárjában tért haza, egész életére kiható gyönyörű benyomásaival.¹²⁸

Épily kevésbbé ismert, hogy Rákóczi Ferenc is láthatta Rómát, ahová 1693 október havában jutott és négy hónapot töltött benne, történelmi és földrajzi tanulmányokkal foglalkozva meg szórakozva. Rómából mindössze egy levele ismeretes, 1693 november 28-áról,¹²⁹ de sajnos az is csupán otthoni gazdasági dolgairól szólt.¹³⁰

¹²¹ Dézsi: Szenczi Molnár Albert naplója, p. 17.

¹²² Hanuy, op. c. tom. II. p. 250—314.

¹²³ Galla: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél oklevéltára 30—33. l.

¹²⁴ Kiadva Pesten, 1830-ban.

¹²⁵ Megjelent „Pázmány Péter diplomatai küldetése Rómában” címen az Új Magyar Sion 1871. évfolyamában.

¹²⁶ Pázmány Péter, 241—254. l.

¹²⁷ Pontos helyét ld. a Források jegyzékében.

¹²⁸ Széchy: Gróf Zrínyi Miklós tom. I. p. 64—68.

¹²⁹ Történelmi Tár 1900 p. 347—8. Thaly Kálmán.

¹³⁰ Márki: II. Rákóczi Ferenc tom. I p. 115—118.

VI.

PERUGIA városának tanácsa 1266—77 közt minden évben megismétlé azt a hirdetményét, hogy aki felkeresi, hogy jogot és orvostudományokat tanuljon benne, azt védelmébe fogadja utazása és a falai közt való tartózkodása alatt. Ez az oktatás azonban még sem volt egyetemi jellegű, de rövidesen — 1308 szeptember 8-án — alapítólevelet kapott az intézet V. Kelemen pápától s így egyszerre „Studium generale” lett. E cím és jelleg birtokában az új egyetem oly szépen fejlődött, hogy hamarosan komoly versenytársává vált Bologna és Padova egyetemeinek. Ez a versengés abban is megnyilvánult, hogy a városi hatóság jeles tanárokat hívott meg és csábított körébe, élethossziglani alkalmaztatás meg évi 200 aranyforint fizetés mellett. Így aztán az egyetem már nyolc év múlva a megkívánt számú tanári létszámmal folytathatta működését, bár az orvostanárok javadalmazása csupán 1321-ben vált azonossá a jogásztanárokéval. Ekkor azonban a felbukkant s gyakran ismétlődő pestisjárvány miatt az egyetem sokáig zárva maradt s csak 1355-ben indult újra fejlődésnek. Elősegíté ezt a perugiai püspök nemes elhatározása, hogy 40 szegény tanuló számára ingyenes kollégiumot alapított, amit a diákok oly osztatlan örömmel fogadtak, hogy számukat rövidesen ötvenre kellett emelni. Haladást jelentett az is, hogy 1371-ben XI. Gergely levele alapján teológiai kart is nyitottak az egyetemen, miután a hittant eddig épűgy, mint a többi egyetemi városban, a rendi iskolákban tanították. Ezeknek a helyes intézkedéseknek tulajdonítható, hogy rövidesen — 1431-ben — az egyetemnek már 22 jogász- meg 8 orvostanára volt, s azonkívül egy astrologus, 3 magister grammaticae meg egy lector philosophiae működött benne.¹³¹

Ekkoriban az egyetem már a jogászok számára kiadott 1407-i új statutumok alapján működött. A doktori kollégiumok legrégebb alapszabálya is ebből az évből való, benne avval az egyebűtt nem lévű megszigorítással, hogy más egyetemen szerzett doktori fokozatot érvénytelennek tartottak és vise-

¹³¹ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters, p. 555—552.

lői hivatalt sem nyerhettek.^{131a} Az egyetem ez alapszabályait követték más pápai meg helyi rendelkezések, melyek a tanügy egyszerűsítését, az univerzitás tekintélye emelését s a tanulók javát célozták. Különösen előnyös volt az, amely később — 1534-ben — egyetmást törölt a doktori avatások hagyományos szertartásaiból s egyben leszállította az avatási díjakat. A szegény tanulók érdekét újabb alapítványok is szolgálták, úgy hogy a XVI. század végén immár négy kollégiumban helyezkedhettek el a tanulni vágyók. Ezek közt a „Sapienza di San Bernardo“ csak olyanokat fogadott be, akik az irodalmi tanulmányoknak szentelték magukat. Ezekhez járult félszázad mulva a jezsuiták intézete, a „Congregazione degli scolari,“ a legalkalmasabb időben alapítva, mikor az egyetem fejlődése itt is hanyatlani kezdett.¹³²

Minderről nem vett tudomást a magyar ifjúság, amelynek Perugia nem esett útjába és érdekkörébe. A távoli, helyi érdekű város létezéséről tán csak akkor értesültek Magyarországon először, mikor 1238 tavaszán IV. Béla udvarában megjelent Salvius Salvi perúgiai püspök, apostoli legátus és ezt az atyai kitüntetését királyunk IX. Gergely pápának külön levélben is megköszönte.^{132a} Utána két emberöltő is eltelt, amíg 1308 végén Gentilis bíboros kíséretében Budára két perugiai pap is érkezett: Boninsegna de Perusio doctor decretorum, canonicus Ravennatensis, camerarius et auditor és Thomas Vitalis de Perusio, notarius communis Spoleti.¹³³ Így esett, hogy az első magyar, akit Perugia lakói láthattak, nem is magyar volt, hanem Zsigmond király kíséretéből való, mikor ő útban Rómának, 1433 április 26-án egy napra megpihent a városban, hogy aztán vizatérőben — már mint megkoronázott császár — augusztus 26-ától számítva újból három napot töltsön Perugiában.¹³⁴ Zsigmondot tehát még csak nem is üdvözölhették magyar tanulók, mert az első, akikkel

^{131a} Savigny, op. c. III. p. 352.

¹³² Scalvanti: Cenni storici, p. 31—67.

^{132a} Béla király Zólyomból, VII. idus Iunii 1238 keltű levele; Raynaldus és Katona nyomán Fejér: Codex dipl. tom. IV/1 p. 112.

¹³³ Mon. Vat. Hung. vol. I/2. Budapest, 1885.

¹³⁴ Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds regesztái nyomán.

itt találkozunk 1475 végén egy Antal nevű dömés pap s utána következő társak, akik a konventben hittant tanultak, hogy baccalaureusi címmel felruházva visszatérjenek hazájukba apostolkodni. Ilyet 1511-ig harmincnyolcat sikerült kinyomoznunk s közülök való volt talán az a Pompilianus Pannoni us is, akihez Mátyás király korában a perugiai Maturanzio Ferenc verset írt.¹³⁵

Olaszországba igyekvő egyetemi hallgatóink közt csak elvétve akadt egy-egy Perugiában, szerényen meghúzódva a Natio Germanica tagjai körében, akik itt is tekintélyes számban éltek, úgyhogy megnyerték ugyanazokat a kiváltságokat, amelyeket a bolognai és páduai egyetemen élveztek. Első világi diákunk, akit itt találunk, 1552 őszén a szegedi Körösi Gáspár, aki a páduai egyetemről jött le orvosi felavatására; majd a század végén, 1598 nyarán a budai Beke nyi János. A XVII. század elején Karvai Orlle János, utána két Pálffy-fiú tanul itt rövid ideig: István meg János, míg nyolc évvel utánuk Pálffy Pál száll meg a városban néhány napra, útban Rómának. A század utolsó évében Mednyánszky László is csupán átutazóban írta be nevét az anyakönyvbe: utolsó magyarunk pedig 1739-ben tűnik fel a csak nemrég honosított Rindtsmaul-család egyik tagja személyében.

Ezek egyrészét már Pap Károly összeírta 1902-ben, a többi magam halásztam ki háromnap munkával az egyetem levéltára anyagából. De megvallom, az a benyomásom, hogy ezeknél több is előkerülhet a Scalvanti Oszkár tanár rendezése szerinti kitűnő leíró jegyzék alapján, melynek igen sok darabját sajnos nem találtam jelzett helyén. Az a matricula is, amely kezembe akadt mindössze egy hét ívlapnyi füzet volt, 1511—1656 közti bejegyzésekkel; míg a német diákoké 1579-től 1721-ig terjed.¹³⁶

Befejezésül, szólunk Bontempi Angelini András perugiai nemesről is, aki III. János György szász választófejedelem karmestere volt, de szabadidejében összeírogatta amiket a drezdai udvarban a Wesselényi Ferenc-féle összeesküvésről alkalmilag hallott és 1672-ben csinos, keretes címlapú kötet-

¹³⁵ Egy. Phil. Közlöny 1927 p. 7—18. Huszti.

¹³⁶ Scalvanti: Inventario-regesto, p. 151.

ben kiadva, a négy kivégzett rézmetszetű arcképével, emléket állított magának is azok előtt, akiknek kis művével kedveskedni óhajtott.

Végül, külön tanulmányt igényel annak a sajátos körülménynek megállapítása, hogy Perugia s általában az egész umbriai tartomány háziipari művészetének motívumai miként jutottak hozzánk, a Szepességbe: középkori diákok avagy vándorló mesteremberek útján? Ott ugyanis néhány templom szőttezésének mintája feltűnően egyezik e távoli olasz vidékével.^{136a}

VII.

VERONA városának (Bolognától nyugatra, az Adige partján) sajátosképen igen sok magyar vonatkozása van, még mielőtt egyetemet kapott volna. Így már a kalandozások korában, 951 tavaszán érintették a magyarok.¹³⁷ Majd 1276 május közepén La Corre veronai származású decretorum doctor kanonok szerepel nálunk.¹³⁸ Utána Nagy Lajosról tudjuk, hogy mindkét nápolyi útja alkalmából érinté a várost: először 1347 december 4—8 közt töltvén benne öt napot, amikor az olasz városok előljárói és nemesei hódolatát fogadta, akik esküvel kötelezték magukat, hogy vele tartanak; majd három év múlva (1350 október 10-én) időzött ismét két hetet benne, útban Magyarország felé.¹³⁹ Szerepe van Zsigmond király korában is, midőn 1419 május 30-án egy Veronában lakó János nevű, magyar ember izgatott Bolognában Velence ellen, ami a senatust igen bántotta.¹⁴⁰ A rákövetkező évben, 1420 október 28-án maga Zsigmond táborozott itt két napig.¹⁴¹ Innen való volt az a Birini Pál

^{136a} Erre Gerevich Tibor mutatott reá futólagosan egy 1908-ban írt cikkében.

¹³⁷ Az *Annales universi ad annum usque 1550* velencei krónika 28. lapján olvassuk ugyanis: Ungari Veronam incedunt anno 951. (Magyar Könyvszemle 1883 p. 200.)

¹³⁸ Említve 1276 május 14—25 közt; Mon. Rom. ep. Vespr. tom. I. p. 160.

¹³⁹ Pór: Nagy Lajos, p. 155 et 241.

¹⁴⁰ Óváry: Regeszták I. no. 295 et 299.

¹⁴¹ Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds nyomán.

nevű olasz is, aki 1412 őszén atyjafia, György szerb deszpota adományából kiterjedt magyarországi jószágai birtokába jutott a budai káptalan színe előtt;^{141a} a század végefelé pedig Rangoni Gábel barát, Mátyás király kitűnő munkatársa, akit erdélyi, majd egri püspökké nevezett ki, közbenjárásával pedig bíborosi süveget is nyert, hogy életét ferencrendi kolostorába vonultan 1486-ban Rómában fejezze be. Végül, legrégibb misekönyvünk itt készült, a város kitűnő nyomdájában, 1480 augusztus 27-ére befejezve, épp az egyetem külföldi magyar tanulói kívánságára, ami címében így van fel tüntetve: *Missale secundum ritum dominorum ultramontanorum cum quibusdam officiis novis.*¹⁴²

A városnak már a XIII. században jó iskolái voltak s midőn XII. Benedek 1339 őszén rendeletet adott ki az egyházi és világi jogtudomány, valamint az orvostudományok és szabad mesterségek módszeres tanítására, evvel — veronai tudósok szerint is — a pápa bullája a meglévő állapotot szentesíté, illetve ismerte el. Midőn aztán Verona 1405-ben a velencei köztársaság uralma alá került, a város alkotmánya megerősítésével egyidejűleg az egyetem alapításáról is újra szó esett, a senatus befolyása alá jutván, miként a padovai egyetem is. Itt azonban valami különös fejlődésének nincsen nyoma, mivel a város 1458-i alapszabályai ismét tanárok meghívásáról szól s azoknak adóktól való mentesítése kérdésével foglalkozik.¹⁴³

Egyéb veronai magyar vonatkozásunk nincs is több, attól elváltan, hogy a budai születésű Dudith András 1550-ben ide jött 17 éves korában tanulni Pole bíboros házába. Ez — úgylátszik — anyai ágon atyjafia volt, azért is támogatta oly bensően a tehetséges ifjút, kinek további olaszországi élete a páduai egyetemen folyt le. Verona irodalomtörténetéhez tartozik azonban, hogy Isota Nogarola XV. századi

^{141a} *Capitulum Budense in vigilia Nativitatis Virginis 1412 pro Paulo Birini de Verona, filio quondam Michaelis Ducis de eadem; Fejér: Codex dipl. tom. X/5 p. 363—4.*

¹⁴² Leghővebb ismertetése Knauz: *Libri missales c. műve 3—5. l. Újabban Hubay Ilona műve 37. l.*

¹⁴³ Denifle: *Die Universitäten des Mittelalters*, p. 634/5.

humanista nő hátrahagyott latin írásait kiadta Ábel Jenő, aki még akadémiai székfoglalóját is róla tartotta,¹⁴⁴ gróf Apponyi Sándor iránti tiszteletből, kinek ez az olasz író nő anyai ágon atyjafia volt.

VIII.

PISA egyetemét VI. Kelemen 1343 őszén alapította. Ezt a kegyet meg is érdemelte, mivel ebben a (Firenzétől nyugatra, egy mérföldnyire a Liguri-tengerhez az Arno partján fekvő) nagymultú régi városban már a XII. század végén működött néhány jeles jogtudós, orvosok pedig az alapítólevél kelte előtt is tanítottak benne. Ezek az orvos- és más tanárok 1338-ban jöttek át a bolognai egyetemről, mikor a várost XII. Benedek interdiktummal sújtotta s ott tovább tanítani nem kívántak. Az egyetem azonban gyengén fejlődött, sőt pénztelen helyzetében a város 1359-ben meg is szüntette tanárai fizetését s csak tíz év múlva van nyoma doktori avatásoknak, egészen a század végéig. De midőn a várost 1406-ban a Viscontiak eladták Firenzének, az egyetem is osztozott sorsában és megszűnt.¹⁴⁵ A tudománykedvelő Medici Lőrinc alatt azonban újraéledt poraiból s az 1473 november 1-én megnyílt egyetemen új élet indult azzal is, hogy Firenzében alakult öttagú tanácsa kimondta, hogy a tartomány ifjai Pisa vagy Firenze egyetemén kívül másutt nem tanulhatnak. A szentszéktől is egyházi adójövedelmet nyerén, az egyetem 1478-ban kibővíté régi statutumait. Ezek értelmében most már a pisai érsek mint kancellár doktori felavatásokat is végzett, a rektort pedig a tanulók választhatták, kizárva e tisztségből a firenzeieket. A hallgatók itt is nemzetek szerint csoportosultak és számuk lassanként tizennyolcra szaporodott. Köztük négy illette az ultramontánokat, akik közt a „Német nemzet” magában foglalta a magyar és lengyel diákokat is. Fontos végzése volt az alapszabályoknak az is, hogy a tanítás *csak szabadelőadás* alak-

¹⁴⁴ Ezt 1885-ben, műveit pedig (Apponyi könyvtárából) a rákövetkező évben, két vaskos kötetben.

¹⁴⁵ Ibidem, p. 317—321.

jában (in voce) történhetett, minden diktálás kizárásával, megmaradván a disputák közkedvelt intézménye. Fejlődésében azonban az egyetemet két csapás is érte: a tíz év alatt kétszer is jelentkezett pestis, amely miatt vidékre kellett költözködnie néhány évre, meg a városban kitört forradalom, amely után az egyetemet a város urai Firenzébe helyezték át 1505-ben.

Némi életre kelt az egyetem a XVI. század elején, 1515-ben, midőn a Mediciek elhagyták Pisát s kapui újra feltáruultak. Hanem eredményt most sem mutathatott fel, mert sem tanára, sem hallgatósága nem volt elegendő s így a városi tanács 1535-ben ösztöndíjakat létesített egyéb egyetemeken tanuló ifjai számára. De azért állandóan haladt az egyetem palotájának építkezése s mikor végre 1543 november 1-én megnyílhatott a kétemeletes „Sapienza“ fejlődése is jobb alapokat nyert.¹⁴³

Az újra éledt egyetem 1515-ből és 1544-ből fennmaradt anyakönyvei magyarországi tanulókat ugyan nem mutatnak fel, de azért érdekes, hogy az erdélyi szász Jordan Tamás orvosnövendék 1564-ben bolognai tanulmányai után idejött továbbtanulni, egy évtized múlva (1573 december közepén) meg Liszthy Jánost találjuk itt beiratkozva a juristák anyakönyvébe, sőt rektorukká is akarták választani. Tekintettel az evvel a méltósággal itt is járó nagy költségekre, e magas kitüntetést a magyar ifjú atyja elhatározásától tette függővé. Erre valószínűen pénzt kezelő preceptora, a tudós Blotz Hugó is figyelmeztette s így Liszthy nemsokára ott hagyta barátságos társait. Nincs is több magyarunk az érdekes város egyeteme falain belül egész 1767 végéig, amikor római történeti kutatásai után hazatérőben, Koller József pécsi prelátus rövid időre megállapodott Pisában, hogy magát teológiai doktorrá avattattassa.

¹⁴⁶ Az egyetem „L'Ateneo di Pisa“ c. kiadványa 15–17. lapjának adatai alapján.

IX.

FIRENZE kapcsolatai hazánkkal igen régiek, az Árpádokig felmenőek. Ezek anyagiak és szellemiek, amennyiben a posztó- és egyéb kereskedéséről híres gazdag „Florentia” élénk kereskedést folytatott Magyarországgal, ahová másfelől vállalkozó szellemű tudós férfiak is bejöttek — szerencsét próbálni. Így már 1224-ben van egy Florentinus nevű aradi kanonokunk meg egy florenci grófunk is,¹⁴⁷ majd 1300-ban Svethon mester firenzei ember hűsége jutalmául III. Endrétől Sebes birtokát kapja a sárosi vár közelében.¹⁴⁸ Az Anjouk alatt Nagy Lajos 1347-i nápolyi hadjárata alkalmával áll összeköttetésben Firenze város tanácsával.¹⁴⁹ Hazatértével úgylátszik katonákat is átadott neki, mert 1362-ben magyar tisztekről tudunk.¹⁵⁰ Ezeket még húsz év múlva is Firenzében találjuk, miután közben (1376-ban) a város két követe járt nálunk a hazánkkal folytatott kereskedés megkönnyítése érdekében; míg utána három évvel János macsói bán magyar haddal ment Firenze megsegítésére, ami egy évnél több időt vett igénybe.¹⁵¹ Azalatt a toszkánaiak nálunk még a bányákra is rátették a kezöket, sőt Portinari János, a hazai rézbányák bérlője képes volt 1385-ben szerződést kötni Velencével — Magyarország hátrányára.¹⁵² Vele egyidőben, a horvát bán familiárisa s a horvátországi harmincad bérlője: Mazini de Florentia, 1387-ben.^{152a} A beköszöntött XV. század elején újfajta florenci emberekkel találkozzunk. Így Budán 1412-ben egy Antonius Fronth Gallicus nevűvel, aki magát firenzeinek nevezi, miként tíz év múlva

¹⁴⁷ Fejér: Codex dipl. tom. III/1. p. 456 et 463. Czinár.

¹⁴⁸ Az 1300 április 9-i oklevél szavai szerint: Magister Suecto filius Gerardi de civitate Florentia oriundus, de genere Cyprianorum. (Codex dipl. patrius tom. VIII p. 403. Regesztája előzőleg a Századok 1872. évf. 636. l.)

¹⁴⁹ Böven ismertette Villani János históriája 980—999. hasábján, meg Villani Máté históriája 21—27 és 84—91. h.

¹⁵⁰ Acta extera Andevagensia tom. II. p. 584—5.

¹⁵¹ Ibidem, tom. III p. 124—134 et 146—151 et 325—389.

¹⁵² Codex Arpadianus cont. tom. III p. 572—6.

^{152a} Fejér: Codex dipl. tom. X/1 p. 375.

társa: Franciscus Bernardi de Florentia vicemagister taverni-
corum.¹⁵³ Nem lehettek egyedüliek, mert ezidőben már a vá-
radi püspök is firenzei: Scolari András 1409-től kezdve
1426 január 18-án bekövetkezett haláláig.¹⁵⁴ Ma már ismerjük
halála előtt négy nappal írt végrendeletét is, melyben egész
vagyonát rokonára: Scolari Fülöpre, a nálunk Ozorai Pipó
néven szerepelt temesi grófra hagyta.¹⁵⁵ A váradi püspök fa-
miliarisai közül is ismerjük Conradus de Cardinis váradi
doktor, a magyarországi dézsmák beszedőjét,¹⁵⁶ meg a püs-
pök két házi orvosát: Jeronimus de Sancto Miniato és Ale-
xander, domini Antonii de Florentia medicus személyében.
Megmaradt napjainkig a püspök sírköve is, a korai renaiss-
sance egyik ritka hazai emlékéül.¹⁵⁷ Ha csak e néhányról
tudunk is, megérthetjük, miért kérte — még 1411-ben — Fi-
renze városának tanácsa Zsigmond királyt polgártársai vé-
delmére.¹⁵⁸

E polgártársak közt a legnagyobb szerepet játszotta ha-
zánk történetében s egyben legnagyobb szerencséje volt a már
említett Ozorai Pipó, e vitéz kalandor, aki változatos katonai
pályáját nálunk fejezte be. Ez olyan tekintélyt szerzett ma-
gának, hogy amikor 1426 december 27-én meghalt, holttestét
Székesfehérvárra vitték s a királlysírok közelében külön ká-
polnában temették el, miként életrajzírója, Wenzel Gusztáv
munkájában olvashatjuk.¹⁵⁹ Életrajzát egyébként már 1570-
ben megírta egy honfitársa, Mellini Domonkos,¹⁶⁰ míg ma-

¹⁵³ Házi: Soproni oklevéltár tom. 2. p. 64 et 212, Sopron története
tom. I/2 p. 211.

¹⁵⁴ Bunyitay: A váradi püspökség története tom. I. p. 232—243.

¹⁵⁵ Archaeologiai Értesítő 1923—26 p. 188. Balogh Jolán.

¹⁵⁶ Egy 1418 augusztus 1-én kelt oklevélben így fordul elő: Con-
radus de Cardinis de Florentia lector Waradiensis, nuncius apostolicae
sedis et collector decimarum in Ungaria. (Lukcsics Pál, id m. I. köt. no.
127. sz.) Prépost-kanonok 1411—40 közt. (Bunyitay op. c. II. p. 48—49.)

¹⁵⁷ Ungarische Revue 1891 p. 177—180. Csergheő. A sírkő feliratá-
nak kelte hibás olvasással: 1426 január 8-ika, 18-ika helyett.

¹⁵⁸ Fejér: Codex dipl. tom. X/8 p. 528.

¹⁵⁹ Megjelent 1863-ban, a hozzávaló 85 darabból álló okmánytár
a Tört. Tár 1884. évi kötete négy közleményében.

¹⁶⁰ Mellini Domenico: Vita di Filippo Scolari. Fiorenza, 1570.
(Apponyi: Hungarica no. 436.)

gyarországi működéséről két olasz értekezésünk van: az egyik régebbi, Liverati Károlytól, a másik újabb, magyar ember, Banfi Florio tollából, öt arcképe kíséretében.¹⁶¹

Árus ember volt az a firenzei Ferenc is, aki 1469 elején Kolozsvárt él Margit nevű feleségével,¹⁶² egyike annak a sok névtelenül maradt társának, aki hazánkban találta meg boldogulását királyaink türelmes jóindulata mellett. Ezt maga Medici Lőrinc fejedelem is elismerte, midőn — alig három héttel trónrajutása után — két oroszánt küldvén ajándékul Mátyás királynak, kijelenté, hogy a firenzei nép barátsága és összeköttetése a magyar királyokkal igen régi és nagyrabecsült náluk.¹⁶³

Egyetemhez Firenze csak nagysokára jutott, mert a felsőoktatásnak ebben a kereskedelmi irányú városban nincsen nagy multja. Bolognai származású volt az első tanár, aki ott 1520-ban nyelvtani és bölcsészeti előadásokat tartott. De mivel akkoriban — 1521-ben — a bolognai egyetem (az ott ismertetett okok miatt) megszűnt, a florenci köztársaság elhatározta, hogy egyetemet alapít s arra a meglevő jelesebb olasz egyetemekről hív meg tanárokat nagyobb fizetés ígéretével. Hogy pedig a kellő hallgatóság számát biztosítsák, megtiltották az ifjúságnak idegen egyetemek látogatását; meghagyván, hogy aki netán már másutt tanul, záros határidő alatt jöjjön haza és Firenzében folytassa megkezdett tanulmányait. Így sikerült 1548 végén megnyitni a Studium generalét, melynek alapszabályait félszázad múlva VI. Kelemenről meg is kapta. A tanítás azonban nehezen indult s az új egyetemnek oly csekély volt a tekintélye, hogy 1551-ben a költő Petrarca visszautasítá a város meghívását, miként később három jogtanár is tette, habár évi 400—500

¹⁶¹ Banfi Florio, a Corvina 1935. évi kötetében.

¹⁶² Jakab: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez tom. I. p. 231: Franciscus Italicus de Florencia et Margareta uxor eius. (Ex Kolusvar in die Sancte prisce Virginis, 1469.)

¹⁶³ Laurentius regis Matthiae Hungariae dd. 23. Decembris 1469: Fuit enim populo Florentino pervetusta cum regibus Ungaris amicitia, et multa exstant merita progenitorum tuorum antiquorum regum in urbem et libertatem nostram, cuius insigne leo est. (Fraknoi: Mátyás király levelei tom. I. p. 242.)

aranyforint fizetést ígért nekik a város. De tíz év múlva mégis volt már az egyetemnek tíz tanára, kik közül kettő orvostudományt, kettő meg bölcsészetet tanított s hozzájuk csatlakozott még két kanonista díjtalan tanítás mellett. Ettől kezdve a város sokat áldozott a hirtelen fejlődésnek indult egyetemre, melynek kiváltságlevelét 1364 elején IV. Károly császár is megerősíté. Új statutumokat nyert aztán 1388-ban, 1429-ben pedig egy *Domus Sapientiae* is keletkezett a szegény tanulók részére. Az egyetem fejlődése ennek dacára sem volt kielégítő, kivált hogy a jogtudományok tanítását elhanyagolták, úgy hogy Medici Lőrinc kívánságára 1472 végén kimondták az egyetemnek Pisa városába való áthelyezését avval az indokolással, hogy az alkalmasabb hely felsőbb tanulmányok számára.¹⁶⁴

Ez a váratlan végzés szerencsére nem érintette azt a néhány magyart, aki ezidőben itt tanult, a retorikában és költészetben jeles tanárok kedvéért. Ilyen volt Somlyai Báthory Miklós, aki 1469 nyarán indulhatott haza, amikor Ferrarából átjött volt Garázda Péter, hogy aztán két év múlva ő is haza menjen. Mindkettő Marsilio Ficino, Ugolino Verino és Bartolomeo Fontio tanítványa volt, akikkel hazatértük után is összeköttetésben maradtak. Ezek és író társaik összeköttetése a magyarokkal oly bő méltatásban részesült irodalmunkban, hogy annak ismertetésére ki sem terjeszkedhetünk. Ezért csak általánosságban utalunk az újabb tanulmányok közül Balogh Jolán összefoglaló értekezésére Firenze és Magyarország kapcsolatairól, amelyben maga is idézi korábbi íróink vonatkozó műveit. Kiterjedt irodalma van azoknak a firenzei íróknak és művészeknek is, akik Mátyás király korában hívására jöttek be hozzánk és működtek nálunk mint írók, festők és építészek.

A meghívottak közt volt Ficino is, kinek költői munkássága általánosan ismert; ám kevésbé az, hogy „De vita valida et longa coelitus comparanda” című művét 1489 nyarán Mátyás királynak ajánlotta. A király meg is hívta Budára, de mivel a hosszú útra nem vállalkozott, tanítványát,

¹⁶⁴ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters, p. 552—566.

Valori Fülöpöt küldte hozzá fenti művével, hogy annak rendelkezései szerint éljen.¹⁶⁵ Még kevésbbé ismert dolog, hogy Firenzében 1463-tól kezdve nagyszámú magyar dömés-barát élt és működött, köztük a kolozsvári tudós Nicolaus de Mirabilibus, kinek 1489 nyarán a Medici Lőrinc udvarában tartott nyilvános disputatioja ott nyomtatásban is megjelent. Utolsó barátok közt a kassai Thadaeus 1493-ban, kinek nevével szereplésük — egész váratlanul — meg is szűnik Firenzében. Nem is találkozunk itt 1572-ig Szegedi Pálnál több magyarral, aki Bolognából jött át s két esztendeig élt Medici Cosimo nagyherceg udvarában. Viszont neki ajánlta ezidőben — 1566-ban — János Zsigmond testőrkapitánya, Giovanandrea Gromo is azt a kitűnő művét, melyet erdélyi tapasztalatairól írt távozása után.¹⁶⁶

Ha firenzei adalékaink (források hiányában) nem is nagyon bővek, a korai középkorban mégis igen sokan lehettek itt a *nótáriusi iskolát* járva, amelybe, mint gyakorlati tárgyra előkészítő intézetbe nagyon sokan jöttek idegenek, miként Olaszország más egyetemének hasonló kurzusára.

A notariatus intézménye tulajdonképen Bolognában keletkezett, ahol azt már a XII. században egyetemi tárgyként kezelték és tanították. Később azonban tanításában ellanyhulást tapasztalunk, holott gyakorlati alkalmazása is gyönyörűen bevált a város (korábban ismertetett) Memoriali-intézménye bevezetésével, 1265-től kezdve. Oka ennek, hogy a fő súlyt az egyetemen a jogtudomány fejlesztésére helyezték s gyakorlati alkalmazásának oktatása igen háttérbe szorult. Ezt tették Firenzében, hamar felismerve fontosságát, hiszen az európai udvarok kancelláriáinak vezetői és jegyzői mind olasz egyetemekről kerültek ki és széles terük nyílt a kereskedelembe is, amerre az fejlődésnek indult. Így érthető, hogy Firenzében már 1229-ben külön céhe volt a *nótariusoknak*, mégpedig a bírakkal együtt, annyira megbecsülték őket. Sokoldalú működésük teszi érthetővé, hogy 1340

¹⁶⁵ A ritka mű két kiadásban is megvan Apponyi könyvtárában, leírva a Hungarica 16 és 34 száma alatt.

¹⁶⁶ Ennek csupán német fordítását birjuk, olasz eredetijét magam másoltam le Firenzében és készíttem sajtó alá.

körül 600 nótárius talált kenyeret Firenzében, ahol ez az intézmény legjobban kialakult,¹⁶⁷ s valósággal tudománnyá fejlődött és a szükségletekhez idomulva az ipar és kereskedelem otthoni és távoli szervező eszközévé vált. A gyakorlati írásbeliség terén így kétségtelenül Firenze állott Európa első helyén, talán a sok könyvvezetést kívánó árusember miatt vagy tán, mert az írni-olvasni tudás oly általános volt benne, hogy — Villani szerint — 1330 körül Firenzében 8—10.000 az olvasni tudó gyermekek száma s közülök 1000—1200 szám-tant is tanult, ami akkor az elemi iskolázás magasabb fokát jelentette.¹⁶⁸

X.

S IENA toszkánai város, mintegy hét mérföldnyi távolságban délre Firenzétől oly messzi esett a magyar diákok érdeklörétől, hogy azt igen kivételesen keresték fel, még átutazóban is, mivel a római országút másfelé vezetett. Első rendszerebb egyetemének alapítása — sajátyszerűen — mégis magyar diák nevéhez fűződik, a Jakab bolognai rektoréhoz. Ez társaival (az ott ismertetett sérelem miatt) néhány tanárral 1321 május elején átjött és megnyitották az 1252 óta működő, de hanyatlóban lévő egyetemet. Az elmenekült bolognai diákok a közeli Imolán kötöttek 1321 május 10-én szerződést Siena város tanácsával, amely nekik lakást, a tanároknak évi 3000 aranyforint fizetést s a diákoknak taneszközöket ígért. Ünnepeles beiktatásuk június 3-án ment végbe a városháza (palazzo del podestà) dísztermében.¹⁶⁹ Ezen a magyar diákok — úgylátszik — nagy számban voltak jelen vagy legalább is döntő befolyásuk volt, mert a rákövetkező évben is közülök való a jogászok rektora, Manyardus de Ungaria személyében s 1323-ban is Jakab a rektor, aki őket Bolognából idehozta.

Ez a bolognai secessio különben is igen nagy jelentőségű lehetett, mert amíg akkor az egyetem mindössze

¹⁶⁷ Huszti Dénes: írásbeliség, p. 43—47.

¹⁶⁸ Hajnal: írásbeliség, p. 194—197.

¹⁶⁹ Nota del Di Agnolo di Tura del Grasso, nelle Cronache Senesi, p. 385. Edizione Lisini-Iacometti.

hat tanárral működött, az új tanév most az év őszén egyszerre 22 tanárral nyílhatott meg, kik közt 7 római jogot, 5 kánonit tanított, 4 orvostant és bölcsészetet, egy meg közjegyzői tudományt. A tanárok fizetése is 742—1555 líra közt váltakozott, a tanulók pedig még polgárjogot is kaptak a városban. De ennek dacára sem a tanárok, sem a diákok nem érezték magukat jól a nekik idegen viszonyok közt és három év múlva széteszlottak s részben visszatértek elhagyott iskolájukba. E széteszlás fő oka az volt, hogy a tanárok és tanulók korán kibékültek a bolognai senatussal, amely kedvező feltételek mellett fogadta őket vissza. Így az árván maradt sienai egyetem csak 1338-ban kezdett újra éledni. Célja volt a bolognaihoz hasonló privilégiumot szerezni s ezt végre (sok kísérletezés után) IV. Károly császártól nyerte meg. A város küldöttei Prágában vették át tőle a szokásos formában 1357 augusztus 16-án kiállított díszes alapítólevelet, amely az egyetemet jogi, bölcsészeti, orvosi s bármely más fakultás felállítására hatalmazza fel, a doktori avatás jogát pedig a sienai püspökre ruházza.¹⁷⁰ Az egyetem fejlődése azonban lassú volt, pénz- és tanárhiány miatt. Hanem azért a város minden áldozatot meghozott egyeteméért s mikor 1399-ben Siena kénytelen volt megadni magát Galeazzo Visconti hercegnek, az a vele kötött szerződésben 3000 aranyforint évi segílyt biztosított számára.¹⁷¹ Némi lendületet vett az oktatás ügye a XV. század elején, midőn XII. Gergely egyetlen nap — 1408 május 7-én — nyolc különböző bullával biztosítja az egyetem jogait és fejlődését.¹⁷² Ám a tanulók száma oly csekély volt és maradt, hogy a város nemsokára elbocsátotta a tanárokat. Fejlődésnek végre is akkor indult, mikor Zsigmond császár 1433-ban IV. Károly privilégiumát megerősítette, utána egy negyedszázaddal (1459-ben) pedig újabb pápai kedvezményekhez jutott.¹⁷³

Zsigmond magyar király először 1403 telén járt Sienában, ahonnan február 25-i levelében sürgette a velencei tanácsot

¹⁷⁰ Legújabb kiadása Barduzzi: Documenti, p. 20—23.

¹⁷¹ Zdekauer: Sulle origini dello Studio Senese, p. 22.

¹⁷² Barduzzi: Documenti, p. 24—34.

¹⁷³ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters, p. 429—432. Zsigmond ünnepélyes oklevelét a sienai állami levéltár őrzi. (Barduzzi: Brevi notizie, p. 52.)

hátrálékos adója megfizetésére,¹⁷⁴ amit ismételt követségei dacára még két hónap múlva sem kaphatott meg, holott arra a velencei adóra égető szüksége volt, mivel a német városoktól nyert hadisegély összege egyáltalán nem fedezte rendkívüli költségeit.¹⁷⁶ Bonyodalmas olaszországi ügyeiben jött le 1432 nyarán is újra és ült a város nyakán kilenc hónapnál tovább,¹⁷⁶ mialatt követségei által a szentszéknél császárrá koronáztatása ügyét előkészíté. Seregében valami 500 magyar lovasa is volt, egy Miklós nevű vitéz vezérlete alatt, aki a sienai krónikás szerint kitűnt embernagyság feletti óriás termete által; a mi legendássá vált Toldi Miklósunk.¹⁷⁷ Siena ekkoriban pár éve Zsigmond fennhatósága alatt állott¹⁷⁸ s ezt a viszonyt még oklevelei keltezésében is kifejezte ekként: *Datum in nostra imperiali civitate Senarum, partium Italiae praedictarum.*¹⁷⁹ Mint ilyen császári hűbérúr, tekintélye egész súlyával lépett fel, támogatva magyar kísérete tagjaitól is. Ezek közt hármat is ismerünk névszerint,¹⁸⁰ a negyedik pedig (1433 április 19-én) Váradi Miklós volt,¹⁸¹ jól ismert családjának tán legifjabb tagja, aki nem tanulóként, hanem nyilván Zsigmond király apródjaként tartózkodott Sienában, elkísérvén őt egész olaszországi útján. Így találjuk már 1431 elején Konstanzban, majd az év végén Milanóban;

¹⁷⁴ Említve Zsigmond király 1403 március 26-án Sienából írt levelében; Óváry: Regeszták tom. I. no. 139–140.

¹⁷⁵ Áldásy: Zsigmond császár koronázása c. tanulmányában bővebben.

¹⁷⁶ Altmann id. műve nyomán: 1432 július 12-ikétől 1433 április 23-ikáig.

¹⁷⁷ Tudtommal Lánczy Gyula volt az első, aki ezt észrevette s megírta a Századok 1895. évf. 109. l.

¹⁷⁸ Ez tűnik ki a milánói herceg magyarországi követéhez intézett 1430 április 10-i leveléből; Óváry: Regeszták tom. I. no. 400. Bővebben tárgyalva Áldásy „Zsigmond császár koronázása” c. értekezésében.

¹⁷⁹ Zsigmond Sienában, 1432 október 18-i Zlopnai Gáspárnak adott címereslevele keltében, Turul 1887 p. 18–20.

¹⁸⁰ Mind a három oklevél Sienából keltezve: 1432 augusztus 1-én, Codex dipl. Comitum de Frangepanibus vol. I. p. 238–9; 1432 szeptember 30-án; Codex dipl. Comitum Zichy tom. XII p. 140–2; 1432 október 28-án, Codex dipl. patrius tom. II. p. 248–9.

¹⁸¹ Codex dipl. Comitum Zichy vol. XII p. 143.

lovakat, fegyvereket, ijákat és pénzt kérve atyjától, hogy a lovagi tornákon részt vehessen és illően szerepelhessen a király kíséretében.¹⁸²

Könnyen elképzelhető, hogy ennyi délceg magyar ifjú mily lenyűgöző benyomást tett a város nemességére. Ám hogy ez a helyzet mennyire súlyosan komoly dolog volt, tanúsítja királyunknak az az életnagyságot meghaladó sgraffitos arcképe — trónján ülve, két oldalt nagyjával — amely a gyönyörű székesegyház padlóját mainapig díszíti.¹⁸³ Mindenesetre kellemesebb magyar vonatkozás annál, hogy 1381 április havában a Siena zsoldjában állott Erdőszegi István, a lovasok vezére kiszökött a városhól és átment annak ellen-ségeihez.¹⁸⁴

E változatos eseményeknek immár magyar szemlélője is akadt Sienában, ahol 1432-ben épp a tudós Vetési Albert mester vitatta meg Zsigmond érdekében a pápa egyik üzenetét az egyetem magistereivel, ami után innen ment le Rómába továbbtanulni. Majd magyar döméseket találunk itt mind gyakrabban 1476-tól kezdve, köztük a híressé vált Nicolaus de Mirabilibus, midőn 1484 őszén rendje ide helyezte át. Itteni szereplésök azonban 1511-ben megszűnik, hogy helyükbe világiak jöjjenek, még a távoli Erdélyből is, amilyen 1552-ben Brenner Márton, tíz évre reá meg Bogner Péter volt. Itt tanult egy évnél tovább Liszthy János, majd 1585 tavaszán a kolozsvári Zalánkeményi Kakas István, Bolognából átjőve. Pár év múlva két Thurzó-fiúval találkozunk Sienában, míg a századot a nagyszombati Szegedi Gáspár joghallgató zárja be. A XVII. század folyamán azonban mindössze két tucatnyi magyar diákot bírtunk kinyomozni a város külön-

¹⁸² Ibidem, p. 136—8.

¹⁸³ Képe Horváth „Siena ed il primo rinascimento ungherese“ c. értekezése 3. mellékleteként. Lenyomatva újból Horváth „Sigismondo Re d'Ungheria“ c. másik olasz értekezésében. A templom pompás fametszetű két képe, a Vasárnapi Újság 1877. évf. 4—5. l.

¹⁸⁴ Nella Cronica Sanese di Nerio Donati filio si legge sotto 1381: El Conte Stefano Derdesighi Conte d'Onghari, Constabile a cavallo del Comune di Siena con cento archi d'Ongari si fuggì dal Comune di Siena, e ribellossi d'Aprile e andonne co'nimici come ladro e traditore, e mancatore di fede. (Muratori: Scriptores tom. XV. p. 272.)

böző levéltárai anyagából. Köztük van 1642 nyarán Nádasdy Ferenc vasmegyei főispán, a későbbi országbíró, aki július 1-én kapott a Natio Germanica jegyzőjétől szabad útilevelet, hogy ne kelljen Rómáig haladva, minden város kapujában adót fizetnie. Utolsó diákunk 1701 őszén gróf Serényi Károly. Ez beírván nevét a németek anyakönyvébe, egy magyar aranyat tett le a coetus javára.

Ez a testület itt is tekintélyes volt, mint minden olasz egyetemen, ahová a németek eljutottak. Ide különben is nagy előszeretettel jöttek, már a XV. század vége óta. A domonkosok kolostorában találtak vendégszerető otthonra és elhalt társaikat is templomuk egyik sarkában s a zárda folyosóin helyezhették örök nyugalomra. Nincs is egyetlen olasz egyetemi városban sem annyi díszes síremlékük, mint itt, ahol 66 gyönyörű emléktáblát láthatunk, felettök az elhunyt szobrával vagy legalább is címerével, fel egészen 1470-ig, amely a legrégebbi a megmaradtak sorában, olykor két sorban egymás fölé elhelyezve.¹⁸⁵ Gazdag és változatos a németek levéltára is, számos anya- és leveleskönyvvel az 1573—1704 közti időből. Ez éven túl azonban már Sienában is ritkábbakká váltak a német diákok,¹⁸⁶ mivel ide most már inkább csak olyan ifjak jöttek, kiknek családjában olykor a dédapáig felmenőleg itt tanultak elődeik. De ezen nem is igen csodálkozhatunk, mert az egyetem s maga az oktatásügy Sienában az elkövetkezett századok folyamán annyira lehanyatlott, hogy például az 1861-i népszámlálás szerint már csupán 21.902 lakója volt s ezek közül 12.534 írástudatlan!¹⁸⁷

Nekünk valami lényegesen nagyobb számú diákunk soha nem tanult Sienában. Ám nem is ez a lényeges vele való kapcsolatunkban, hanem az, amely minket a város nagy szülöttje és püspöke: Aeneas Sylvius Piccolominivel, a ké-

¹⁸⁵ Kiadva, rajzok és levéltári feljegyzések kíséretében Luschin „Grabstätten deutscher Studenten in Italien“ c. műve 1—29. l.

¹⁸⁶ Luschin: Oesterreicher an italienischen Universitäten, 91—111. lapján, az anya- és évkönyvekből vett több érdekes kivonattal és jegyzékkel.

¹⁸⁷ A Vasárnapi Újság 1877. évf. 6. lapjáról.

sőbbi II. Pius pápával összefűzött. Egy újabb méltatója — Huszti József — szerint ami az olaszoknak volt Guarino, Poggio és Filelfo, az volt nekünk Aeneas Sylvius... Eszméi ránk, magyarokra nézve még külön is fontosak, mert azokat az V. László számára írt paedagógiai értekezésben¹⁸⁸ még egyszer összefoglalta és rendszerezte.¹⁸⁹

E kiváló íróval való kapcsolatainkra elsőül Koller József prépost hívta fel a magyarság figyelmét, még a XVIII. század végén, szószerint idézvén a pápa egyik művéből azt a fontos nyilatkozatát, hogy a humanizmussal foglalkozó magyarok közül személyesen ismerte Vitéz Jánost meg unokaöccsét, Ianus Pannoniust.¹⁹⁰ Ha ugyan nem még olaszországi tanulásuk idején, ezekkel Enea sokévi bécsi tartózkodása alatt ismerkedett meg, ahová Vitéz, mint kancellár gyakran feljárogatott. Ismeretségek azonban nem volt valami benső, mert különben nyoma lenne Enea leveleiben. Szépen írt levelek kiadása ekkoriban jött divatba, mint új műfaj és egyszeriben általánosan közkedvelté vált. Ezek az „epistolariumok“ a legkülönbébb rangú és rendű egyházi és világi férfiakhoz intézett (valódi és költött) leveleket tartalmaznak, mert a címzettek minél változatosabbak és rangosabbak voltak, annál jobban emelték írójuk tekintélyét és öregbítették híre-nevét. Enea leveleinek legteljesebb kiadásában mindössze Szécsi Dénes esztergomi érsekhez írt egyetlen (1445-i) levelet találunk.¹⁹¹ Vitézhez intézett első levele 1453-ból való. Ezt Fraknói Vilmos fedezte fel, az 1457-ig terjedő másik héttel együtt, de azok sem tartalmuknál, sem irányuknál fogva nem jelentősek, kivéve utolsó — tizedik — levelét

¹⁸⁸ Kiadta magyarra fordítva Acsay Antal.

¹⁸⁹ Huszti: Aeneas Sylvius humanista törekvései, p. 238.

¹⁹⁰ Enea Sylvio „De Europa“ című művében írta: Ex Hungaris, qui studia humanitatis secuti aevo nostro claruerunt, duos novimus, Ioannem episcopum Varadiensem, qui regni cancellariam obtinuit, et alterum Ioannem, eius ex sorore nepotem, qui sub Guarino Veronensi Graecae ac Latinae literas didicit, nec minus versu, quam soluta va-luit oratione. (Koller, op. c. tom. IV. p. 522.)

¹⁹¹ Enea leveleit kiadta Voigt Georg 1856-ban, majd Rudolf Wolkán 1909-ben. Ennek I. kötete 547. lapján találjuk Enea Szécsi prímáshoz írt 1445 szeptember 15—30 közti levelét.

1457 augusztus 10-éről, amelyben örömét nyilvánítja Vitéznek, hogy fogságából kiszabadult.¹⁹² Vitéz iránti tiszteletét Enea avval fejezte ki, hogy még 1454-ben neki ajánlva nyomatta volt ki a regensburgi birodalmi gyűlésről írt művét.¹⁹³ Nem vált szorosabbá a köztük való viszony akkor sem, mikor Enea 1456 végén bíboros lett, sem mikor másfél év múlva pápává választották II. Pius néven.

Enea Silvio magyar vonatkozásairól legbővebben Pór Antal értekezett irodalmunkban 1878-ban két tanulmányban,¹⁹⁴ amit egy harmadik követett II. Pius Mátyás királlyal való viszonyáról;¹⁹⁵ majd a pápáról írt önálló életrajza.¹⁹⁶ Hanem valamennyit felülmúlta szépség tekintetében az a mélyreható értekezése, melyet a humanista Enea Silvioról adott ki két év múlva. Ebben különösen az a megállapítása nagyértékű, hogy — úgymond — két dologban haladta meg Enea kortársait, egyben pedig érdeme páratlan, mert habár a latin nyelvet mások tisztábban írták nála, míg a göröghöz nem értett, s maga nem tartozott a költészet mestereihez és a régiségtan fölavatottjaihoz: *levelei tartalma* s az *irány*, melyet a történetírásban és földrajzban kijelölt és követett, mind tiszteletreméltóbb helyet biztosítanak neki. Magyarországon Enea leveleit szívesen olvasták. Kitűnik ez abból is, hogy az ismert legrégebb kéziratok egyikét Neumann Farkas budai ember másolta le s a marosvásárhelyi Teleki-téka is egy fényes kiállítású hártya-kódexben bírja Enea Silvio levelezéseit.¹⁹⁷

Sienai születésű volt Illicini Péter tanár és egyházi író is: Petrus Menginus Illicinus Senensis iuris utriusque Doctor,

¹⁹² Ezt a tíz levelét Fraknoi 1878-ban adta ki díszes nagy alakban, míg Enea Sylvio leveleinek egyik legrégebb (évnélküli) kiadása megvan Apponyi Hungaricum-kiadványa 43. sz. a.

¹⁹³ Voigt: Der Wiederbelebung des classischen Alterthums II. kötet 320. l.

¹⁹⁴ A Budapesti Szemle 1878-i XVI. kötetében.

¹⁹⁵ Ez meg ugyanott, az 1879-i XX. kötetben.

¹⁹⁶ Megjelent 1880-ban, a kötet végén a pápa 1445–58 közti 104 magyar vonatkozású levelének kivonatos jegyzékével.

¹⁹⁷ A Budapesti Szemle 1882-i XXXI–XXXII. kötetében. Idéztünk a 32. kötet 199 és 210. lapjáról vettük.

aki 1551 előtt hazánkba jutván, pécsi, majd nagyszombati tanárként működött. Ezt „tekintettel érdemeire és erényeire” Bornemisza Pál erdélyi püspök (1553 június 4-én) szatmári főesperessé és gyulafehérvári kanonokká nevezte ki.¹⁹⁸ Megnyirbált jövedelmű erdélyi állásait azonban nem foglalta el s továbbra is Nagyszombaton működött, még pedig oly önfeláldozóan, hogy tanítványai közül negyvennek vállalta saját házában teljes ellátását és ruháztatását, sőt oktatásukra is maga költségén alkalmazott három tanárt. Oláh Miklós érsek ezekért annyira becsülte, hogy midőn 1558-ban a városi és káptalani iskolát egyesítván, azt főiskolai rangra emelte, első kormányzójává a tudós Illicini prépost-kanonokot tette. Életében mégis sok keserűség érte különböző perekben való ügyvédeskedéséért, ami miatt állását is elvesztvén, 1567 tavaszán Bécsbe vonult s ott munkái kiadásával foglalkozott, amíg (négy év múlva) Thurzó Szaniszló olmützi püspök — az egykori páduai diák — kanonokká nevezte ki s így lelki nyugalomát visszanyerve, a magyarokkal való összeköttetése teljesen megszűnt.¹⁹⁹

Siena művészetével is van kapcsolatunk, a sienai Gallicus Péter személyében, aki mint aranyműves I. Károly királyunk aranypecsétnyomóját készítette, majd szepesi alispán lett.²⁰⁰ Utána öccse: Nicolò Gallico (másként Nicola di Simone di Siena) dolgozik sokáig a Szepességben, ahol tőle való az iglói plébániatemplom pacificale-keresztje. Egyúttal azonban szepesi és lublói várnagy is, 1335-től kezdve.^{200a} Aztán a zágrábi Iohannes Iohannis de Zachabria működik sokáig Sienában aranyművesként, tőle lévén ott a Santa Maria di Fontegiusta-templom szenteltvíztartója, sőt egy 1470-i feljegyzés szerint egyúttal tűzmester és harangöntő is volt: *magister bombardorum et campanarum*.²⁰¹

E kor sienai festészetéről Hoffmann Edith értekezése tájékoztat, kiemelvén benne, hogy az különösen a miniaturá-

¹⁹⁸ Kiadva a Történelmi Tár 1881. évf. 258. l.

¹⁹⁹ Kollányi, op. c. 152—5 et Századok 1895.

²⁰⁰ Erről Berwaldszky írt bővebben, 1908-ban.

^{200a} Wagner: *Analecta Scepusii*, p. 131.

²⁰¹ Horváth: *Siena ed il primo rinascimento ungherese*, p. 5—20.

ban tünt ki, ami gyönyörűen tanulmányozható Siena levéltáraiban azokon az aktacsomótáblákon, amelyeken a legkülönbözőbb társadalmi és népi jeleneteket örökítették meg. Ez érdekes táblákat *biccherna* és *gabella* néven idézik s egyedüliek a maguk nemében.²⁰² Végezetül Passuth László az 1380 tavaszán elhunyt Sienai Szent Katalinról írt,²⁰³ kinek személye azonban különbözik a középkori magyar költészet Katalin-legendája alakjától.

Egyébként Nagy Lajos idejében egy sienai kalandor is járt hazánkban, Guccio posztógyártó fia, Giannino. Ez magát francia trónkövetelőnek tartván, okmányaival 1358 március elején érkezett Budára, hogy jogai érvényesítését királyunk útján kísérelje meg. E végből Keszei Miklós kalocsai érsekkel folytatott tárgyalásokat, kinek révén Lajos király egy alkalommal fogadta is; csak hogy tanácsosai jelentése alapján trónigényét nem találta megokoltnak, ezért többet nem is törődött vele. Giannino most igényét bőven szórt aranyaival próbálta elismertetni a főurak által, de így sem érvén célt, másfélévi tartózkodás után (1359 május 16-án) indult vissza szomorúan szülővárosába.^{203a}

XI.

PAVIA.

PAVIA a hasonnevű északolaszországi tartomány székhelye (a Ticino partján, melytől középkori *Ticinum* nevét is kölcsönözte) igen régi kapcsolatban áll hazánkkal; hiszen 452-ben Attila elfoglalta, a kalandozások korában pedig Szalárd vezérlete alatt a magyarok — útban Burgundia felé — 924 március 24-én megrohanták, nyílvecszeikre csavart égő kanócokkal házait felgyújtották és porrá égették, úgy hogy életben maradt kétszáz lakosa nyolc véka ezüsttel vált-

²⁰² Hoffmann Edith külön értekezése 7. l.

²⁰³ Passuth László írt róla olaszul, 1939-ben.

^{203a} Ennek a hamisított okmányokkal működött olasz embernek fentebb vázolt dolgával Pór Antal Keszeiről írt életrajza VI. fejezetében foglalkozott bőven; a kötet 68—86. l.

hatta meg magát.²⁰⁴ További középkori magyar vonatkozása, hogy midőn Dezső csanádi püspök résztvett Canterbury Szent Tamás vértanú ereklyéi átvitelének ünnepén, Pavia lakói 1219 december 15-én lefoglák ingóságait, elvették lovaikat, pénzét és holmiját; így kényszerítvén a váradi püspök után maradt adósság lefizetésére.²⁰⁵

A romjaiból felépült városban jogi oktatás 1344 előtt nem volt s egyetemi (Studium generale jellegű) alapítólevelét IV. Károlytól kapta Nürnbergben, 1361 április 13-án. Ebben a császár feljogosítja „utriusque iuris, nec non philosophiae, medicinae et artium liberalium” tudományok tanítását felölelő egyetem alapítására s miután felhatalmazta a páviai püspököt a doktori és magisteri jelvények szokásos osztására, biztosította a felavatott doktoroknak és magistereknek a tanítás vagyis a „legendi licentia” jogát.²⁰⁶ Ennél is szélesebb körű bullát nyert az egyetem 1389 őszén IX. Bonifác pápától s ettől kezdve az oly rohamosan fejlődött, hogy jogásztanárai vetekedtek Perugia és Pádua, majd később Pisa egyetemeivel. Ezt főleg a város hűbérura, Galeazzo Visconti nagy tudománykedvelésének lehetett tulajdonítani, ami abban is megnyilvánult, hogy halálával az egyetem 1404 után nyolc esztendeig szünetelt és újraéledését utóda, Visconti Fülöp Maria hercegnek köszönhetette.²⁰⁷

Az elmondottakkal szemben az egyetem alapítását régi és mai tanárai a karoling Lotár, Olaszország királya ama 825 május 21-én kelt kiadványa idejétől szeretik számítani, amellyel elrendelte, hogy Milano, Lodi, Bergamo, Como, Brescia, Novara, Genova, Vercelli, Asti s más felsőolaszországi városok tanuló ifjúsága Paviába menjen tanulni, melynek az irlandi Dungalo személyében immár másfél évtizede jeles retorika tanára volt. Hogy ez még nem jelentett felső oktatást, az természetes, Pavia egyeteme mégis ezidőtől veszi

²⁰⁴ Kerékgyártó: Hazánk évlapjai, p. 14.

²⁰⁵ Turul 1929 p. 96—105. Juhász Kálmán.

²⁰⁶ Az alapítólevél legújabb kiadása a páviai jubileumi kiadvány 4—5. l.

²⁰⁷ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters p. 572—582. l.

fennállását s annak 1100 éves jubileumát 1925-ben fényes külsőségek közt ünnepelte meg.²⁰⁸

Ez a távoli egyetem magyar tanulót nem igen vonzott, de hogy Paviában nem voltak ismeretlenek, mutatja ez a régi rígmus is:

Candidior fuis venit per colla capillis
Germanus, Latiae ductus aurore togae,
Pannonius patriis e sedibus exulat acer,
Gymnasium posito, qui colit urbe argo.

Így valami ismeretlen, különös véletlennek mondhatjuk, hogy 1425-ben itt szerzett orvosi oklevelet a magyar Pál mester. Avagy talán eljutott hazánkba a híre, hogy ebben a században az egyetem orvosi karán igen jeles tanárok működtek?²⁰⁹

A páviai egyetemen a tanárokat a herceg nevezte ki. A doktori avatást közvita (disputa) előzte meg, amely olykor 10–12 órát is tartott. Maga az avatás kétféle volt: egyszerű, egy erre a célra szolgáló teremben, melynek asztala roskadt ételektől és finom boroktól; meg az ünnepi, a székesegyházban. Erre mindig a rektor lakásáról indult el a menet, élén a jelölt, díszesen ékesített lovon, barátai és muzsikások kíséretében. A templomban a doctorandus latin beszédben kérte a felavatást, mire átvette a megszentelt jelvényeket: egy csukott meg egy felnyitott könyvet, a süveget s a jelképes eljegyzés (desponsatio) jelvényét, az aranygyűrűt és elfogadta a békecsókot. Utána díszebéd következett az új doktor lakásán. E részleteket a Giovanni Mateo Ferrari 1431–72 közt itt működött jeles orvostanár életrajzából tudjuk.^{209a}

A század utolsó évtizedében Paviában főleg magyar dörmés barátokat találunk falai közt, illetve a közelében épült gyönyörű Certosa celláiban meghúzódva; ami különben annak tulajdonítható, hogy a Rend ide is a szerint küldte társait, amint hely üresedett számukra. Így találjuk itt 1471

²⁰⁸ A páviai egyetem nagyívrétű díszes kiadványa 1925-ből

²⁰⁹ Bővebben Győry Tibor cikkében, 1900-ban.

^{209a} Ismertette röviden Győry előbb idézett cikkében.

nyarán a két munkájáról is jól ismert Pannoniai András frátert; a század utolsóelőtti évében pedig a kassai származású Pétert. Ezek révén vált ismertté hazánkban a paviai karthauzi kolostor is, melynek régi kiváltságait Zsigmond királyunk erősíté meg még 1418 február 2-án, a konstanci zsinat idejében.²¹⁰

Ettől az időtől kezdve nincs is több nyoma magyar diáknak Paviában, el egészen a XVIII. század végéig, amikor a József császár rendelete folytán feloszlott római Collegium Germanicum et Hungaricum 1782-ben tanulóival ide költözött s a franciskánusok üressé vált kolostorában helyezkedett el. A Collegium magyar tanulói elhelyezésének ügye évekig húzódott a budai Helytartótanáccsal folytatott nehézkes tárgyalások miatt; de mielőtt többen jöttek volna át, 1790 június havában Cseresnyés Andrásnak sikerült meghúzódnia az intézet új otthonában. Ennek működése azonban ideiglenes volt, azért is, mert midőn Napoleon seregei hat év múlva elfoglalták a várost, az elárvult kollégiumot be kellett zárni s tanulói csak sokára mehettek le ismét római anyaintézetükbe.²¹¹

József rendelete természetesen nem érintette az egyetemet, amely ép ezidőben érte el fejlődése legnagyobb fokát azáltal, hogy anyja — Mária Terézia — jóindulatú gondoskodásából tíz éve fejezték be mai épületének átalakítását, amit homlokzatán végigfutó hosszú feliratszalag s azonkívül művészi emlékérem örökít meg.²¹²

E nagyarányú fejlődés nyomozásában a XIX. század harmincas évei elején váratlanul ugyanazt a jelenséget kellett tapasztalnom, az egyetem régi anyakönyveit és iratait tanulmányozva mint Páduában, hogy tudniillik a pesti egyetemen még mindig fennálló áldatlan avatási nehézségek

²¹⁰ Szövege a M. Tud. Akadémia Történelmi bizottsága másolatai közt; jelezve Óváry: Regeszták I no. 290.

²¹¹ Bővebben Márffy Oszkár 1939-i cikkében.

²¹² Az 1772-ben vert emlékérem mindkét oldalának fénykép utáni rajza kiadva a páviai jubileumi füzet 9. l. Egyik oldalán a királyné mellképével, a másikon az újjászületett egyetem oszlopos homlokzata képével. A magyar vonatkozású emlékérem 45 mm átmérőjű.

miatt, a magyar nemkatolikus ifjúság ide is eljött orvosi tanulmányaira, ahol a felavatásnál semmi különbséget nem tettek katolikus és akatolikus közt, sőt avatásban részesült a zsidó tanuló is! Így találkozunk először 1832-ben a győri Schoepf Ágostonnal, aki diplomájával előbb Bécsben, majd Pesten folytatott orvosi gyakorlatot s mint szakíró is annyira kitünt, hogy az Akadémia tagjává választá. Később végigszolgált a szabadságharcot és Kossuth emigrációjával törökföldre menekülvén, onnan Angliába ment s mint jeles gyermekorvos élt haláláig. Erről itthon Lumniczer Sándor tanár emlékezett meg, művét ez elismerő szavakkal fejezvé be: A tudomány és emberiség javára szentelt életének a polgárosodott Európa két végén ő maga állítá fel emlékét.

A többi végzett magyarországi orvos közt többen vannak erdélyi szászok, de zsidók is, akik helyöket mindenütt jól megállták az életben a páviai diplomával.

Ha figyelembe vesszük a Paviából hazánkba jött férfiak működését, az alábbi háromról kell még — végezetül — megemlékeznünk. Az első az a bizonyos Paolo da Pavia, aki Zsigmond idejében kancelláriáját humanista módra átszervezte.²¹³ A második Castiglioni János páviai püspök, aki 1455 tavaszán apostoli követként V. László udvarában megfordult a török elleni hadjárat folytatása érdekében.²¹⁴ Az utolsó meg Adorno páviai orvos, akit 1535-ben János király kancellárja (Werbőczy István) szolgálatában találunk.²¹⁴

XII.

FERRARA.

FERRARA városa, a Padovából Bolognába vezető országút felén túl kedvelt tanulóhelye volt a magyar diákok módosabbjainak. Tanügye azonban lassan fejlődött. A felsőbb

²¹³ Kardos: A humanista irodalom 460. l.

²¹⁴ V. László király hozzá intézett 1455 március 3-i levele a Győri tört. és régészeti füzetek 1863-i I. kötete 50—51 és 54—55. l.

²¹⁵ Egy 1535 március 12-i jelentésből; Óváry: Regeszták II no. 319 et 326.

oktatás eleinte, 1297-ig a domonkosok kolostorában folyt s közel száz esztendő telt el, amidőn Estei Albert őrgróf 1391 tavaszán Rómában IX. Bonifác pápától alapítólevelet szerezhetett egyetem nyitására. Szövege majdnem szószerint egyezik Pisa kiváltságlevelével, avval a nevezetes hozzáadással, hogy a püspöki szék üresedése alkalmával a doktori avatásokat a káptalan is elvégezheti. A város erre néhány jeles tanárt szerzett, ám hamarosan kiderült, hogy nem képes őket kellően fizetni s így az egyetem három év múlva megszűnt s csak 1402-ben nyílhatott meg újból. Csakhogy működése jelentéktelen maradt, még harminc év múlva is és csupán akkor vált ismeretesebbé, mikor két jeles humanistája akadt Veronai Guarino és Giovanni Aurispa személyében, kiknek kedvéért most már idegenből is sereglettek a tanulnivágyók mindenfelől. Guarino Lionello herceg tanára lett, de illő tiszteletdíj mellett a költészetről is tartott előadásokat az egyetemen, amely épp az őrgróf kezdeményezésére nyílt meg 1442-ben, Guarino ünnepi beszédével. Ettől kezdve az gyönyörűen fejlődött, úgyhogy 1474-ben már 51 tanára volt, az előadó tanulókat (scholares legentes) is beleszámítva s köztük 9 kánonjogi, 14 meg római jogtanár.²¹⁶ Eltérőleg a többi olasz egyetemektől, az artista fakultás tanárainak száma meghaladta a jogászokét,²¹⁷ ami egyben az egyetem új fejlődési irányát is jelezte, egymásután mutatván fel jeles orvosokat, bölcsészeket s a retorikát és költészetet tanítókat, akiket szintén az artisták közé vettek.

Ekkoriban már a magyarokat is jól ismerték Ferrarában. Köztük talán a legelső Zsigmond király volt, amióta császárrá koronáztatása után Rómából hazatérőben, 1433 szeptember 9-én a városba érkezett s abban tíz napot töltött.²¹⁸ A városi tanács nevében Barbaro Ferenc üdvözölte.²¹⁹ Hallgatták-e beszédét magyar diákok is, nem tudjuk,²²⁰ mert az

²¹⁶ Denifle: Die Universitäten des Mittelalters, p. 322—325.

²¹⁷ Savigny, op. c. III p. 317.

²¹⁸ Altmann regesztái alapján.

²¹⁹ Kiadva latin szövegében, majd olasz fordításban, Velencében 1882-ben; pontos címét ld. a Források közt „Oratio” címszó alatt.

²²⁰ Zsigmond király Ferrarában, 1433 szeptember 18-án kelt oklevele kiadva a Héderváry-család oklevéltára I. kötete 175. l

első, akit névszerint ismerünk egy magyarországi Mihály nevű volt, 1438 tavaszán, midőn olasz doktori avatásokon tanúként többször szerepelt. Ezt a magyar adalékot a ferrarai egyetem doktori avatásainak 1402—1559 közti jegyzékéből vettük. Ezt Pardi József tanár adta ki az avatásokat írásba foglaló jegyzők könyveiből, miután az egyetem anyakönyvei elvesztek s ma már nincsenek meg, még fogyatékosan sem. Pardi helykímélésből nem a talált szöveget adta ki, hanem rovatos kimutatásban közölte a bennök előforduló főbb adatokat, úgymint a felavatott tanuló nevét, származási helyét, azokkal együtt, amelyeken esetleg felavatása előtt tanult, a fakultást, amelyen felavatták, a felavató tanárok, valamint tanúi neve kíséretében. Bármely fontos is a kiadvány, a legtöbbször hibás olvasással adott magyar nevek láttára elhatároztam az egésznek a revízióját, még pedig magukból a jegyzők egyes lapokon mainapig megmaradt fogalmazványaiból, nem a kötetekből, melyekből Pardi dolgozott volt. Ez a többnapos ellenőrző munkám meglepő eredménnyel járt s ennek köszönhetem, hogy a jegyzőkönyvek teljes szövegét közölhetem s egyúttal kijavíthattam a hibásan írt vagy olvasott neveket, kiegészítve azokat újabb tanulókéval. Ennek dacára nincs köztük, sajnálatomra, a Ianus Pannonius neve, amelyet semmiféle feljegyzésben nem találhattam meg Ferrarában, még a püspöki kúriában sem, melynek jegyzői szerkesztették a doktori avatások jegyzőkönyvét, miután a mindenkori püspök volt az egyetem kancellárja s mint ilyen az avatást végző bizottság majdnem mindig jelenlevő elnöke.

Ez a hiány szomorúan érint magyar embert, aki Ferrarában járva elsősorban korának e híres magyar költője, Césinge János nyomát keresi, tudván, hogy gyermekkorában jutott ide és ült — rövid megszakítással — tizenegy esztendeig, amit róla olasz írók is pontosan tudnak és emlegetnek.²²¹

²²¹ Bottoni 1892-i ferrarai tanulmánya 28. lapján olvassuk ugyanis Guarinoval kapcsolatban: Venivano fanciulli, come Giovanni di Cisinge, detto Pannonio, che accoltovi a 13 anni, vi stette fino ai 24, due cioè inanzi fosse fatto vescovo in Ungheria. (Ez a 11 év Ianus egyik elegiájára vezethető vissza; Huszti, op. c. p. 355.)

Itteni tanulása körülményeit először gróf Teleki Sámuel foglalta össze költőnk 1784-ben névtelenül kiadott versei elé helyezve. Magyarul is erdélyi ember, Kerekes Ábel írt róla tán először,²²² de igazi jellemrajzához csak napjainkban juthattunk Huszti József kitűnő munkájában, melyet neki szentelt. Ezért Ianus Pannonius olaszföldi tanulása részleteire nem is térünk ki, csupán azt említjük meg, hogy ferrarai tanáráról maga is hódolattal emlékezett meg pécsi püspök korában írt „Sylva panegyrica“ című költői művében. Ennek bevezetésében pedig Beatus Rhenanus Guarinót a latin nyelv helyreállítójának mondja: *latinae linguae restitutor*, amilyennek általánosan tisztelték, mint olyat, aki a szónoki és költői nyelvet tanította Olaszországban évekig,²²³ 1460 végén bekövetkezett haláláig. Kilencven évet élt és működött mindvégig a legteljesebb szellemi frissességben, egyik nyilatkozata szerint még mindig nem találván elég időt tudományos foglalkozása közben az evésre és alvásra.²²⁴ Különös előszeretettel Ovidius művei magyarázatában lelte legnagyobb örömét, amiért nálunk Ianus Pannoniust is gyakran nevezték a magyarok Ovidiusának.²²⁵ Ebben az irányban nevelte fiát is, Battistát, aki utódja lett tanszékén s maradt negyvenöt esztendőn keresztül. Ami tanár-embernél ritkaság, ez arról is híres volt, hogy nyilvános meg magántanítása jövedelméből 1496-ban szép házat épített magának az Angeli-templom mellett, a Mosti-családdal szemben.²²⁶ Ebben magyar diákok is megfordultak, mestereik tanítását élvezve. Első volt mingyárt 1465 tavaszától kezdve Garázda Péter s utána a rákövetkező év őszén Vingárdi Geréb László, Mátyás király unokaöccse, egy Pálóczi-meg Perényi-fiú társaságában, az elhúnyt kiváló tanár immár szintén jól ismert fiánál elhelyezkedve. Tanulótársuk volt Vetési László is, aki görög és latin tanulmányaiban oly

²²² Cikkét 1816-ban írta.

²²³ A Bázelen 1518-ban megjelent mű bevezetése e szavaival: Guarinus latinae linguae restitutor... qui multos annos utramque linguam: Oratoriam ac Poeticam olim in Italia docuit.

²²⁴ Pór idézete a Bud. Szemle id. 31. köt. 371. l.

²²⁵ Ezt szépirodalmi formában is megírta Váلكai Imre, 1860-ban.

²²⁶ Zambotti: Diario Ferrarese I. p. 191 nota 11.

kiváló eredményt ért el, hogy nem győzték dicsérni, sőt 1473-ban ő üdvözölte az egyetem nevében a város új polgármesterét. Vetési élénk összeköttetésben állott az itt működő perugiai származású Maturanzio Ferenc költővel is, kinek egy Pompilianus Pannoniushoz írt költeménye is van.²²⁷

Ebben az esztendőben távozott haza Ernest (Ernusz) Fülöp is, hogy a Ianus Pannonius halálával megüresedett pécsi püspöki székét elfoglalhassa. Itt tanult két év múlva a később annyi olaszországi követségben résztvevő Fodor István, majd Albert mester, akit 1480 telén társai az artisták rektorává választottak. Rektor lett három évre reá a rejtélyes nevű Zuhafő Jakab is, miután két évig tanított a jogászoknál, a tudós Gosztonyi János esztergomi kanonokkal, a humaniorák tanárával együtt, aki aztán innen előbb Bécsbe, majd Párizsba ment, hogy ott doktorrá avattassa magát. Jogász volt magyarországi Kálmán is, 1460 elején már rektor. Rövid pár év alatt tehát immár három magyar rektor, ami nemcsak diákjaink jelességét dicséri, hanem vagyonosságukra is utal. A XV. század negyvenes éveitől kezdve idejáró diákjaink zsebe mindig tele volt fényes magyar aranyokkal, amire verses művében az idevaló Carbo író 1475-ben önelégülten célzást tett.

A jelesek sorát a jól ismert Csulai More Fülöp zárja be, aki 1500 tavaszán rövid időre átjött Bolognából.

A XVI. század folyamán már nincs ennyi diákunk, de nevezetes dolognak számított, hogy 1557-ben Sámbooky János meghívásra mestere lett az ifjú Estei Alfonznak. Ezt az egyetem történetírója, Borsetti jegyezte fel, hozzátevén, hogy Sámbooky tizenegy nyelvet tudott s jóformán minden tudományhoz értett. Igen tanult ifjú volt a brassai szász Bogner Péter is, akit 1564 őszén avattak itt jogászdoktorrá, miután előzőleg már öt olasz egyetemen járt éveken át.

Megörökítésre érdemes az a néhány egyéb magyar adalék is, amely Ferrarával kapcsolatos, de nem tanulókra vonatkozik. Ilyen mingyárt az, hogy az 1450-ik szentév alkalmából a gyermek V. László király III. Frigyes császárral álruhában Rómába indult nyolc lovas társaságában és Ferrar-

²²⁷ Bővebben írt róla Huszti József, 1927-ben.

rában megpihenve nem ismerték fel őket.²²⁸ Két év múlva újra itt voltak, mikor 1200 lovas kíséretében megkoronáztatására indult Rómába, tíz napig lévén Borseo őrgróf vendégei; hazatérő útjukban pedig — már mint császár — Frigyes ugyanannyi időt időzött a városban.²²⁹ Alig ismert az a további adalékunk, hogy Szenczi Molnár Albert 1596 október 25-én érintette Ferrarát Rómából jövet,²³⁰ miként hogy Pázmány Péter is két napot töltött benne (1632 március 12-én érkezve) útban az örökváros felé.²³¹

Áttérve azok rövid felsorolására, akik Ferrarából jöve hazánkban találták meg boldogulásukat, az alábbi adalékokkal szolgálhatunk. Legrégibb talán Ladislaus Bartholomaeus de Ferrara veszprémi klerikus, akit 1389 november 20-án a zágrábi egyházba rendelték.²³² Ismeretlen adalék, hogy Rovarella Lőrinc ferrarai püspök 1469 elején hazánkban járt.²³³ Hirtelen megszaporodnak azonban ferrarai adalékaink Beatrix királyné jövetele után, 1476 őszétől, amikor nagy magyar és olasz kíséretével hazánkba érkezett.²³⁴ Udvari emberei közt elsősorban az orvosokról kell megemlékeznünk. Ilyen Canani János Baptista kiváló bölcse, aki évekig szolgált a királyi párt és úrnőjével távozott hazánkba.²³⁵ Majd Torquato Antal, aki egyben ismert asztrologus is lévén, két prognostikonnal hódolt Mátyásnak.²³⁶ Sok ferrarai férfi jött hazánkba akkor is, midőn Beatrix kedvéért Mátyás király a gyermek

²²⁸ Nel Diario Ferrarese leggiamo: 1450. Fu il Jubileo a Roma di colpa, e di pena, et andòghe lo Imperadore Federigo Tertio stravestito et molti Signori, et assai altre persone, e con dicto Imperadore ge andetto lo Re de Ungaria con VIII cavalli, et non furno acconosciuti. (Murator: Rerum Italicorum Scriptores tom. XXIV. p. 196.)

²²⁹ Ferrarába értek 1452 január 17-én, visszaútjukban meg május 10-én, hogy aztán 19-én tovább menjenek Velence felé. (Ibidem, p. 198—200.)

²³⁰ Dézsi: Szenczi Molnár Albert naplója, p. 18.

²³¹ Hanuy, op. c. tom. II. p. 249—250.

²³² Mon. Hung. Rom. Vat. tom. I/3. p. 45.

²³³ Apponyi: Hungarica tom. III. p. 55.

²³⁴ A Beatrix nászkíséretében Ferrarába 1476 október 15-én érkezett magyarok jegyzékét ld. Beatrix levelezése 27—28. l.

²³⁵ Borsetti, op. c. pars II. p. 66.

²³⁶ Ibidem, p. 23. Az első prognostikon ismertetve Kemény cikkében 1857-ben; a második címe: Antonii Torquati Ferrariensis philosophi,

Estei Hippolit herceget 1487 május tavaszán esztergomi érsekké nevezte ki és szülei nagy kísérettel hozzánk küldték.²³⁷ Ilyen volt Donato Marmelli esztergomi kanonok 1486—94 közt,²³⁸ meg kanonoktársa, Tadaeus Lardi, később egri prépost és püspöki kormányzó, amely minőségében Egerben húnyt el 1512 július 14-én,²³⁹ valamint a harmadik esztergomi kanonok s utóbb egri érseki vikárius, Thomas Amadeus, a kánoni jog doktora.²⁴⁰ Ám valamennyiöket felülmúlja két ferrarai társuk avval is, hogy hazánkban évekig élve, tapasztalataikról nyomtatott műveikben is beszámoltak. Ilyen Manardo János jeles orvos, aki közel kilenc évig élt országunkban gyógyítva és orvosi leveleiben sok érdekes dolgot örökített meg,²⁴¹ még az 1514-i pórlázadás borzalmairól is.²⁴² Viszont egy másik, Ország János váci püspöknek ajánlott műve: „Praeservatio ventorum et dentium” eddigelé nálunk ismeretlen maradt.²⁴³ Ugyancsak Beatrix kíséretében jutott hazánkba és élt nálunk évekig Coelius Calcagnini apostoli protonotarius, kinek munkájában²⁴⁴ az 1518—25 közti időből magyarokhoz intézett sok levelet találunk.²⁴⁵

medici et astrologi prognosticon adumbratum de regnorum mutationibus, ad Mathiam regem Hungarorum, anno 1490. (A firenzei Biblioteca Nazionale Magliabecchiana no. 36 alatti eredetije nyomán idézve a Századok 1892. évf. 473. l.)

²³⁷ Az erre a kinevezésre vonatkozó négy okmány kivonata a Történelmi Tár 1902. kötete 515—6. l.

²³⁸ Donato Marmelli canonicus Ferrariensis; Kollányi, op. c. 116.

²³⁹ Sírírata pontatlan szövege a Századok 1874. évi 354. l. Pontos szövege, a sírkő rajzával a Turul 1888. évf. 124—5. l. Csoma Józseftől. Felírata: Thadeus Lardus Ferrariensis custos canonicus et bis gubernator Agriensis. 1493—1502 közti életrajzi adalékai Kollányi, op. c. 118; 1498—1511 közti rendeleteiről Iványi: Eperjes város levéltára, p. 306—398.

²⁴⁰ Amadeus de Ferrara Doctor iuris canonici, postea vicarius archiepiscopalis Strigoniensis inter 1495—1508, apud Kollányi, op. c. 119.

²⁴¹ Manardus orvos magyarországi szerepléséről legelőször Wessprémi írt, op. I. p. 102—4 et III. p. 407. Önálló értekezést adott ki róla Herczeg Árpád 1929-ben.

²⁴² Leveleinek 1521-i és 1531-i ritka kiadása megvan Apponyi könyvtárában, leírva a Hungarica I. kötete 121-2 és III. kötete 128—131. l. Fizeknél valamivel teljesebb a levelek 1557-i velencei kiadása.

²⁴³ Idézve (tévesen Menardus név alatt) a Váci egyházmegye történeti névtárában, Ország püspök életrajzában.

²⁴⁴ Műveinek bázeli, 1544-i kiadását használtuk.

²⁴⁵ Magyarországi szerepléséről Huszti József értekezett 1922-ben.

XIII.

PARMA.

PARMA városa, Bolognától nyugatra, a Pavia felé vezető országúton sajátosképen későn, csak 1512-ben jutott egyetemhez, habár a kora középkor óta nevezetes szerepet vivő kultúrhely volt, melynek székesegyházát 1058-ban kezdték építeni és sok más szép műemlékkel is ékeskedett. Miután a város tartományával együtt többször cserélt gazdát, a zivataros idők folyamán egyeteme nem is fejlődhetett úgy, hogy idegeneket is vonzott volna falai közé, még németeket sem, akik pedig élénk tudásvágyuktól hajtva, mindenüvé eljutottak. A XIX. század elején meg is szűnt s csupán 1855-ben nyílt meg újból. Magyar tanulója az egyetemnek ekként nem volt, mindössze gróf Erdődi János lakott egy ideig a városban, a jezsuiták vezetése alatt működő előkelő intézetben azért, hogy annak csöndes falai közt bevégezhesse három esztendei bolognai tanulása után nagy bölcsészeti doktori értekezését, melyet ott 1610 május végén tartott nyilvános vitán adott elő felavatása előtt. Ívrétű munkája oly díszes köntösben jelent meg, hogy hozzáfogható úgynevezett Régi magyar könyveink közt egyetlenegy sincsen, miután minden lapja bekeretezve van nyomtatva, rézmetszetű címlapja pedig Szent István és Szent László, alul meg Szent Erzsébet és Szent Margit arcképét mutatja, a lap élén a Patrona Hungariae képevel. A műlap szépségéről még csatolt kicsinyített hasonmása is mindenkit meggyőzhet, aki ily műalkotásokban gyönyörűségét találja. Rajta kívül a pármai Nemesi konviktus tanulói jegyzékéből mutathatunk be még néhányat, egytől egyig magyar és horvát főúri csemeték: a zombori Lippay, Pálffy, Draskovics, a károlyvárosi Mettniz és Voinovich, a fiumei Bono, a galántai Esterházy, a Batthyány, Ráttkay, Forgách, a Keglevich és a bolognai származású erdélyi indigena Ariosti grófi családok gyermekei az 1670—1750 közti évekből.

Áttérve a pármai magyar vonatkozásokra, legrégibb Pármai Gellért, 1253—64 közt esztergomi kanonok.²⁴⁶ Gentilis bí-

²⁴⁶ Kollányi, op. c. 12.

borossal jutott hazánkba és szerepelt 1311—1342 közt Albertinus de Parma magister zágrábi főesperes.²⁴⁷ Húsz év múlva — 1361-ben — Parma alá váratlanul valami ötezer főnyi magyar sereg érkezett egy bolognai bíborostól küldve, de midőn tapasztalták, hogy nem kapják meg a sok kilátásba helyezett pénzt, egy Melano nevű úrhoz pártoltak, aki jól fizetett nekik. Ez Bolognába küldvén őket annak egész tartományát feldúlták.²⁴⁸ Nagy Lajos halála után egy Pármai Antal nevű pápai követ járt hazánkban 1384-ben.²⁴⁹ Zsigmond király seregével 1432 tavaszán két teljes hónapot töltött (március 25 és május 25-e közt) Parma városában,²⁰⁵ amely idő alatt természetesen hazai dolgokban is kellett olykor intézkednie.²⁵¹

A magyar irodalommal kapcsolatos további két adalékunk. Az egyik, hogy Mátyás király idejében a pármai Ugo-lino Pisani járt hazánkban, ahol nyelvünket is megtanulta;²⁵² a másik, hogy híres könyvtárának őre, Ugoletto Tádé is pármai volt.²⁰³ Az ő révén juthatott Pármába az a díszes Corvin-kódexünk, amely egyike a legismertebbeknek,²⁵⁴ talán akként, hogy Ugoletto egyúttal Corvin Jánosnak lévén nevelője,²⁵⁵ tőle kaphatta távozásakor emlékül. A kódex tulajdonképpen Carafa Diomedes „De institutione vivendi” című latin prózai műve. Ezt írója 1476-ban Beatrix királynénak ajánlva nyújtotta át, egyik fejezetét annak a jóindulatú tanácsának szentelvén, hogy a királyné tanulja meg a magyarok nyelvét és sajátítsa el szokásaikat új hazájában.²⁵⁶

A XVI. század elejéről két pármai nyomtatvány tartalmaz magyar vonatkozásokat. Az egyik bizonyos C. Batti

²⁴⁷ Mon. Eccl. Strigoniensis tom. III. p. 455 et 712.

²⁴⁸ Nella Cronica di Pisa, in Muratori: Scriptorum tom. XV. p. 1036.

²⁴⁹ Kollányi, op. c. 75. ²⁵⁰ Altmann regesztái alapján.

²⁵¹ Zsigmond király Parmában kelt alábbi két oklevélét ismerem: az egyik 1432 április 11-éről, Fabritius: Urkundenbuch, p. 48; a másik 1432 május 6-áról, a Héderváry-oklevéltár I. kötete 174. l.

²⁵² Erről Banfi Florio értekezett 1940-ben.

²⁵³ Életrajzát Affo írta meg olaszul, még 1781-ben.

²⁵⁴ Idézi a pármai Corvin-codexről írt cikkével kapcsolatban Cson-tosi, a Magyar Könyvszemle 1878-i és 1890-i köteteiben.

²⁵⁵ Erdélyi László: Magyar történelem, p. 420.

²⁵⁶ Ismertette Jakab Elek, 1891-ben.

munkája azokról a csodákról, amelyek 1523 nyarán nálunk a törökök elleni harcok alatt láthatók voltak és jót jelentek, minthogy a Szerémségbe betört Ferhád bosnyák pasán Tomory Pál fényes diadalt aratott s annak jeléül a török vezér fejét Budára küldte a királynak. A hadjárat bő leírása sok eddig ismeretlen, jól használható adatot tartalmaz s így számon tartandó.²⁵⁷ A másik mű, Anselmus György páрмаi tudós „Epigrammaton libri septem” című 1526-ban megjelent kötete, benne Mátyás királyról és Ugoletto könyvtárnokról szóló versével.²⁵⁸

Fontosabbak ezeknél s valósággal kútfői értékűek azok a diplomáciai jelentések, melyeket két kiváló páрмаi követ: Stuerdo 1566—72 közt a római, Cornazzani Antal pedig 1596—1600 közt a prágai császári udvarból küldözgetett haza; bennök gyakran kitűnő adalékokkal a magyarországi hadi eseményekről és politikai viszonyokról.²⁵⁹

Ime, bokrba kötve a felsorolt tizenhárom olasz egyetemi város magyar vonatkozásainak fentiekben bemutatott vázlatos összefoglalása. Első kísérlet e téren, kivéve a Rómával fennálló ezeréves kapcsolatunk történetét s tán a firenzei kódexfestőkre vonatkozó adalékokat Mátyás király könyvtárával összefüggésben, melyekről egész kötetek szólnak.

²⁵⁷ Apponyi: Hungarica tom. III. p. 103—5. ²⁵⁸ Ibidem, p. 108.

²⁵⁹ Ezek megvannak teljes szövegökben a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága gyűjteményében s könnyen megtalálhatók Óváry regesztái II. kötete alapján.

